

САЪДУЛЛА КАРОМАТОВ

ЭЪТИҚОД

САЙЛАНМА

ИККИ ЖИЛДЛИК

ИККИНЧИ ЖИЛД

ҚИССАЛАР

ҲИКОЯЛАР

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат палатаси
1989

ҲИЖРОН

Латофат ёстиқдан аста бош кўтарди. Сочларини тузатиб, ўрнидан турди. Бир-бир одимлаб, деразага яқинлашди. Мунгли оҳангда айтилаётган қўшиқнинг сўзлари мясида ўрнашиб қолиб, лаблари беихтиёр пичирлади:

Ҳеч булбул чамаисиз, маъшуқ ошиқсиз ўлмасин...

— Уҳ-ҳ, ҳаётнинг кўчалари бунча кўп? Нега унинг оидин йўллари қолиб, илоҳ изи сўқмоқларидан юрдим, нега?

Латофатнинг ёйсимон қошлари чимирилди, ич-ичига ботиб, пурсизланган кўзлари бир нуқтага қадалди. Хаёлида ҳамон ўша қўшиқнинг тўлқинлаштирувчи оҳанги таралиб, қалби зир титрар, ҳар тарафга талпинар, кимгадир интилар эди. Унг қўлини дераза чорчўпига тиради. Ошпоқ кафтларига бош қўйди. Лекин бу билан ҳам ўзини тинчлантира олмади. Чуқур уҳ тортиб, бошини қайта кўтарди. Кўзида ҳалқаланган ёшни узун кичриклари ортиқ кўтара олмади. Икки томчи ёш юзидан юмалаб кўкрагига тушди. Сикиқ овоз қўшиққа жўр бўлди:

— Шу қўлларим билан мен уни эркаладимми, а? Шу бармоқларим унинг қўнғир сочларини тарадимми, а? Бу шол бўлгур қўллар, бу тошга айлангур бармоқлар чўрт узилгани, парча музга айланган бу қалб уришдан тўхтагани маъқул эмасмиди? Бирор қишлоққа ўт кетса, одамлар дарҳол воқиф бўладилар, ёнғин даф этилади. Юрак ёнса-чи? Унсиз, тутунсиз лаққа чўғ бўлиб ёниб, кулга айланган дил оҳ-зорини эшитувчи борми? Ишқ изтиробида куйиб-ёнган юракни юпатувчи ким?..

Эшик тақиллади. Латофат хона ўртасига етди-ю, ҳайкалдай қотди. Қаршисида сочларини бошларига турмаклаган кўҳликкина аёл турар эди.

Чақмоқ чақилгандай Латофатнинг кўз ўнги ялт этди-ю, сўнгра ҳаммаёқни қора парда тўсди. У беихтиёр, «ўша», деб тисарила бошлади. Бурчакка бориб қолганини

ўзи ҳам сезмади. Қўллари девор пайпаслаб, чекинишга жой қидирар, бармоқлари билинар-билинамас қалтирар, зўр бериб ўзини тўғрида турган аёлдан олиб қочар эди. У безовта эди. Юраги тўсатдан қафасга тушиб қолган қушдай типирчилай бошлади. Хаёлига нохуш ўйлар соя ташлади. Кўнгилсизликнинг сабабини излай бошлади. Хонанинг нариги бурчагидан яна бир жуфт кўз тикилиб: «Ҳой қиз, эҳтиёт бўл! Мени шарманда қилма, ҳаммасига ўзинг айбдорсан, уқдингми?» — деб уни таъқиб этар эди. Ҳамиша меҳрибон, ғамхўр ва мунис туюлган бу кўзлар энди бағрига хашжар бўлиб қадалди. Поёнсиз саҳрода адашиб, типка-мадори қуриган одамдай ҳолсизланди. Аммо шу заҳотиёқ ўзини қўлга олиб, таъқиб этаётган ўна кўзларни қидирди. Парда шокиласига тирмашаётган кашалакни кўрди. Қалбида эндигина барг ёзган минг бир изтиробли севгисини кашалак умрига қиёс қилди. Қулт этиб ютинди-ю, бошини орқага ташлади. Қаршисида турган аёлни ҳам, назарида таъқиб этаётган кўзларни ҳам бир зум унутди. Ҳали тўсиқларга учраб, зарб емаган қалби тапга лаззат бахш этувчи ҳис-туйғулар билан тўлиб-тошиб, дала-қир кезган кунни қўмсади. Чувалашиб кетган хотирасида у кунлар таъбирсиз қолган ширин тушдай бир қалқиди-ю, аъзойи бадани жимирлаб кетди. Оҳ-ҳ-ҳ, қандай унутсин!

1

Гул ғасли эди. Осмон гардишининг бир чеккаси тепаликка қадалиб турибди. Тепа усти лолақизғалдоқ билан қопланган. Ўнгу сўлда ястаниб ётган қир-адирларда қизғалдоқларнинг ёқут шибалари чайқалади. Баҳор шабадасига эндигина юз тутган гиёҳлар майин тебранади. Қуёш: «Бу гўзалликларни яратувчи мен», деб кулаётгандек заррин нурлари билан ниҳоллар бағрига иссиқ югуртиб, субҳидамдаги шабнам зарраларини симирмоқда. Тиқ этган товуш эшитилмайди. Ўрта чўлдан эсаётган дайди шамолгина ҳар замон увиллаб, қир айланади. Бу ҳам Сирлитепанинг ўзига хос бўлгани учун ўткинчидай ўтади-кетади.

Латофат ўзи туғилиб-ўсган Сирлитепанинг шу ажиб манзарасига маҳлиё бўлиб, майса гилам устида эркалашиб ётибди. Унинг қуёш нури хиёл қарайтирган тарапг болдирлари ялтиллайди. Боши остига ёстиқ қилиб қўйган ўнг билаги офтоб кўрмаганидан оппоқ. Нақш олмадай тарапг юзи пуштиранг, қайрилма қора қиприқлар шахло

кўзларини қуёш шуъласидан рашиқ қилгандек, ҳар замон безовта пирпирайди. У ширип хаёл оғушида. Кўз илғамас уфқ ҳам, авваллари печа марталаб ўтганда эътибор бермаган дала-қир ҳам бугун назарида тамомаи ўзга шукух, ўзгача бир нафосат кашф этгандек эди. Гўё табиат сеҳрли қўллари билан борлиққа бир кетада қайта оро бергану Латофатга ўз тилида сирли эртақ сўйлар эди. Қиз жимгина ётиб, ажиб бир ҳид анқиб турган ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олар, табиат борлиққа ёйган сепили йиғиштириб олишдан чўчиб, атрофга суқлашиб боқар эди.

Латофат ўнг ёнбошига ағдарилиб, чап қўли билан дафтар варақларини оҳиста очди. Бир зум унсиз тикилиб қолди. Мактаб ҳаваскорлари саҳнасида қўйилаётган «Бой ила хизматчи» драмасидаги Жамила роли Латофатга топширилган эди. У кўзларини бир нуқтага тикиб, маъсума қиз Жамила қиёфасини чизишга интилар эди. Қаршида итоаткор, ипақдай майин жувон сурати гавдаланган, шивирлаб, унинг сўзларини такрорлай бошлади: «Кетамиз! Мағорада яшасак ҳам ишқимни қуйлаб, сизни аллалай! Агар кафтингизга тикан кирса, кипригим билан чиқарай! Агар ўтирган жойингизга хас-хашақлар тўкилса, сочларим билан сунурай, чағи чиқса, кўз ёшларим билан сув сепай, жонгинам!»

Латофат хаёл суриб қолди. Кўзларини ярим юмиб, яна қайтарди: «Мағорада яшасак ҳам ишқимни қуйлаб, сизни аллалай! Агар кафтингизга тикан кирса, кипригим билан чиқарай!» Дафтарни ёпиб, яна шивирлади. Қалбига чуқур ўрнашиб қолган сўзларни яна кучли эҳтирос билан овозини барала қўйиб такрорлади. Сўнг анчагача жим ётди. Ўрнидан ярим туриб, иккинчи кўрнинишнинг бошида айтиладиган сўзларни кўздан кечирди. Ҳар бирини алоҳида-алоҳида оҳангда қайтарди. Ёддан айтди. Сўнгра дафтарни ёнига қўйиб, майса-ўтларни қўли билан силаб туриб тўсатдан ниманидир эслагандай ўрнидан санчиб турди.

Турди-ю, шахри Хайбар тепалигига тикилиб қолди. Назарида, бу ерда у сира эътибор бермаган бир сир яширилиб ётгандай бўлди. Ўша ёққа югурди. Орқадан эсаётган шамол унинг парча-парча тўқ қизил гулли чипт қўйлагини ҳилпиратар, нозик белига ўчакишиб чирмаштирар, бир ўрим билакдай сочнин кўтариб тебратар, Латофат эса бундан беҳабар олдинга интилар эди. Ҳайқириб оқайтган ариқ бўйида таққа тўхтади. Чўккалади. Икки ҳовучини тўлдириб, юз-қўлларини ювди. Бир зум сувга суқлашиб турди. Сўнгра тепаликка кўтарила бошлади.

Шаҳри Хайбар япада ҳайбатлироқ кўришди. Бир вақтлар шу тепа ҳақида бувисидан эшитган ҳикоя шу топда Латофатни ўйлантириб қўйган эди. У дўнгликлардан бири олдида чўккалаб, тупроқнинг қотиб қолган юза қатламини қўллари билан сидириб ташлади. Мижжа қоқмай тупроқ таткилар, тикки қони ўртасида ва пешонасида пайдо бўлган чизиқлар унинг алланарсадан ташвишланаётганини кўзодалар эди. У қўлларини бир-бирига уриб, чанг юқини туширди:

— Наҳотки, шу мен тугилган қишлоқда, қарийб бир аср муқаддам боболарим яшаган бўлса!— деб бошини эгди, ўйланиб қолди. Ниҳоят, шивирлади:— Ҳа, албатта яшаган. Бувим сира алдамайдилар. Менга ҳам ҳар гал: «Қора қош қизим, ёлгон гапирсанг, бебурд бўласан, одамлар кейин ростинга ҳам ишонмай қолади», деб қулоғимни беозоргина қисиб қўярдилар. «Бу гапларни қишлоғимизга келган донишмандлар айтган, ўз қулоғим билан эшитганман», деб катта бир сирни очгандай рўмолларининг учини ҳимарардилар.

Латофат пастга қаради. Паҳса қолдиқлар, қўрғонларнинг кураган деворларига ваҳм билан тикилди.

— Нега эди шу қишлоқни талашинган-а? Қанчадан-қанча одамлар ўлгандир.

Латофат шу фикрни хаёлидан ўтказди-ю, бировга озор бергандай боғина чўқилаган ерни авайлаб тузатиб қўйди. Пастдан қилич ялангочлаб фотиҳлар чиқаётгандай туюлди назарида. Тепа устида ёшлик йилларида «уруш-уруш» ўйнаганларини хотирлади.

— Қизиқ,— деб пичирлади Латофат,— нега эди ўғил болалар билан ўйпар эдим? Ахир қўшини қизлар ҳам бор эди-ку!

У беихтиёр дадасини эслади. Етти ёшда эди. Бир кун эрталаб турса, опасининг кўзлари қизарган. Бувиси бўғирсоқ, патир, яхна гўшитинг ҳар бирини алоҳида-алоҳида қогозларга ўраб, халтага соляпти. Дадаси халтанинг оғзини тапғиб, бурчакка қўйди-ю, Латофатни чақириб, беши узра азод кўтарди, кейин юз-кўзларидан ўпди, бағрига босди. Узоқ йўлга кетаётганида шундай қплар эди. Аммо сира йиғламас эди. Латофат дадасининг кўзида ёш кўриб ҳайрон қолди. Уйлағилар бир-бирларига гапиринга-га журъат этолмаётгандай жим. Фақат дадаси эшик олдида бир зум тўхтаб:

— Қизим Латофат, ойинг билан бувишларнинг сўзларидан чиқма, ақлли қиз бўл, хўйми?— деди.

Латофат ҳам овоз чиқаришдан қўрқиб, «хўй» деган-

дай бошини қимирлатиб қўйдн. Сўнгра дадаси ойисининг
●жасига қўл ташлаб:

— Қизингни эҳтиёт қил, Моҳиша. Уруш... катта бўл-
ганда, албатта ўқитгин...— деди.

Латофат бир дадасига, бир ойисига кўзларини мўлти-
латиб қараб, ҳеч нарса тушуна олмади. Дадасининг «уруш»
деган сўзларининггина эслаб қолди. Шу бўйи дадаси уйга
қайтмади. У ҳар куни шомда эшик олдидаги супачада
ўтириб, йўлга термилар эди. Ойиси чиқиб: «Бугун даданг
келмайдилар, айланай қизим, энди кеч бўлди, юра қол,
ётайлик», деб уйга бошлаб кирганда ҳам, кўзини шифтга
қадаб, ўрнида ётганда ҳам дадасини ўйлар эди. Эртаси
куни ўғил болалар билан ўйнаганда дадаси билан гаплаш-
гандай бирпас ёзилар эди.

Бир куни «уруш-уруш» ўйнаётганларида, ўзидан уч-
тўрт ёш каттароқ бир бола билан тўқнашиб қолди. Чақ-
қонлик билан қўлидаги ёғоч қиличчи боланинг чап биқи-
нига санчди. Ҳалиги бола ўлган бўлиб ерда бирпас ётди-ю,
ўйиндан чиқиш учун ўрнидан турди. Кетаётди:

— Даданг ҳам шунақа уруш қилаётгандир-а,— деди.

Латофат ялт ётиб дадасининг: «Уруш...» деган сўзла-
рини эслади. Қиличчи ташлаб, уйга югурди. Ойиси йўқ...
Далага чопди. Ойисини топиб, ҳапсираганча:

— Ойижон, дадам ҳам «уруш-уруш» ўйнагани кетган-
милар, а? Энди сира келмайдиларми, а? — деди-да, жавоб
кутганча онасига тикилди.

Моҳиша кўзларини жавдиратиб жавоб кутаётган қи-
зига тик қарай олмади. Кўзида ҳалқаланган ёшин яши-
риш учун юзини бурди. Қизи ҳадеб қистайвергач:

— Жоп қизим, мени ишдан қўйяпсан-ку. Қара, ҳам-
ма ишлаяпти,— деб қизининг бошини сплади. Сўнгра қў-
шиб қўйди:— Даданг албатта келадилар, қаҳрамон бўлиб
келадилар. Энди уйга бор, қизим, буving сенга қовоқ сом-
са ёпиб қўйганлар, чоп, қизим.

Латофат уйга маъюс қайтди. Уша куни ҳам ойиси бил-
лач бувисн ухлаб қолгандан кейин анчагача шифтга қа-
раб ётди. «Шаҳри Хайбарда уруш бўлган. Бу ерда ҳам
одамлар биздай «уруш-уруш» қилинган», деган ўй Лато-
фатга тинчлик бермай қўйди. Аста-секин болаларга хос
синчковлик ўрнини кўрқув эгаллай бошлади. Унг ёнбо-
шига ағдарилиб, кўзини чирт юмиб олди, уйқу элитгунча
қайтиб очишга журъат ётолмади. Эртасидан бошлаб шаҳ-
ри Хайбарга бормади. Жанг қилаётганлар орасида дадаси
ҳам кўз олдига келаверди.

Шу кундан бошлаб Латофат кичкина бўйинчасини бир

ёққа эгиб, ғамгин юрадигап бўлиб қолди. У дам-бадам ўйга толар, болалар шарақлаб кулганда, зўрға жилмайиб қўя қолар эди. Ота меҳрига тўймагандап юрагининг аллақасери жизиллаб турар эди. Бундай кезларда у бир чеккага чиқиб, яна дадасини хотирлар эди.

2

Латофат бошини орқага ташлади. Уруш даҳшатларини эслади. Кўнгли алланечук бўлиб кетди.

— Урушнинг оти ўчсин,— деб лаблари шивирлади.— Нега энди одамлар урушни ўйлаб топинди экан? Ахир шу касофат илгаридан бўлмаганда, балки мана шу шаҳри Хайбар ҳам ҳозиргача сақланармиди? Бу ерда яшаган одамлар не-не ишлар қилишмади экан. Бир печа кунгина давом этган мудҳиш уруш бутун бошли шаҳарни тупроқ тепага айлантирибди. Йанг қилганларининг бола-чақалари бошидан нималар кечган экан?

Латофат яна дадасини кўз олдига келтирди. У жуссадор, кўзлари катта-катта, ўсиқ қошларини бармоқлари билан тез-тез силаб қўяр эди. Латофат дадаси ҳақида фақат шуларни-ю, ойсин билан бувисин айтганларини эс-эс хотирлайди... Шуларни ўйлаганда Латофат кўзи олдида меҳрибон, ширинсўз, меҳнаткаш, тadbиркор киши пайдо бўлар эди.

Латофат пчидан тошиб келаётган аламини босолмади. Кўзини юмди. Уруш бўлмаганда, дадаси тирик бўларди, шу топда югуриб бориб, дилида туғён ураётган ҳаяжонини дадасига сўзлаб берарди. Ҳа, шунда дадаси уни диққат билан тинглар эди.

— Дадам қандай яхши одам эдилар-а! Ҳа, у киши жуда яхши бўлган,— дея ўрнидан турди Латофат. Тепаликка чиққан ўша сўқмоқ йўлдап пастга тушиди.

Атроф қоронгилаша бошлаган эди. Кўкка қаради. Бир тахта булут учар гиламдай шундоққина боши устидан ўтди-ю, иккига бўлинди. Уларнинг ҳар бири яна йирик-лаша-йирик-лаша узоқлашди. Боягина оламини муяссар этган офтоб ҳам кокилларини йнға бошлади. Латофат гиёҳларга қараб, ажабланди. Қоқниўтларининг оқ-сарик гулли бошчалари бирпасда йиғиладиган соябондай бужмайиб қолди, беда гуллари юмилди.

Латофат табиатнинг бу ишидан ҳайратга тушиб турганида, бир тўп қалдирғоч вижирлаб жуда пастлаб учиб ўтди. Латофат яна кўкка қаради. Пешонасига икки-уч томчи ёмғир тушиди. Уйга чопди. Дарвозадан алашг-тал-

папг кириб, айвонда иш тикаётган ойисининг бўйига боладай эркалашиб осилди. Икки юзидан чўли-чўли ўшиб, сочларини силади.

— Мунчалар меҳрибонспз, ўзимнинг ойижонгинам, мунчалар ширинсиз! Бутун қишлоғимиз кишилари меҳршафқатин сиздан олган, а? Тўғрими, ойижон?

Моҳина қизига бирпас тикилиб турди-ю, унинг бўртиб турган юзидан ёмғир томчиларини кафтлари билан сидириб ташлаб, бағрига босди. Она-бола шаррос қўйиб юборган ёмғирга қараб, узоқ жим қолди.

* * *

Насон қалби жуда сахий. Шу тўфайли севгига беқиёс сеҳрли қудрат бахш этган, дейишади. Негаки, у кутилмаганда қалбингиздан ўрни олади, юрак торингизни чертади. Сизни забун этиб, муҳаббат заنجирин билан боғлайди. Унинг насл-насаб суринтирадиган варақаси бўлмайди. Сеҳрли қудрати билан икки қалбни қовуштиради. Бундай кезларда юрак сизнинг амрингизда эмас, сиз юрак амрида бўласиз. Унинг фармонларига итоаткорона бўйсунасиз. Севгилингиз сиймоси кўз олдингиздан нари кетмайди, унинг овози қулоқларингиз остида жараңлайди. Ана шунда сиз олис-олисларга кетгингиз, танҳо кезиб севганингиз хаёли билан бўлгингиз келади.

Латофатнинг мурғакгина қалбига ҳам кутилмаганда шундай ногаҳоний севги отан ташлади. Қиз кўзи оядида борлиқ ўзга либос кийди, кўҳна олам тамоман янги олам бўлиб жилोलана бошлади. У қишларнинг нағмасида, жилгаларнинг мусиқий шилдирашида юрак уришининг акс садосини эшитар, бундай дамларда жим туриб қулоқ солар, харсанг тошлар, яшил дарахтлар ортида севган ёри намоён бўлаётгандай шахло кўзларини бир нуқтага қадаб хаёя сулар эди.

Қизда содир бўлган бу ўзгаршдан Моҳина боида чўчиди. Аммо бу ҳақда Латофат билан очиқ гаплашиб, кўнглини равшитгиси келмади. Қулай фурсат пойлаб юрди. Шу топда понунта устида ўтириб, қизининг узоқ хаёлга толганини кўрган она ўзини ортиқ тия олмади.

— Болам, бирон еринг оғрийатими, нега беп-ўи кундан буён хаёлинг паршион, гаплашгинг келмайди, сепга нима бўлди, жон қизим?

Латофат қўлидаги шиёлага қараб, совиб қолган чойдан бир хўплади. Ўзини қувноқликка олиб, опасига жавоб қайтарди:

— Нега бундай дейсиз, ойпжоп? Мен жуда яхшиман. Мана, қаранг, ҳатто ўйинга ҳам туша оламан.

Латофат ўрнидан туриб, қўлларини кўтариб икки-уч айлапгач, онасининг бўйнидан маҳкам қучоқлаб:

— Ойпжонгинам, сизни қанчалар яхши кўришимни билсангиз эди,— дея унинг юзларидан ўпди.

Моҳина қизини ортиқ сўроққа тутмай, ҳовлига чиқди. Изма-из чиққан Латофат: «Мақтабга бориб келаман», деб дарвоза запжирини туширди.

Қуёш нури янроқ юзларида жилотаниб, камалакдай товланар, кафтдай кенг экинзорлар кўзни қувватиб, қишлоқ манзарасига янада бир кўрк бағишлаётгандай эди. Латофат кўприқдан ўтди. У янги тушган уйларга завқ билан тикилиб, садақайрағоч кўм-кўк барг ёзиб, соя ташлаб турган кўчага бурилди. Она қишлоқнинг ҳар бир кўчаси, ундаги ҳар бир туп дарахт Латофатга ором берар эди. Бугун у ҳамма нарсага суқланиб боқмоқда. Ҳар бир гиёҳ қалбига яқин. Булардан қандай қилиб кўнгли узини?

Латофат қишлоқ марказига етиб келди. Колхоз идорасининг ёнгинасида янги клуб қад кўтариб турибди. Бундан беш-олти йил илгари у шундай клуб бўлишини орзу қилган эди. Оилавий кечалар ўтказишни, ёшлар учун турли мавзуларда суҳбатлар, ҳаваскорлар концертларини уюштиришни ўйлаб қўйган эди. Энди эса клуб қурилиб, бугун-эрта калити қўлига тегадиган пайтда... Латофатнинг кўнгли алланечук бўлиб кетди. Тез одимлаб, клубни айланиб, ўзи таълим олган, ҳозир эса ўқитувчи бўлиб ишлаётган мактаб қаршисида тўхтаб қолди. Мактаб боғига қараб юраги янада қаттиқроқ ура бошлади. Кокилларини ёйиб турган мажнунтол қаршисига келиб тўхтади. Харсанг усти бўм-бўш. У икки ҳафта мобайнида ўзига меҳрибон бўлиб қолган қора кўзларни қидирар эди.

3

Латофатни бир кўринидаёқ ўзига мафтун этган йшит Аҳмаджон эди. Латофат унинг кимлигини аниқ билмасанда, театрда ишлаши, кўпчилик томошабинлар диққатини жалб эта олган яхшигина артистлигига ўзи ҳам қаноат ҳосил қилган, санъатига меҳри тушган эди. Бу меҳр Аҳмаджонни унинг қалбига яқинлаштирди. Аҳмаджоннинг Сирлитепага келиши, Латофат билан учрашуви қиз қалбини остин-устин қилиб ташлади. Аста-секин Аҳмаджон унинг хаёлидан мустаҳкам ўрни ола бошлади. Қутилма-

ган бу учрашув Аҳмаджоннинг қанақа киши эканлигини ўйлашга ҳам фурсат бермади. Энди эса Латофат бу ҳақда чуқурроқ фикр юритишга журъат эта олмас, гўё Аҳмаджонга озор бергандай, йнгит ҳақида нохуш ўйларини миясидан қувиб чиқаришга интилар эди. Бундай вазиятнинг вужудга келиши эса Аҳмаджон учун айни муддао эди.

Аҳмаджон ўттиз икки-ўттиз учларга борган бўлса ҳам, кўришишда анча ёш, келишган эди. У олий мактаб таҳсилини кўрмаган бўлса-да, ўзини билимдон, оқил қилиб кўрсатишга интилар, гапирганда чиройли сўзлар таппаб, фикрини мумкин қадар ёрқин ифодалашга тиришар, вазиятга қараб ўзгара оладиган анчагина муғамбир эди. Ҳамма парсаин ўз истагига бўйсундиришга мойиллик бўлганидан одамлар билан дадил муомалада бўлар, раъйига қарши чиққан суҳбатдошини безорихон қилиб, айтганига кўнишга мажбур этар эди. Унинг бу феълини кўплар билгани учун ортиқча баҳслашиб ўтирмай қўл силтаб қўя қолар эди. Аҳмаджонни яқиндан танийдиганлар эса: «Бошда тарбия кўрмагандан кейин қийин экан-да», деб қўя қолишарди.

Аҳмаджон онасини эслай олмайди. Опаси қафо қилганида, у олти ёшда эди. Эс-эс билади. Опасининг сочи узун, кўзлари пегадир ҳаминша маънос боқар эди. Биров товушини эшитиб қолишидан кўрққандай паст овозда гапирар эди. Аҳмаджон шўхлик қилиб ҳаддидан оинганида: «Ўғилгинам, бу ишинг яхши эмас, қани, буёққа келиб ўтириб, оналгининг гапига қулоқ солгин-чи», деб ёнига ўтқазарди-ю, пасиҳат қилар эди. Аҳмаджон «хўп бўлади», деб кўчага чопар эди. Уларнинг ҳовлилари Қўрғонқалъа шаҳридаги Хўжаҳайрон гузарининг пастқам кўчаларидан бирида бўлиб, болалар деярли йўқ эди. Аҳмаджон кўпинча ёлғиз ўйнар, зерикиб қолганида эса дадасининг мева бозорига кираверишдаги дўконига бориб, унинг савдо-сотик ишларига қарашар эди.

Дадаси ўрта бўйли, тўладан келган, қорача киши эди. Бир кўзига оқ тушган, бунинг устига ўша кўзини тез-тез пирпиратишидан Аҳмаджон унинг жаҳли чиққанини кўпинча пайқамай қолар эди. У уйда жуда кам бўлар, бўлганда ҳам албатта Аҳмад билан онасини ишга солиб қўйиб, ўзи катта уйга кириб ухлар эди. Ҳар бозор кўпи эса учалалари узоқ-яқин районларга чиқиб, унинг дўкони учун мева-чева харид қилиб, шаҳарга қоронғи чўкканда кириб келишар эди. Дўкон колхозники ҳисобланса ҳам олиб келишган чакана моллар ўша ёққа туширилар, ду-

шапба куни азонда савдо чаққон бўлганидан Аҳмад ҳам дадаси билан дўконга борар эди. Кўп ўтмай Аҳмаджоннинг дадаси бозори чаққон бўлиб кетганидан қувониб, ёнидаги тиббиёт хонасини ҳам аллакимлар билан гапланиб, дўконига қўшиб олди. Дўконнинг олд томонини ойнавад қилиб ишлатди. Аҳмад билан онаси дадасининг харидига илгаригидай ҳафтада бир эмас, икки марта қарашадиган бўлиб қолишди. Бир гал мева-чевага Шеркоп районига бормоқчи бўлганида, онасининг тоби қочиб қолди: Аҳмаджон бу гал дадаси билан ёлғиз кетди.

Қуёш энди уч берганда, улар бозорга кириб боришди. Дадаси кечгача харид қилди. Молларни дўконга тушириб келинса, онаси анча оғирлашиб қолибди. Азонга яқин жон берди. Аҳмадни ён қўшниси уйига бошлаб кетди...

Онасининг вафотидан сўнг Аҳмаджон деярли дадаси дўконига қолиб кетди, аста-секин дадаси уни мустақил савдога ҳам ўргатиб олди. Кечалари у дадаси билан пул сапашар, фойда мўлжалдагидан ошиб кетган бўлса, Аҳмаджон харчи олар, бу пулларни у истаганча сарфлаши мумкин эди. Она вафотидан сўнг кўп ўтмай, кечалари уларшикига тез-тез эркак-аёл меҳмонлар келадиган, ярим тунгача, баъзан тонготар базм қуриб, ўйин-кулги қиладиган бўлишди. Бошда дастёрчилик қила бошлаган Аҳмаджон аста-секин бу базмларнинг тенг ҳуқуқли қатнашчиси бўлиб қолди.

Қиш кечаларидан бири эди. Аҳмаджон ошпазнинг ёнида гимиллаб юрган эди, ичкаридан дадасининг овозини эшитиб:

— Лаббай, дадажон!— деб уйга кирди ва бу гал дадасининг одатдагидан ташқари тўрда ўтирганини кўриб, кўзини катта-катта очиб, тикилиб қолди, ўтирганлардан бири:

— Аҳмаджон, дадангни тўрда кўриб ҳайроп қоляпсан шекилли, ҳи-ҳи-ҳи-ҳи! Бугун дадангни тўй қиляпмиз,— деди у яна илгичка овозини барала қўйиб кулар экан.

Ҳеч нарсани тушунолмаётган Аҳмаджон ҳалши кишига қараб:

— Энди янги онам бизникида қоладиларми ёки кетадиларми? — деган эди, ҳамма барабардан қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди. Қошларига қални ўсма қўйган, гавдали хотин:

— Ҳа, мап сан билан қоламан, ўғлим, қани, бери келчи,— деб Аҳмадни қучоқлаб, пешонасидан ўпди. Сўнгра ёнидаги вино шишасидан катта пиёлага қўйиб:— Қани,

танишгапимиз учун битта уриштирасанми ман билан, — деб қуруқшаб қолган лабларини тили билан ялаб, Аҳмадга тикилди.

— Биззи ўғли пчмаса, ким ичади, — деб аёлининг ёпида ўтирган дадаси меҳмонларга гурур билан бир-бир қараб қўйди. Аҳмаджон пиёлаши бўшатиб, орқасидан чўлп этиб ўшгандан кейингина, ўрнидан туриб, дадасига узатди. Ўтирганлардан бири узр сўраб, пчмай пиёлаши соқийга қайтарган эди: — Қани, ўғлим, амакингга қанақа пчишни бир кўрсатиб қўй! — деди. Аҳмад сира пккилапмасдан амакининг пиёласини ҳам оппоқ қилиб, орқасидан ўпди, сўнг уни соқийга қайтарди. Ўша меҳмонлар эртаси кунни кундузи ҳам ўтириб, кечга яқин тарқалишди. Қални ўсма қўйган хотин, дарҳақиқат, Аҳмаджонга айтгайидай, уларниқида қолди.

Ойлар ўтди. Базмлар, тонготар ўтиришлар давом этаверди, дадаси ҳам йил айланмай, унга «янги она» ҳади қилаверди. Шундай қилиб, Аҳмаджон мактабга қатнайдиган бўлиб, орадан беш йилча ўтди.

Май ойининг дастлабки кунлари эди. Бир кунни Аҳмаджон эшиқдан кирди-ю, папкасини ҳовлининг ўртасига итқитиб:

— Мактабингизга энди сира бормайман, хоҳласангиз ўзингиз боринг, мен сизнинг ўрнингизда дўконда ишлай-вераман, — деди дадасига қараб.

Дадасининг тиззасида ўтириб жажжигина қашқар пиёласига коньяк қуяётган «янги она»лардан бири Аҳмаджонга қараб:

— Иима қилди, ўзимнинг эркатойим, қани, гапирингчи? — деди.

— Мени доскага чиқарди. Чиқдим. Кечаги дарсин гапириб бер, деди адабиёт муаллимимиз, ҳалиги бир кўзи шиша киши-чи! Мен айтдимки, адабиётингизни бугун мендан сўраманг, хоҳласангиз индинга ё ундан кейинги кунда сўрай қолинг, — дедим.

— У-чи? — сўради яна «янги она».

— Сенга «ёмон» қўяман, — деди.

— Сен-чи?

— «Ёмон» қўйиб бўлспз, — дедим.

— Қотирибсан-ку, ота ўғли, ха-ха-ха-ха!

«Янги она»нинг бу далдасидан қувониб кетган Аҳмад: — Эртагаям, индингаям, унинг индингаям шупақа қиламан! — деди.

— Қилавер, ўғлим, — деди яна «янги она» қизарган кўзларини эрига тикиб ва унинг жундор кўкрагига қўл-

лари билан шапатилаб:— Шунақа ардашердай даданг сояссида ўйнаб, даврингни суриб ол, ўғлим,— дея эрининг кўкрагидан чўлп этиб ўпиб, қўшиб қўйди «янги она».

— Бўпти, эртага бошламан у кўрнн,— деб кўчага отилди Аҳмад.

У ваъдасининг устидан чиқди. Эртаси куни дарсдан кейин мактаб ҳовлисида пойлаб турди. Адабиёт муаллими қўлидаги газетани ўйнаб, ичкаридан чиқини билан Аҳмад унинг йўлини тўсди.

— Ҳа, Аҳмаджон, бу ерда нима қилиб турибсан?— деди ўқитувчи.

— Пойлаб турибман. Дадам сизни: «Мен унинг оёғини осмондан келтираман, ўғлимга «ёмон» қўядиган бўлса!» дедилар.

— Даданг унақа демайдилар, сеп ёлғон гаширишга ўрганма,— деди муаллим мулоҳимлик билан.

— Менга ўргатма!— Аҳмад сенсираб жеркиди муаллимни.

— Нима?!

— Мана, мана, кўр!— деди Аҳмад қўлидаги папка билан унинг юзига уриб, кўча томон қочиб кетди.

Кечга яқин адабиёт муаллими Аҳмадникига келганда, унинг дадаси навбатдаги «базми жамшид»га вақтлироқ ташриф буюрганлар билан «қиттак-қиттак» гилиб ўтирган эди. Муаллим тўрға ўтқазилди. Қўлига шароб тўла пиёла тутқазилди. Шундан сўнг, суҳбат мароми яна изга тушгандай, мезбон меҳмонлари билан бўлди. Муаллим ярим соатча пойлади. Аммо ҳеч ким эътибор бермас эди. Аҳмад эса уни кўриб, янги кийимларини кийиб, гердайданча уёқдан-буёққа ўтиб, ўзини кўз-кўз қилиб турди. Муаллимнинг сабри ортиқ чидамади шекилли, мулоҳимлик билан мурожат қилди:

— Кечирасиз, мен Аҳмаджон хусусида келган эдим, бир-икки оғиз гаплашмоқчи эдим,— деб меҳмонларга қараб олди.

— Бемалол гапиравринг, булар ўзимизники. Аҳмаджоннинг дадаларидай гап,— деди Аҳмаджоннинг дадаси.

— Ўғлингиз кеча мени хафа қилди, умуман, хулқи бир оз ёмонроқ, меп сннф раҳбарман...

— Э, адабиёт муаллими сизми?— деб унинг кўзига қаради, сўнг яна сўзини давом эттирди:— Ўтган куни келиб айтган эди. Ўзингизам чакки иш қилибсиз-да, муаллим. Бир сннф бола олдида «ёмон қўяман!» дебсиз.

— Ахир кейинги найтларда дарсларга сира қарамай,

қўйди, бошқа муаллимлариям шикоят қилишяпти, буниги чорасини кўришимиз керак!

— Ҳо!.. Бола бизники-ю, чорасини сиз кўрасизми? Сиззи оянғиз томда туққан шекилли? Тавба! Чорасини кўрар эмиш!

— Мен эмас, — дея қўлини кўксига қўйиб яна мулойимлик билан уқдирмоқчи бўлди муаллим, — сиз билан биргалашиб, деяпман.

— Манга гап ўргатма, бола! — у хўрознинг тожисидай қизарган бурнига қўнган пашшани қўли билан учириб муаллимга ўшқирди. — Бола маники. Чора кўраманми, йўқми, бу мани ишим. Аммо-лекигин сани вазифанг, уни тарбиялаш! Ҳа, тарбиялаш! Уқдингми? Нега ўншаясан? Давлат сани чўнтагингга маши боламини ўқитгин, одоб ўргат, одам қил, деб жарақлатиб червон солиб қўйибди. Хўпми? Энди саң бўйвингдаги ҳам қарз, ҳам фарз бўлган вазифангини манга юкламоқчимисан! Ҳо, ёқадими? Болани ман тарбиялайдиган бўлсам, маошингини менга бер, ман ҳар кунни давлат манга топширган ишини бижариб келиб, саниям ишингини қиламан, боламини тарбиялайман. Астафпрулло!

Аҳмадининг дадаси меҳмонларга қараб қолган эди, қайси кунни меҳмонхопада Аҳмаджонга ингичка овоз билан муржоат қилган киши муаллимга қараб:

— Ҳа, муаллимча, рост гап, маошини олганда кейин аравазиниям тортишг-да, — деди. Сўнг: — Мана ман аравакаш. Ахир хўжайинимга бориб, бугун мани ўрнимга сиз ишлай қолинг, демайман-ку, — деб қўшиб қўйди.

Муаллим қизариб, ҳалиги одамга: «Ахир бу бутуцлай бошқа гап, тушунсанғиз-чи!» деган эди, ҳалиги киши чўккалаб ўтириб олиб:

— Ҳо-о-о, биз аравакаш-да, ҳа, биз тушунмаган омида, ҳа, сиз тушунгансиз-да, а?! Тушунган бўлсанғиз, битта болани эллолмай дадасига келасизми? Ҳе, садқан муаллим кет-э?! Бў деб қўя қол ундаи кўра! Бошқа қўлидан келадиган киши қилади ўша саң қилаётган ишини, бунақа ҳамманинг бошини оғритиб, маишатидаи қолдириб ўтирмасдан.

— Мен сиз билан гаплашаётганим йўқ, амаки, болашг дадаси билан гаплашяпман.

— Ҳаммамиз болашг дадаси, — яна чийиллади ҳалиги киши.

— Бўлмаса эртага бирров мактабга ўтарсиз, амаки, — дея муаллим Аҳмаджоннинг дадасига юзланган эди, у тўнглик билан:

— Мактабинг мапи олдимга келсин, билдингми? Ма-
пи мактабга борадиган бекорчи оёғим йўқ! — деди.

— Ахир борсангиз ўғлингиз учун борасиз!

— Ман санга айтиб, гапни калта қилдим-ку! Ўғлимни
пул олаётган сан тарбиялашинг керакми ёки ман? А? Сан
ўзинг гап-папга тушунасанми ё ғалчамисан?

Муаллим бир нима дейиш мутлақо бефойда экаплиги-
дан хафа бўлиб, чиқиб кетди. Аҳмад ҳовлининг ўртасида
туриб, хахолаб кулди-да, дадасига қараб:

— Боладингиз, дада, бошлаб қасдимни олиб бердин-
гиз! — деди суюниб.

— Ман-чи, ман-чи, Аҳмаджон, — чийиллади ҳалиги
аравакаш кўкрагига мушглаб.

— Сизам бошладингиз, амаки, — дея Аҳмаджон муко-
фотига унга кўзини қисиб: — Яримта коньякка қарзмиз, —
деб кўкрагига уриб қўйди чапанчасига.

— Ие, ие, ие, ўғлим! Сизга нима бўлди, — дея гапга
аралашди ота. — Доим айтаману, шини насия қилманг деб
ё чўнтагингизда пулингиз йўқми, а?

— Пул бор, қанча керак сизга? — деди Аҳмаджон чўн-
тагидан бир даста ўн сўмлик, эллик сўмликларни чиқа-
риб. — Сизни коньягингиздан олмай, дўкондан ўз пулимга
олиб келиб берай, деяман-да, дадажон!

— Ана, бу гап қойил! Балли, ўғлим! Қани энди муал-
лимингиз думини тугиб қуёч бўлгани эвазига бугунам
сизга театрга рухсат. Энди театрга борадиган бўлсангиз,
сўраб ўтирманг, ўғлим, кап-катта йигитсиз, ўн учга кир-
дингиз, ўзи ҳар бир қора қошингизга биттадан жопонча
ҳам шайдо бўлаётгандир дейман, ўғлим!

— Йўқ, фақат учтасини ўндим.

Меҳмонлар хахолаб кулиб, бир оғиздан «Қойил!» деб
Аҳмаджонни қутлашгач, у кечқурун киядиган алоҳида
кийимларини кийиб, чиқиб кетди...

Аҳмаджон кечалари театрга борар, кундузи ухлаб,
ҳуши келган кунлардагина мактабга қатнаб юриб, тўқ-
қиз йил деганда еттиччини битириб олди. Бу орада яхши-
гина овози борлигини пайқаб олган бир-иккита саёқ со-
зандалар уни тўпларига қўшиб олдилар. Уруш бошлани-
шидан икки йил олдин театрда одам етишмай турганга
эса, бир тўда истеъдодли ёшлар қатори у ҳам ишга қабул
қилинди. Уч йилча ишлаган эди, қирқ учинчи йили
армияга олинди. Урушдан кейин театрда ишлади. Яхши-
гина истеъдодли бўлганидан элга тапилиб қолди. Аммо
ёплигида олган тарбияси унинг инсоний қиёфасини ўз-
гартришга монелик қилар эди...

Латофат боппини эггагча, хомул бориб тошга ўтирди. Уни қийнаётган, юрагини така-пука қиллиб, аъзойи бадаппини ўтда қовураётган нарса нима? Нега у тўсатдан бу ҳолга тушиб қолди? Латофат ўйдай бошлади.

Аҳмаджоннинг сиймоси кўз олдидап нари кетмас эди. У билан илк бор колхоз клубида, эртаси куни эса тўсатдан мактабга кириб келганида шу ерда учрашгани эди. Шу мажпунтол тагида Аҳмаджон билан узоқ суҳбатлашиб ўтирган эди. Ўт бўлиб ёнаётган қўлларини Аҳмаджон панжалари орасига олиб слагаганда, Латофат аллақандай ҳолга тушган эди. Вужудини шу дамгача номалум қандайдир бир ширин туйғу қамраб олди. Эти жимирдашиб кетди. Қаршисида икки тўмқора кўз унга боқайтаганини сезиб, баттар ўзини йўқотди. Аҳмаджоннинг тинмай айтган сўзларидан айримлари элас-элас қулоғига чалингандай бўлар эди-ю, яна хаёлот гирдобини уни домига тортиб кетар эди.

Нижоят, Аҳмаджон унинг елкасига қўл ташлаб: «Латофатхон!» деганда, у бир қадар ўзига келди-ю, ерга боқиб, мурожаат этувчига эпитилар-эпитилмас овозда:

— Лаббай, Аҳмаджон ака!— деб пастки лабини оппоқ тишлари билан босиб жавоб қайтарди.

— Эҳ, Латофатхон, қаранг, ҳаёт қандай қизик, а? Иккимизни шу ерда учраштираганига эътибор бердингизми? Бу бежиз эмас. Кеча сизни кўрдиму кўз олдим қоронгилашиб, қилаётган ишимдан ҳам адашавердим. Нишонасизми, туни билан кўчаларда сайқидим. Қани энди юрак ҳовурим босилса! Уҳ-ҳ-ҳ десам, дарахтлардаги яшил япроқлар ҳам ичимдан алаңаланиб чиққан ҳовурдан сарғаяди, дейман. Ғира-шира тонг отгандагина, азбаройи одамлардан уялганимдан ётоғимга кириб кетдим. Бугун сизни кўрмасам жинни бўлиб қолишим аниқ эди. Ҳеч нарсага қарамай, мактаб томон чопдим, мени кечиринг, Латофатхон!

— Нега, бемалол...— Латофат иймапибгина шу сўзларни айтди.

Аҳмаджоннинг хаёлида энди фақат биргина фикр: қандай бўлмасин Латофатни шаҳарга боркига кўндириш фикри чарх уриб, бунинг йўлларини излар эди. Латофатнинг тортинчоқлиги шу топда Аҳмаджонга далда бергандай бўлди. У Латофатга зимдан бир қараб олгач, бояги вазиятини бузмай, сўзини давом эттирди:

— Биласизми, Латофатхон, сиз албатта театрда бори-

пингиз керак. Сарвдай адл қадди қоматингиз, бу нафис қўллар,— Аҳмаджон Латофатнинг ўнг қўлини машжалари орасига олиб, секин сиқди,— фақат саҳна учун яратилган. Ҳа, ҳа, ишонинг, кечагина мактаб саҳнасида қўйилган «Бой ила хизматчи»да ижро этган Жамила ролингиз билан ҳам кўп артистларимизни мафтун этиб қўйибсиз. Ҳатто биз театрга ҳаваскорлар тўғарақларидан кадрлар жалб этмаётганимиз яхшигина мунозарага ҳам сабаб бўлди.

Латофат бир өз ўнғайсизланиб: «Йўғ-э, шунчаки ҳавас учун ўйнаган бир нарса-да», деб ерга қараган эди, Аҳмаджон қулай фурсатни бой бермай, асл муддаога ўтди:

— Биласизми, Латофатхон, менинг саҳнага бўлган ҳавасим ҳам ҳаваскорликдан бошланган. Ҳа, ишонасизми, театримизда Гамлетни ўйнайдиган артист йўқ деганларида, хаҳолаб кулиб: «Мени олиб бориб қўймайсизларми ўша театрларингга, хоҳлаган ролим ўйнашим мумкин», деворибман. Жуда ўт эдим. Аммо бу гапни талапчинга ишониб айтганим-да. Ҳа, талант кўп ажиб нарса бўлар экан, Латофатхон. Уни бамисоли ер остида яширилиб ётган коч деса бўлади. Биров очмаса ётаверади. Аммо ярақлаб кўзга ташлангандан кейин ҳаммаиниڭ диққатини ўзига тортиб қўяди.

Кеча директорингиз бориб бизларни мактаб ҳаваскорлари саҳналаштирган спектаклни кўришга тақлиф этгани жуда тўғри бўлди. Биласизми, директорингиз бизларга нима деди?— Аҳмаджон жим бўлиб Латофатга яна зимдан қаради. Латофат «йўқ» дегандай кўзларини катта очиб Аҳмаджонга тикилгач, у сўзини давом эттирди:— «Тўғриси айтсам, шу қизиниڭ мактабда ишлаётганига ачинарман, жуда ўткир артист бўладиган қиз», деди у.— Латофат ерга қараб, «йўғ-э» деган эди. Аҳмаджон яна уни ишонтира бошлади:— Йўғ-э, деманг, Латофатхон, сизнинг ҳозир саҳнада айни ўт бўлиб чақнайдиган пайтингиз. Ҳа, ишонаверинг. Ахир мен ҳам буёқда томошабини бўлиб кўли қовуштириб турмайман, албатта. Қўлимдан келадиган ёрдани аямайман. Ахир, мен...

Аҳмаджон тарадудлангандай бўлиб, зимдан қизга разм солди. Унинг ер чизиб турганини кўргач, дадилланди, ошиқ қиёфасига кириб, чуқур оҳ тортди, эштиқаетган бўлиб, калта-калта нафас ола бошлади. Бирпаслик жимликдан сўнг, атайи дудуқланиб, ўзиникига ўхшамаган сохта овозда сўз бошлади:

— Инсон ҳаминша эзгуликка интилади, сизга ўхшам

ғўзал бир малак уни ўзига мафтун этгач, турмуш ҳақида ўйлайди. Келинг, Латофатхон, ҳамроҳим бўлинг, пиятларимни биргалашиб рўёбга чиқарайлик. Бирга ишлайлик, ҳаётда ҳамдамим бўлинг, мен вафодорингиз бўлай, Латофатхон, азизим!

Латофат чурқ этмай, қип-қизариб ерга қараб ўтирар, унинг хаёли ҳамон минг бир кўчага кяриб чиқиб, туйқусдан қилпнаётган бу севги изҳорини қай тарзда мушоҳада этишни ўйлар, аммо қулогига арашг чалишаётган Аҳмаджоннинг ялпчоқ овозидан бўлак ҳеч нарсаи идрок эта олмас эди. Томирларидаги қон тезлашиб, бадалларини қизитди, пкки юзи ёна бошлади.

Аҳмаджон жим қолди. Қизининг анор юзлари, тиник дудоқлари, позик бели уни тамоман беҳуд этган эди. Кўзлари ўлжапи мўлжаллаган оч бўридай ялтнллаб кетди. Қаршисида турган малакни огушига тортиб, унинг лабларидан тўйгунча бўса олмоқчи бўлиб, қиз томон бир иттиди-ю, аммо чўчитиб қўйинидан кўрқди, ўзини босди. Латофат тамоман мойил бўлганига қаноат ҳосил қилгач, мажнуптолнинг ерга эгилиб турган новдаларини кўтариб, ташқарига чиқди. Латофатга қарамай:

— Хайр, Латофатхон, мен кетдим, айтган гапларимни ўйлаб кўринг, ҳаётингиз учун жуда муҳим. Талақтингизни поймол этмапг. Менинг бутун борлигим эса шу бугундан эътиборан сизнинг қўлингизда. Буни ҳам эътиборга олиб, телба ошнғингизга жабр қилмасангиз, илтимос. Ҳаётимни сизсиз тасаввур этолмаяпман. Борди-ю, менга шафқат қилмасангиз, саҳнаи ташлаб кетишим аниқ. Ахир, ўзингиз ўйланг, ҳаётинг ўзида чинакам севги ўтида ёлмаган юрак саҳнада қаандай қилиб мингларни ишонтирсин? Буни ҳам ўйлаб кўринг... Келаси сешанба кун сизни театрда кутамап. Хайр, Латофатхон, яхши қилинг, азизим, гапларимни унутмассиз, деб умид қиламан.

Латофат Аҳмаджоннинг кейинги сўзларини деярли эшитолмади. Қулоқлари остида музика садолари жараплагандай бўлди, кўзи тиниб, боши гир айлана бошлади, харсапг тошга ўтириб олди. Қанча ўтирганини билмайди. Кўллари билинар-билинимас қалтирар, баҳор шабадаси эсиб турганига қарамай, вужуди ҳамон ўт бўлиб ловилларди. Панжаларини ёноқларига босиб, Аҳмаджон кетган томонга қаради. Қулоғи остида унинг: «Келаси сешанба кун сизни театрда кутамап», деган сўзлари такрорланди. Урпидан турниб, мактаб ҳовлисига ўтди. Панжара шиққа олиб борадиган сўқмоқ йўлга бурилди. Аста

одимлаб, кўчани кесиб ўтиб, тут дарахти тагида тўхтади. Юраги аллаларсанчи кўмсаб, қаттиқ урар эди. Пешонасини панжалари орасига олиб сиқди...

Латофат чўчиб бошини кўтарди. Атроф ҳамон жимжит. Тут ковагига кириб олган чирилдоққина тинмай чириллар, шоҳ ариқдан оқаётган сувнинг бир маромда шилдиранчи Латофатнинг хаёлларига қанот тақиб, уш мавҳумотлар оламига учирар эди. Қиз ҳамон ўзида содир бўлаётган ўзгаришнинг сабабларини излар, хаёли парিশон эди. Аҳмаджон билан илк учрашувини хотирлади. Энди қоронғи туша бошлаган эди. «Артист келди», деган хабардан қувонган Латофат колхоз клубига чоғди. Бир парча оқ қоғозга катта ҳарфлар билан «Касса» деб ёзиб қўйилган туйнук берк. Яқинроқ бориб, ичкарига қаради. Олтминш ёшлар чамасидаги аёл пул санар эди. Латофат кўрсаткич бармоғининг тирноғи билан деразани секин чертган эди, ҳалиги аёл бошини ҳам кўтармай, «билет йўқ, бекорга тақиллатаверманглар», деди-ю, чироқни ўчирди. Латофат уйга қайтишини ҳам, клуб эшиги томон юришини ҳам билмай хаёл суриб турган эди, тўқ қора костюм, ёқаси қотирилган оппоқ кўйлак, қизил гулли галстук таққан бир йигит келиб Латофат қаршисида тўхтади.

— Салом, яхши қиз, нега спектаклга кирмай, бу ерда турибсиз?

Латофат нима дейишини билмай, тараддудланиб қолган эди, ҳалиги кассага қаради-ю: «Э, билет тамом бўлди-ми? Зиёни йўқ, қани, юринг-чи», дея клуб томон бошлади. Энди тамоман довдираб қолган қиз йигит орқасидан итоткорона юрди. Йигит эшик олдида турган кишига аллаларса деб шивирлади. Киши эшикни очиб: «Қани, кира қолинг, сиқгим», деб Латофатга йўл берди. Латофат қизарганча, ерга қараб ичкарига кирди. Уни бошлаб кирган йигит қаршисида беихтиёр тўхтаб қолди. Жингалак кўпғир сочларига кўзи тушди. Йигитнинг катта-катта қора кўзлари еб қўйғудай унга қадалган эди. Латофат ўнғайсизлашиб, ёнега қаради.

— Жудаям уятчан экапсизу, яхши қиз!— Йигитнинг овози узоқдан эшитилгандай бўлди назарида. Латофат нима деб жавоб беришини билмай турган эди, йигит яна унга мурожаат қилди:— Биринчи қаторда иккита бўш ўрин бор, хоҳлаганингизга ўтиринг, меп грим қилишим керак. Ҳа, айтгандай, спектаклда кейин кузатиб қўяйми, ёлғиз келган экапсиз?

— Йўқ, раҳмат, қўшчиларимиз бор.

Латифат шу сўзларнигина арабга айтиб, энди бир қадам қўйган эди, баянги сўз ули яна тўхтатди:

— Кечирасиз, эртага сизни қаерда учратсам бўлади?

— Етти йиллик мақтабда ишлаймак, нима эди?

— Йўқ, ўзим. шунчаки сўраб қўйдим-да, — деб бирпас турди-ю, кейин, — менинг отим Аҳмаджон, театрга ишлаймак, майли, кейин гаулашармиз, спектакль бошланмасдан кўра қолинг, — деб қўлиб қўйди.

— Раҳмат, мен сизни билмаман, театрга тушганимда кўрганман.

Латифатнинг бу сўзларидан сўнг Аҳмаджон қизга бондан-оёқ қаради-да, сўнгра жайранибалдай қўл силтаб, эшик томон юрди.

«Бой яна хизматчи»дан шарҳлар кўрсатилди. Сўнгра концерт берилди. Томошадан кейин ҳам Латифат анчагача ҳаяжонини боёқлади. У ўзини гоҳ саҳнада кўра, гоҳ Аҳмаджоннинг рўнарасида туриб, унинг сўзларини мароқ билан тинглади. Концертда машҳур бўлган қўшиқ ва кўшак қалбини қинилди эди. Ниҳоят, ўйга яқинлашай деганда Гофёр ролида чиққан Аҳмаджоннинг сурати кўз олдига жонланиб, унинг Мажилига айтган юрак сўзлари куломи остида жаранглади. Тўхтаб, нафасини ростлади. Одамлар аллақачон уй-уйларига кириб кетишган, олис-олисдан итларнинг ҳар замон эринчоқлик билан вовиллаб қўйишини тун сокинлигини бузар эди. Аммо Латифат шу толда ҳеч нарса ни эшитмас, унинг туй-гулари тунда бермай, ишрап овулар сари етаклар эди.

Латифат эшитилмади қўшиқда ўч эди. Иккинчи синфда ўқиб юрган кезларидаёқ ҳанаскорлар тўғарагига қатнаш, унинг шўх лапарлари, қувноқ рақслари ҳамилла дугоналарининг оқиниёга сазовор бўлар эди. Кейинчалик мактаб саҳнасида ўйналадиган спектаклларда ҳамилла бош ролларни ижро этадиган бўлди. Театр институтига ўқишга киришга жазм қилиб қўйган эди. Аммо уруш кўшлар қатори унинг спектаклини ҳам чилварчин эди. Отаси урушдан қайтиб келмади. Кейинчалик қоракхат олишди. Укаси билан ўзи онага қарам эди. Уруш тугаб, йиллар ўтди. Колхозда ҳаёт оғир. Кўп эрақлар отаси сингари қайтиб келинмади. Келганлари ҳам ногврон, ишга ярамас эди. Ассей иш аёллар гарданига тушар, бундай пайтларда болалар ҳам қараб турмай, мактабдан бўш вақтларини далада ўтказишар эди: гўзани бегона ўтлардан тозаланишарди, ятанага қаранишарди, ариқ тортиш, чеканка, хуллас, ҳар бир бола кучи етганча колхоз ишига ҳисса қўшар эди.

Латофат еттипчини битирди-ю, хотин-қизлар педагогика билим юртига ўқишга кетди. Уни тамомлаганидан кейин ўқишини давом эттиришга кўнгли бўлмади. Дала иши жевсийиб қолган онани эвиб кўйган эди. Ёнига қириб, рўзгор тебратилишга ёрдам берини керак. Латофат қишларда қайтиб, ўзи ўқиган кыктабдан дарс олди. Тушдан кейин келишсе, ооветида секретарлик вазифасини бажарар эди. Шундай қилиб, Латофатнинг ёшлик орзу-хаваслари билан тўлиб-тошган қалби бир қадар ором олгандай бўлди. Аммо Аҳмаджон билан учрашув, тешикерт, спектаклдан сарчалар Латофат юрлагининг аёллақориде яшириниб ётган орзуларини елга бир қултиқлиб, уни ҳаяжонга солиб кўяди. Айни са, Аҳмаджоннинг: «Сиз театрга бормаслигинг керак!» — деган сўзи Латофатнинг хаёлини банд этди...

Латофат фикрларини тижинролмай, ўрнидан турди. Ҳарипсида Аҳмаджон тургандай, секин бош кўтарди. Шабадада тебраниётган мажмуурол шохларини етгани ёққа кўтариб, мактаб ҳовлисига қаради. Кўзимнинг иарёидаги тўт дарактаншел учнда қазариб төвланяётган кўёш пурн кўзини олди. Унг кўлини пененасига сеябон қилиб, мактаб ҳовлисондан ўтиб, кўчага чиқди. Даладин қайтаётган қавларининг яллеси қышлотушинг текиги манзарасига янада феиз кайратяётгандай барала жаратилиб, жаста-секин олнслаб кетди:

Колхозимиз бетида

Шўх овозли тўчи бөр.

Шу вомон қавларининг

Юртида ўти бөр.

Латофатни кўшиқ тамоман ўзига мафтун этди. Қизлар тўпига бориб қўшилгиси келди. Аммо бугун душанба. Эртага театрга бориш-бормаслигини узи-кесил ҳал қилиб, бирор қарорга нелиши керак. Опасига нима дейди? Бормаса-чи?

Кўз олдида Гофир монологини айтаётган Аҳмаджон жонланди, ок крепдешини кўйлак кийган яллаци қизларнинг жарангдор овёни янгради. Юраги жиз этди. Ўзини ўшалар қаторида кўришип истаб, бир зуматна кўзини юмди. Хаёлида шўх музика садолари остида театр қизлари ўраб олиб: «Юра қолинг, Латофатхон, бирга ишланамыз», деяётгандай бўлди. Кўзини очди. Елгипасидаш ўтган енгил машина шаҳарга олиб борадиган кўчага бурилиб, епизллаб кетди. Латофат машинага кетган томонга тикилиб қолди. Ниҳоят, кулиб, шивирлади: «Кўзим йўл кўряпти, демак, эртага кетаман!»

Моҳинанинг безовта юраги кечқурунгача ҳам таскин топа олмади. У алланарсадап ҳадиксираётгандай тез-тез атрофга қараб қўяр эди. Шом қоронғиси чўкди. Латофатдан дарак йўқ. Моҳица дарвоза олдига бориб, кўча томога қулоқ солди. Тиқ этган товун эшитилмайди. Дарвоза зашжирини тушириб, кўчага чиқди. Ҳозиргина яйловдан ўтлаб қайтган қўй-қўзиларнинг маъраган овозлари-ю, ер ҳайдаётган тракторнинг гувиллаши, қишлоқнинг ўзигагина хос ажойиб манзарасини бутун гўзалликлари билан кўз-кўз қилиб гоҳ олислаб кетар, гоҳ қулоқни тешиб юборгудай барала янграр эди. Аммо у Моҳинанинг руҳини ўзгартира олмади. Қизининг эрталабки ҳолатини эслади. «Йўқ, бир нима бўлди бу қизга, наҳотки уч-тўрт кун ичида одам шунчалик ўзгарса. Қулишини ҳам унутаёзди. Ниманидир ўйлайди. Шўрлик, психонасида бирор таъбеҳ эшитдимикан? Тушов кун «комиссия келади», дедди. Иши ёмон чиқдимикан, а?»

Моҳица хаёлидан ўтган бу саволларнинг биронтасига ҳам ўзини юпатгудай жавоб тополмай, яна жимгина йўлга термилди. Унинг тена сочлари сийраклашган, чаккалари кумушдай товланади. Қорачадан келган чуваккина юзида ҳаёт машққатларидан хотира бўлиб қолган ажинлар чехрасига аллақандай тундлик соясини ташлаган. Ингичка бўйинининг ўнг томонидаги бўртиб чиққан кўм-кўк томир лопиллаб турипти.

Моҳица дарвоза олдидаги супачага омонатгина ўтириб, ўнг қўлини энгагига тираб, яна хаёлга ғарқ бўлди. Уни ҳамон ёлғиз қизининг тақдирини ташвишлантирар эди. Қай кунини қизини «ўқинишга борсаммикан», дейиши билан оғзидагини юлиб олиб, йиғини бошлаганини эслади. «Шунга ўксинаётганмикан?» Моҳица кўнглидан шу гаплар ўтди-ю, эришининг фронтга кетаётиб, остонада туриб айтган сўзларини эслади: «Қизининг эҳтиёт қил, Моҳица. Жанг-тўфон... айтиб бўлмайди... Уни албатта ўқитгин...»

Моҳинанинг нафаси тикилди. Қулт этиб ютинди-ю, дув келган кўз ёшларини енгин билан арта туриб, овозини барала қўйиб: «Мен бўлсам...» деб жимиб қолди. У шу топда жангда ҳалок бўлган қаҳрамон шунқори олдида гупоҳ қилган одамдай ўнғайсизланиб, ерга қаради. Латофат тўсатдан келиб қолиб: «Ойижон, бу ерда нима қилиб ўтирибсиз?» дегандан кейингина бошини кўтарди. Қизини бағрига босиб, унинг сочларини силади, пешонасидап ўпиб, эркалади. Сўнгра мулойимлик билан:

— Қаерда эдинг, болагинам, ич-этими еб ўтиргат эдим. Ана йўлга қарайман, мапа йўлга қарайман, қани энди кўрипсанг,— деб савол назари билан Латофатга тикилди.

Латофат тўсатдан берилган бу саволга нима дейишини билмай, бир зум ўйлади. Сўнгра: «Мақтабда ашчамучча иш йиғилиб қолган экан, шу билан бўлиб, қоронғи тушганини ҳам сезмай қолибман, ойижон!» деб қўя қолди.

— Ундай бўлса хайрият-эй, болагинам, тунов кун «ўқинга бораман», деганинда йўт бермаганими эслаб, шунга хафа бўлиб юрганмикап, деб ўйлабман, болам.

Латофат қулай фурсат келганида қувониб:

— Унга сира хафа бўлганим йўқ, ойижон! Сиз бари бир хўп дейишингизга кўнглим тўқ-да! — деди.

— Ҳа, болам, мен нима ҳам дердим, қаерда бўлсанг, тап-жонинг соғ, мартабанг улўғ бўлсин, қизгинам! Отапг раҳматлик ҳам икки гапининг бирида: «Ўқиниши ўқитаман, артист қиламан», деб юардилар.

— Ростми, ойижонгинам? — Латофат энтикиб-энтикиб нафас ола бошлади. Орзуси рўёбга чиқинишига чинакам йўл очилаётганида қувонмоқда эди. У ўзини бир қадар босиб олган бўлса-да, аммо хаёли ширин орзулар сари етаклар эди. Ниҳоят, Латофат қулоқларига шопмагандай ойисдан яна сўради:

— Ойижон, дадагинам шундай деганилар, а? У киши артистларни яхши кўрармидилар?

— Унчалигини билмайману, аммо кечқурунлари ишдан кейин ёз кунлари супада ўтириб, тут дарахти ёғочидан ясалган тўқ жигаранг тапбурунлари олиб, машқ қилар эдилар. Вазмин чалар эдилар. Бирпас ўтиб, кўзларини ҳам юмиб олиб, тапбурун садосига шу қадар берилиб кетар эдиларки, назаримда бундай кезларда ёнларида одам борини ҳам пайқамас эдилар. Узоқ чалар эдилар. Баъзан елкалари силкиниб-силкиниб, энтикиб қўяр эдилар. У кишининг кўз ёшларини кўриб, буёқда дилин парчалаб таплайдиган тапбурунга чидай олмай, мен билан буving ҳам пиқ-пиқ йиғлар эдик. Даданг раҳматлик, тинмай чалаверар эдилар. Охири шу қадар маҳлиё бўлар эдикки, кўз ёши тўксак, тапбурун овози тинадигандай нафасларимизни ичимизга ютиб, жим ўтирар эдик. Назаримда, менгина эмас, қўни-қўшинлар ҳам ишларини йиғштириб қўйиб, тапбурунга қулоқ солаётгандай бўлар эди. Том бошидаги, дарахт шохларидаги, бўғотлардаги қушлар, қўрадаги моллар ҳам тапбурун эшитайтгандай чурқ этишмас эди. Тапбурун-

нинг муштумдай косачасидан куй шунчалик жозибали янграб, тамоми жонлиқни маҳлиё этганига ёпишмай, даданга яқинроқ суршилиб, танбур чортишига разм солар эдим. Мен разм солган сари танбур овози қаттиқроқ янграб, ҳавода сўзгандай чор афройдан акс садо берар эди. Даладан чарчаб келганимни ҳам, тамоми устихонларик эриқираб отиб, уйқу босаётганимни ҳам унутар эдим. Аъзойи бадашима аллақандай бардамлик ҳис қилар эдим. Юрагимни биров қафтига олиб силаётгандай роҳатланардим. Кўм-кўк осмонга тикилиб тинглар эдим. Йи-яшил дарахларга қараб тинглар эдим. Ҳафтаси шуаллақ жим туриб мен билан бирга танбур тинглаётгандай бўлар эди назаримда. Кўзларимни юзлаб олар эдим. Басман, даданг раҳматлик, манж қилинган тўхтаб, танбурни ёстиққа тираб қўйганларини ҳам сезмай қолар эдим. Кўзларимга шу қадар ўзгариш қолар ади ёқимли танбур садоси. Бундай кезларда даданг келишларида қулиб: «Ҳа, Моҳи, элигиб қўйдими?» — деб тегаркатлик қилар эдилар. Бир куни қалин қошларини бармоқлари билан силлиб, чуқур кўрсиниб қўйдилару, кўзларини танбурга қилиб сўзладилар: «Э, бу сеҳрли ёғида ган кўш. Муқомни Ҳакам ҳан мусиқий овоз хастага руҳ бичишмайди, томирларда бон юзганини меъерига келтиради, одамни кўшнуд этиб алдлайди, ҳатто тамоми жониворлар ҳам муомиладан баҳра олади, деган эканлар. Танбур чалаётганимда сенга кўзини тушадигу, шу сўзларини эслайман, завқим келиб, суягим куйга улай-вераман, сира тинмасдан чалгани, одамларга ором бергим келади». — Моҳина жим қолди. У умр шўлдони ҳақида ўйлар эди.

...Латифатнинг дадаси Очил ёшлигида жуда тажанг, қайсар эди. Қўшилоққа келиб турадиган ҳофизга чой тапиб юриб, қўлидаги сөзига тикилаверарди. Бир куни қўққисдан ҳофиз унинг қўлидан маҳкам ушлаб:

— Нага тикилаверасан, а? — деса, Очил қўлиқанидан энди жўфлагни рўстламоқчи бўлган эди, ҳофиз: «Ўтир, танбур ёқиб қолдими?» — деб жимлайди. У хиёл ўзига келгач, итбаткорлик билан ҳофизнинг ёнига ўтирди.

— Биласанми, — деб сўз бошлади у, — ашула айтиб бўлиб дам олаётганимда, иккига чойнакда иччиқ чойни олиб келиб қўйтину, жанш вақтда қўлларимдан кўз узмай, қараб тур, қулоқларинг ундан чиқётган садода бўлсин, хўшми?

Очил ўзида йўқ қўвониб: «Хўп бўлади, амакканон, ҳозир нима қилай?» — деди.

— Ҳозир мана буюққа ўт. Устоз Домла Ҳалимнинг хоншларини тингла, тортинмай ўтиравер, ўглим!— деб унинг елкасига қоқиб кўйди ҳалиги ҳофиз.

Очил дадилланиб олди. Кечалари устага чой ташар эди. Кўшнқ куйлаганларида заргарнинг ишига қизиққан шогирд унинг кўл ҳаракатларидан кўзини узмай, ҳам юраги, ҳам кўзи билан тикилиб тургандай, у ҳам тап-бурга тикилиб бутун вужуди билан ашула тинглар эди. Баъзан кўзини юмганда, ўзини ажиб боғ-бўстонларда сайр қилиб юргандай ҳис қилиб, назаатланар эди. Кундуз кунлари уста унинг кўлига тапбурни тутқазиб, бирор соддароқ куйни оғзида «дай-дай»лаб, кўлларини пардадан пардага югуртириб машқ қилдирар эди. Кейинчалик ўзи машқ қиладиган бўлди. Ҳатто баъзан уста тапбурни унга бериб, чиқирмачидан доирани олиб, кўшнқ куйлар эди. Апа шунда у оламга қайта келгандай бўлар эди. Ғам-ғуссани бир зум бўлса ҳам унутар эди. Кўлларидан куй оқиб туншётгандай, этлари жимирлар эди. Кўшнқ тугагандап кейин ҳам анчагача ўзига келолмай, бир нуқтага тикилиб ўтирар эди. Олам кўзига ажиб бир улкан бөглип эелатар эди. Бундай кезларда қишлоқдаги жамики дароҳтлар назарида гул бўлиб кўринар эди. Сирлитеа-нинг телба шабадаси ҳам димоғига гулларини муаттар ҳидини уфуриб, ҳузур бағишлар эди. Эрта тонгда туриб, далага чиқиб тапбур чалар эди.

Уста билан бир йилча юрди. Бир куни уста тўсатдан хасталаниб қолди. Икки кун кўрна-ёстиқ қилди-ю, учинчи кун тонготарда жоп берди. Шу орада Очилни мардикорликка олмоқчи бўлиниди. Ёлғиз қолган онаси билан укаларини ташлаб ҳеч қаёққа кетолмади. Қурбонбой эшигида қароллик қилди. Бирдан-бир онунчоғи тапбури. Бировга қаттиқ гапириб озер берса, икки-уч кунгача ўзига келолмай юрадиган бўлиб қолди. Қисқаси, тапбур уни юмшатди, дардини енриллатди, оғир дамларининг ҳамдами бўлди. Баъзан ғам юки бөшига харсанг тошдай кулаб, дивнини вайрон этар эди. Шунда тапбур торларига нохун урғини билан вужудидаги вубер кўтарилиб, руҳини енгиллаштирар эди...

Моҳина чуқур ҳўрсиниб, «раҳматлик шунзоргинам», дея пичирлади, юзига фотиҳа тортиб, йўлга қараганча тек қолди. Латофат опасининг умр йўлдошини хотирлаб, бир зум бўлса ҳам ором олаётган ҳис-туйғуларига халақит бергиси келмади. Моҳина ҳаяжондан қалтираётган совуқ бармоқлари билан қизини баррига босиб, юзларини силади, сўнгра яна секин сўз бошлади:

— Бир куни, раҳматлик даданг, сепинг юзларингга узоқ термиллиб: «Қизимни ўқитаман, артист қиламан», деб шабадада тўзғиб кетган сочларингни силаб қўйган эдилар. Ушапта энди уч ёшга кирган эдинг. Ҳар гал келиб, танбурларининг торларини чертганингда, «ҳа, артист қизим», деб сени бағриларига босиб ўпар эдилар. Сўнгра менга: «Моҳи, қизинг артист бўлса майлими?»— деб мийиғларида кулиб қўяр эдилар.

Ҳаяжондан эптикаётган Латофат ўзини туюлмади:

— Ушапта сиз нима дер эдингиз, ойижон?— деб онасига жавдираб қаради. Моҳина ҳам маънос бўлиб:

— Нима дер эдим, қизим: «Сиз нимани лозим кўрсатдингиз шу-да, дадаси», деб бутун ихтиёрини унга ташлаб қўярдим,— деди.

— Ҳозир-чи, ойижон, борди-ю, отамнинг ўна ниётларини рўёбга чиқармоқчи бўлсам, сиз нима дейсиз, розимисиз?

Латофат яшада қаттиқроқ ҳаяжон ичида онасининг оғзига тикилди.

— Ахир ўқиб келдингиз, қизим.

— Эҳ, ойижонгинам, тезроқ қанотингизга кириб, қарашай, деб еттиччини битириб муаллим тайёрлайдиган билим юртига кирдим. Муаллимлик қилсам ҳам бари бир катта мактабни битиришим керак, ойижон!

— Вой, болагинам, ҳали ўқинишнинг чаласи ҳам борми?

— Бор-да, ойижон. Аммо энди муаллимлик ўқинишга кирмасдан артистликка кирсаммикан, деяпман-да!

— Унинг ўқиши қаерда?

— Тошкентда Театр институти бор, ойижон.

— Йўқ-йўқ, қизим, энди бунга бардосиним етмайди, Қўрғонқалъада бўлсаям гўрға эди.

— Бўлмаса Қўрғонқалъага бораман...

— У ерда артистлик ўқиши йўқ, деяпсан-ку, ахир!

— Йўғу...— Латофат шундай деди-ю, биратўла икки-уч бармоғини тишлари орасига олиб жим қолди. У «театрга ишга киришимни айтсаммикан», деб ўйланаётган эди. Онасининг унга қараб жавоб кутаётганини кўриб, таваккал қилиб, асл муддаога кўчди. У ойиси билан очиқ гаплашиб олди.

Моҳина чуқур хаёлга толди. Чурқ этмай, узоқ ўйлади. Ниҳоят:

— Қайдам, болагинам, тоғачанг кўнармикан? Ахир у: «Мен Латофатнинг отаси ўрнида отаман», деб бутун қишлоқдагиларга айтиб, кўкрагига муштлаб юрипти-ку,

бунигг устига...— деди-ю, сўзини тугатмай, яна ўйлапиб қолди.

— Нима бунигг устига, ойижон, айтигг, нима?

Моҳина хола қизинигг бу қистовидан чўчиб тушиб:

— Йўқ, қизим, сенга жавоб берармикап, деяпман-да,— деб қўя қолди.

— Ахир, ойижон, ўзиниггиз дадам ҳам артист бўлишим-ни орзу қилганини айтдингиз-ку! Нега энди кўнмаяпсиз?

Шундай деди-ю, Латофат ўзини тутолмади, пиқ-пиқ йиғлай бошлади. Бу ҳолини кўрган Моҳина ортиқ чидай олмади. Қизини бағрига босиб, кўз ёшларини арта туриб:

— Бўлмаса тоғачаггни чақира қол, қизим, ушнг олдидап ўтмасак, эртага бутуп қинлоқни бошига кўтариб айпоҳаннос солади, бора қол кеч бўлмасдан, қизим, ойим чақиряптилар, деб бошлаб келгич,— деди.

Латофат қоронгиликка қушдай шўғиб кетди. Моҳина унинг ортидап қараб турди-да, қия қолган дарвозани очиб, ҳовлига ўтди. Латофатнинг бувиеси ҳеч парсадан хабарсиз катта супанигг бир четйда мулкайиб ўтирар эди.

Моҳина Латофатнинг тоғачаси деб атаган киши пакана, туксиз боши тарвуздай дум-думалоқ, эллик ёшлар чамасида эди. Қалта-қалта қадам ташлашидан ҳаминша чопиб юргандай туюларди. Юзи ҳаддан зиёд яллиқ, кулганда сарағайиб, кўкимтир тусга кирган сўйлоқ тишлари насткни лабидан олдинга туртиб чиқиб туради. Кўпчилик орасида юганда, бўйи настлиги айниқса кўзга яққол ташланади, узоқдан кўрганда кичкина боладан фарқ қилиб бўлмайди. Сўзамол, ҳеч кимга сўз бергиси келмайди. Бундай кезларда унинг икки қўли барабар ҳаракатга киради, кўзлари чақчайди, юзларидаги доғ янада қорамтирроқ тусга кириб, балбанаралиги таърифга сиғмай қолади. Ҳаминша ёқаси тугмаланган яшил китель, чўнтагидан насткни қизил ҳошияли кўк галифе ним, қизил чарм этик кийиб юради. Латофат ишлаётган мактабда биринчи синфли ўқитади. Маълумоти етишимайди, деб бир-икки ишдап четлаштирмоқчи бўлганларида, ўттизинчи йилларда ўқитувчилар тайёрлаш курсини битиргани ҳақидаги шаходатномасини райондаги бутуп ташкилотларга бирма-бир неш қилиб, янги йўллапма олиб келганидан кейин, уни ишдап бўшатин ҳақидаги масала кун тартибидан тушиб қолди. Мактабдагилар ҳам «сен менга тегма, мен сенга» қабиллида иш тутиб, мурасага келдилар. Кўпчилик унинг гийбатидан кўрқади. Латофатга ҳам тасодифан қариндош бўлиб қолган. Латофатни биринчи синфда ўқитиб юрган кезлари эди. Бир-икки уларнинг уйига келганда, Латофат-

нинг дадаси танбур чалаётганини кўриб қолди. Шу-шу танбур баҳона бу хонадондан оёғини узмайдиغان бўлиб қолди. Латофатнинг дадаси фронтга кетиш олдида уни чақиртириб, «уйимда эркак йўқ, замон позик, кўриб туриб-сиз, қизимни сизга топшираман, оталик қиласиз, аёлим бугундан эътиборан сизга тутинган сингил, мапа, буёқда волидамыздан хабардор бўлиб турасиз, кампир ҳам бир жойга етдилар», деб нон ушатди. Сўнгра Латофатни ёнига ўтқизди.

— Қизим,— дея салмоқлаб сўз бошлади у,— бугундан эътиборан мапа бу тоғачани меннинг ўрнимда оталик қиладилар, сўзларидан чиқмайсан, хўпми?

Латофат индамай ерга қаради. Тоғача уни бағрига босиб эрқалатди, чўптагидан кичкинагина зоғора нон чиқариб, иккига бўлиб, ярмини ушнинг қўлига тутқазди, ўзи дастурхонга тушган увоқларни тезгина олиб оғзига солгач, зоғоранинг қолган ярмини чўптагига жойлаб, фотиҳага қўл очди. Шу-шу бу киши Латофатга тоғача, Моҳина холага эса тутинган ака бўлиб қолди.

Тоғача дарвозадан қадам қўйиб ҳовлига киришни билан овозини барала қўйиб:

— Моҳина, кампир, тинч бормисизлар, саломатгина ўтирибсизларми, офият, бардам?— деди.

Шомдан буён супада ётган кампир белини ушлаб, ўрнidan турди.

— Ассалому алайкум, ўзингиз тинч бормисиз, келим-мулло, бачалар яхшими?— деб ушнинг истиқболига супадан тушмоқчи бўлган эди, тоғача бунга йўл қўймай, пилдираб келиб, супанинг бир четига омонатгина ўтирди.

Моҳина олиб чиққан кўрпачани супанинг тўрига тўшаб, дастурхон ёзгач, меҳмон тўрга ўтқазилди. Қиз бола эркак бор жойда ўтирмаслигини тоғача ҳар гал таъкидлар эди. Латофат кейинги пайтларда у келган заҳоти кўчага чиқиб кетар, кечқурунлари эса уйга кириб ўтирар эди. Аммо бу гал ўзининг масаласи ҳал қилинадиган бўлгани учун уйга кириб кетолмади, оёғисига: «Ўўшнингизга чиқаман», деб қанин девор ортида ўтириб олди.

Расмий сўзлашишлар ўринга қўйилгач, Моҳина қизининг бир печа кундан буён ўзгариб қолганини, артистликка бораман, деб қистаётганини айтиб, шу важдан ундан маслаҳат олиш учун бемаҳалда ҳаловатини бузиб чақирганига узр сўради, дастурхон шокласини ўйшаб, ерга қараб турди.

Орага жимлик чўкди. Тоғача чордапа қуриб ўрнашиб олгач, кишоя аралани чўзиб «ўҳ-ўҳ», деди-ю, афсусланиш

билан бош чайқаб дабдурустдап Моҳинага ҳужумга ўтди:

— Шунчаликка олиб келдингизларми, а? Ахир сизни, мапа бу ерда кампирни кўпни кўрган эсли-хушли одамлар, оқ-қорани ўзлари ҳам танишар, деб ишониб юрсам. пшнинг мағзавасини чиқарибсизлар-ку! Қани, бир ўйлаб. атрофга қараб, менга жавоб қилинг-чи, қишлоғимиздан бириичи бўлиб қайси қиз ўқишга кетди? Сизнинг йиғи-сиғипгиз билан Латофат кетди. Қапча гап-сўз, маломатга қолдим ўшанда, эсингиздами? Ҳай, майли, муаллимликни битириб келди. Ота-бобомизнинг «қиз бола кўзга кўринди-ми, жойини топиб, беравер», деган удумини сиз билмасангиз, мапа, кампир, худога шукур, яхши биладилар. Еттинчи битирганда ўн тўртида бизнинг ўғил Ибодга қилайлик, деб тўй анжомини тайёрлаб қўйсам, «ўқисин», дедингиз. Ўқишни битириб, муаллим бўлгандан кейин: «Қизимиз бир-ёкки йил ишлагадан кейин турмуш қураман деяпти», дедингиз. Яна тўйни сурдингиз. Нима, менинг ўғлим кўчада қолганими? Ахир уям фарзандим, буям. Тўртинчини битирди-ю, «мактабга бормамай», деди. Битта ўқиган меп бўлсам, қаерни олдим, ўқимасанг, ўқимай қўя қол, ўғлим, деб ихтиёрини ўзига бердим. Нима, ёмон бўлдимми? Беш-олти йил хўп ўйнаб олди. Иншоолло, тирпкман, боқиб турибман, бировдан камлик жойи йўқ. Менга қолса ишламасаям майли. У-бу олиб-сотини ўргатдим. Бинойидек пултопар бўлиб қолди. Олиб бераман, десам, қишлоқнинг «ман-ман» деган олди сулувлари оёғига обдаста тутди. Раҳматлик дадасининг арвоҳи шод бўлсин, деб Латофатга оғиз очган эдим. Мапа, баҳор ўтиб ёз келаётганда тўйини қилиб, ўраб-чирмаб узатиш ўрнига бу гапни чиқариб ўтирибсиз. У дунёингизни ўйланг, Моҳина синглим, хотин киши уй учун, эркак кўча учун яратилган. Шун билан туриб, пашки, қизипгизининг эртаю кеч кўчада жилланглашини томошага солиб қўйсангиз. Уят! Диёнат бор ҳаммамизда. Қўйинг бу гапларни!

Тоғачанинг кейинги гаплари Моҳинанинг суяк-суягига бориб тегди-ю, аммо оғирлик қилди, тишини тишига қўйиб, ётиғи билан:

— Энди, ҳамма иш замонга қараб бўларкан. Кўп қатори юрмаса, уйда тегирмон тоғи бўлиб ўтиради-да! Бир ёғи, мана, худога шукур, эсини таниб, оқ-қорани ажратадиган бўлиб қолди, раўйига қарамаса ҳам бўлмас, дейман. Ахир нима қилсаям, мана, худога шукур, яхшиликка чиқяпти. Муаллимликка ўқийман, деди, йўқ лемадим, ўқишни битириб, бинойидек муаллим бўлди... — деб ер остидан тоғачага разм солди.

Бу гап тоғачанинг иззат-пафсига тегди шеклилли, луқ-ма ташлади:

— Муаллим деган билан ҳамма бўлавермайди, мана бизни олинг, салкам ўттиз йилдан буён шу касбни қиламиз, бутун қишлоқ «боламни шу ўқитсин», деб туради. Бунақа муаллим қайда дейсиз энди!

— Қайдам, ҳартугул мактабдагилар: «Барака топгур, ажаб фарзанд ўстирибсиз-да!» — деб қўйишади, ҳамма хурсанд эмиш.

— Ҳа, ана энди ўзингизга келдингиз. Шунақа ҳаммани хурсанд қиладиган қиздан қўрқинг-да, кўча-кўйда юриб элга танилсин, дейсизми?

— Эл қатори бўлса ёмон бўлмас ахир, тоғаси.— Моҳина яна вазминлик билан гапирди.

— Эл қатори эмиш,— дея тоғача икки қўлини барабар кўтарди, кўзлари чақчайди, ёшига чуқур бир хўрсиди-ю, сўнг уёқ-буёққа қаради, овозини пастлатиб, сўзини давом эттирди:— Ўзи билан ишлайдиган Миржон билан кулиб турганини ўз кўзи билан кўргашлар айтди. Менга қолса ўша сельсоветда котиблигиниям ҳеч кераги йўқ. Қай кунни кечқурун сельсоветнинг қариб қуйилмаган раиси қизингизни уйгача олиб келиб қўйипти. Буям майлигами?

— Ахир кеч бўлганда қиз бола нарса ваҳм босмасин, деб олиб келиб қўйган-да, тоғаси.

Моҳинанинг бўйи томири лопиллаб ура бошлади. У жаҳл аралаш гапирб тескари қаради. Қамниш орқасида чўққайиб ўтирган Латофатнинг аъзойи бадапини титроқ босди. Жаҳл билан ўрнидан туриб икки қадам босган эди, яна ўйланиб қолди. «Чиққан билан унга бас келиб бўлармиди?»

Боятдан бери вазиятини бузмай ўтирган кампир тоғача мурожаат қилди:

— Индамаса ҳали-замон санамай саккиз, ўйламай ўттиз дейдиган оғизга зўр берганларнинг гапига қараб қизим шўрликни ўйноқига чиқарарсиз. Ўғлим қизини «ўқисин, артист бўлсин», деган. Болам шўрликнинг бу гаплари менга васият. Ўлганда талагиниасида йўқ эдим. Оти ўчгур урушнинг ўқи учирди уни. Жилла бўлмаса шу орзуси ушалсин.

Тоғача кампирнинг оғзидан сўзини олиб:

— Айтнинг-чи, «қизин артист бўлибди», деган маломатни кўтара оласизми? Ахир бу артистликка кетса, биз эмас, бутун қишлоқ шарманда бўлади-ку Буёғиниям ўйлаб кўрдингизми?

Ҳаммаёғиниям ўйлаб кўрдим. Ўқимаган битта менми? Нима кўрдим дунёга келиб: сизир соғдим, таппи ёпдим, мол боқдим. Худога шукурки, шундай келишим бор экан, кўрпачага ўтқазиб қўйипти. Шу бўлмаганда қайси биринг мени олиб бориб боқардинг? Лоақал, пул ҳисоблашни билмайман. Менга ўхшаган дардасар бу замонда кимга керак? Қиззи хўжағини мен. Артист бўладими, муаллимми, нимапи хоҳласа шуни қилади, чоригини судролмаган ўғлингиз Ибодга берадиган қизим йўқ!

Камшир шундай деди-ю, яхшилаб ўрпашиб олиб, икки қўлини фотиҳага кўтарди:

— Омин, қизим Латофатнинг шиманки орзуси бўлса ушалсин, ўқини ўнгидан келсин, оқ йўл, облоҳу акбар!

— Нима қиляпсиз, камшир, эсингизни йиғинг!

Тоғачанинг бу истеҳзосига камшир парво ҳам қилмай, супадан туна туриб:

— Эсим йиғилган, қолганини сен йиғиб олиб келиб берарсан!— деди-ю, уйга кириб кетди.

Довдираб қолган тоғача нима қиларини билмай, аввал Моҳипага ёпишди. У ҳам, билмадим, дегапдай елкасини қисиб тургач, ҳовлини бошига кўтаргудай дод солди:

— Сенлар билан тегишли жойда гаплашман, эртагаёқ, домла-нимолар билан орани очди қиламан. Латофат қизим, отасининг васияти шундоқ бўлган. Мен бу хонадоннинг хўжайини, Моҳипанинг акаси бўламан, ҳовлига ҳам теги шерикман, ҳа, анойи одам йўқ бу ерда... Гаплашман... қўймайман, кимлигимни кўрсатаман...

Моҳипа ҳам уйга кириб кетмаганида, тоғачанинг чакаги тинмаслиги аниқ эди. Супачада ёлғиз қолгач, уйга қараб олиб, яна бирпас зайсади-ю, пилдираб бориб дарвозани очиб, кўчага отилди. Апчагача узоқ-узоқлардан ҳам унинг шапғиллаган овози эшитилиб турди.

Латофат дарвозани зақжирлади-ю, ўрни солаётган ойсининг бўйнига осилди: «Ойижонгинам, ўргилай, меҳрибонгинам!»— дея унинг юзларидан ўйди, миннатдорчилик билдирди. Сўнгра: «Бувижон, бувижонгинам, қайдасиз?»— дея липиллаб қоронғи уйга кириб кетди.

5

Қишлоқ уйқуда. Ўт-ўланлар орасида яшириниб олган бир бузоқбошингина туни билан тинмай чурчурлаб, тонг оттирди. Латофатлар ҳовлисининг ўртасидаги супанинг ёнгинасида шоҳлари тарвақайлаб кетган азим тут дарахти ёзининг жазирама иссиғида қапотини ёзган улкан бургутдай қалин соя ташлаб, бу хонадонни офтобдан сақлар эди.

Каллаклаган бир шох бутогнда нафис тўр билан ўралган чоғроқ қафас осиелиқ турибди. Унда бир жуфт бедана навбат кутиб, ким ўзарга баҳслашаётгандай хонш қиляпти. Ховлининг бир четидаги ариқ бўйида қатор ўтқазилган тўқ қизил гуллар орасида маст бўлиб чаҳчаҳлаган булбул ўози гоҳ майин эсаётган тонг насими билан аллақаяқларга гоийб бўлиб кетгандай узоқдан қулоққа чалинар, гоҳ шундоққина қулогингиз остида эшитилиб, қалбни қитиқлар эди.

Буларнинг ҳаммаси гўё супада парча-парча гулли қизил сатил кўрнани кўкракларидан настроққа тушириб, осуда пишиллаб ухлаётган Латофатнинг қувончига шерик бўлиб куйлаётгандай эди. Аммо Латофат бундан хабарсиз. Унинг қора сочлари ҳаворапг жилдли ёстиққа ёйилиб, опноқ юзларини япада зебо қилиб кўз-кўз этар, уч-тўрт соч толаси шабада билан ўйнашиб билинар-билинмас тук қоплаган лаб устидаги қора холини силаб-сийпар эди. Шабада эса бунга эътибор бермагандай табасум барқ уриб турган пуштиранг тиниқ юзларни тўйиб-тўйиб ўпаётгандай майин эсар эди. Қаёқданбир пир этиб учиб келган чумчуқ кўрпа устига қўниб, олдинга интилиб икки-уч сакраган эди, Латофат уйқудан кўз очди. Паршон сочларини қўллари билан силаб, юқорига кўтарди. Ўрин устида ўтириб, табиат гўзалликларига маҳлиё бўлиб тикилди. Денгиздай кўм-кўк осмон ялтиллайдди. Қора булутлар ажиб тонг мапзарасини бузмаслик учун атайин аллақаяққа яширингандай. Катта кўчадаги мпрзатерак япроқлари аста шилдираб, қалдирғочдай қапот қоқадди. Латофат жилмайганча япроқларга узоқ тикилиб қолди. Улар Латофат кўз очгани учун муборакбод этиб, қарсақ чалаётгандай туюлди назарида. Гул ишқиди маст булбул боягидан ҳам қаттиқроқ сайрай бошладди. Латофат булбул нағмасига қулоқ солиб, хаёлга толди. У — гул ошиғи. Ундан сира ажралмайди. Гул ва чаман бўлмаган ерда булбул ҳам йўқ. Чинакам инсон севгисин ҳам шунақа. У қарор топган қалб ҳаёт ишқи билан ёнади, уни мўъжизалар сари етақлайди. Ишқ таронасини бирга куйлаган икки қалб мапгулликка қовушмоққа интилади. Инсон учун бундан ортиқ бахт борми?

Латофат кўзларини юмди. Яна юракни қитиқлайдиган ўша манзара памоён бўлди. Аҳмаджон ёниб монолог айт-япти, қизлар завқ билан ўйнашяпти. Бир зумдан сўпг у ўзини шу бахтиёр қизлар даврасида кўрди. Биров сочларини силаётгандай бошини секин елкасига қўйди. Туйғуларига эрк берди. Улар Латофатни аллалар, гўзаллик

оламга сайр эттирар, севгини мадх этаётгандай қалбини қитиқлар эди. Латофатни хаёл яна учқур отида олиб қочди. Уни бу қадар паршонхол этаётган, дилини юз пора қилиб парчалаётган парса нима? Нимага пнтиляпти? Севган касби артистликками? Ёки... Латофат бир сесканди, унинг юққа лаблари шпвирлади: «Йўқ, йўқ, бу мумкин эмас, ахир, мен бунн билмайман-ку, нахотки севги шу қадар шафқатсиз бўлса! Менинг безовта қалбим театрға етакляпти, ҳа, театрға!» Шундай деди-ю, яна ўйланиб қолди. Аҳмаджонга озор бергандай, уни хафа қилгандай бўлди пазариди. Ахир театрға уни Аҳмаджон таклиф этди-ку! Латофат тасавурида бу икки тушунча яхлит ҳолда памоеп бўлар, уларни бир-биридан ажратинга журъат этолмас эди. Тўғрироғи, қалби бунга йўл қўймас эди. Латофат йиғирма бирга кирди. Унинг қалбига ҳали севги ошён қурмаган. Бу қалби баҳор жаласидан ҳам шиддатлироқ ишқ сели зир титратмаган, унинг маъсум лаблари севги изҳор этган бошқа бир ҳароратли лабнинг ўтли бўсасига дуч келгани йўқ. Шу дамгача бутун ишқи гўзал табиатга атрофини ўраб олган қалбига яқин кишиларгагина аталган эди. Энди эса вужудини ажиб бир туйғу қамраб олиб, қалбини қитиқламоқда, оёқларини зашжирбанд этиб, ўзи истаган томонга йўллашга интилмоқда. Нигорон кўзлар тинмай кимнидир қидиради, безовта хаёли тутқич бермайди. Ўтирган еридан санчиб туриб кетади, юриб туриб эса сокин жойда хаёл суриб тин олгиси келади. Ўйлаб туриб хаёлида фикрлари чувалашади. Аллақимни қўмсайди...

Май ойининг сешанба тоғи Латофатни шундай инрин туйғулар билан қаршилади. У қўлларини икки ёққа кериб ҳомуза тортиди. Бармоқларини бир-бир ишқиллатиб, аста ўрнидан турди. Ойиси билан бувисини ўйготмаслик учун оёқ учиди ошхонага ўтди, самоварга ўт ташлаб, ариқча бўйига бориб, юз-қўл ювинига ўтирди.

Нонуштадан сўнг, опанзор қизини поездгача кузатиб қўйиш ҳаракатида йўл ҳозирлигини кўриш учун уйга кириб кетди. Камшир аввал Латофатни ёнига ўтқазиб, юриш-туриш, одамлар билан муомала, бегона жойда ўзини қандай тутиши ҳақида сўзлаб, уни аҳтиёт бўлишга ундади. Сўнгра пешонасидан ўпиб, қалтираётган қўлларини фотиҳага кўтариб, оқ йўл тилади. Она-бола дарвозадан чиқаётганда эса иримини қилиб, қўлидаги ойна устига обдастан сув югуртириб, Латофат билан келини кўздан ғойиб бўлгунча қараб қолди, сўнг дарвозани зашжирлаб ҳовлига кириб кетди.

Моҳина апчадап буёп оёқ оғригига дучор бўлгап, яёв юролмас эди. У эшақда, ёнида эса Латофат аста одимлаб борар, она меҳрининг ўтли ҳароратидан қопиб баҳра олаётгандай, юраги алланечук бўлиб, бир маромда урар эди. Ниҳоят, она-бола станцияга етиб келишди. Латофат Душанбе — Тошкент поездига чиққанда, она кўзларида ёш милтиллади. У чамадонини поезд йўлагига қолдириб, ўзини она бағрига отди, унинг юзларидап тўйиб-тўйиб ўлди. Оқ шойи рўмолчаси билан унинг кўз ёшларини артди. Поездни жилдириш учун берилган узун ҳуштакдан сўнггина, онасидап айрилиб, вагон зинасидан кўтарилиб, қўлларини силкита бошлади.

Поезд станцияга яқинлашган сари Латофатнинг қалбини яна ширин туйғулар қамраб ола бошлади. Перрондан шаҳарга чиқиб, атрофга алаңлади. Йиғирма-ўттиз қадамча нарида йўловчиларнинг юклари сақланадиган хоша шундоққина кўзга ташланиб турибди. Чап томонда кичиккина чорбоғ. Ҳар ер-ҳар ерга қўйилган скамейкаларда йўловчилар чамадонларига суяниб, мудраб ўтиришибди. Тўғрига кетган йўл Қўрғоққалъага олиб боради. Латофат боғча олдидаги автобус кассасига яқинлашган эди, ёшгина такси шофёри уни тўхтатиб, машинага таклиф этди.

Латофат шаҳарга етмасдан машинани тўхтатди. Қунтиккага келган, ҳали баҳор ўз ўрнини ёзга бермаган бўлса-да, ҳаво дим. Қўрғоққалъанинг ўзига хос гармсел шабадаси тупроқ, қум зарраларини ҳавода муаллақ ўйнатмоқда. Кўз очиб бўлмайди. Иссиқ шабада пафасини бўғади. Латофат ҳеч нарсани сезмагандай педагогика билим юрти биноси олдидаги дарахтлар орасидаги йўлкадап шаҳдам юриб борди-ю, эшик олдидаги ёштин зинага қараб, ўйланиб қолди. Бирга ўқиган дугоналари, курсдоңларини хотирлади. Ҳаммаси ҳар ерда. Кўплари ўқиниши давом эттириш учун институтга жойлашиб олишди. Латофатни ҳам қисташгандилар, у: «Йўқ, мен ҳозирча ишлаб тураман, кейин артистликка ўқийман», деган эди. Орзуга айб йўқ, деб шунини айтади-да! Мапа, у қишлоқ мактабда уч йил муаллимлик қилди. Энди эса орзу йўлида дастлабки қадамни ташлаш учун яна шаҳарга қайтди. Латофат ўйчап кўзлари билан папкаларини қўлтиқлаб зинадан тушиб кетаётган йигит-қизларни кузатди. Вақт қапчалик тез оқиб кетади. Латофат буларнинг ҳеч бирини танимади. Катта йўлга чиқди. Ариқ ёнидап юриб, ҳовуз бўйига келди. У ердан узоқ бўлса ҳам тўғри йўл, деб катта кўчадап қишқи театри биноси томон юрди.

Театрнинг орқа томонидаги хизматчилар кирадиган эшикда қотмадан келган ўрта ёшлардаги киши уни тўхтатиб:

— Сизга ким керак эди, сизглим? — деди.

Латофат бирпас тарадудланиб қолди. «Аҳмаджон акамлар керак эдилар», дейишга пиймаиб: «Мени нинга чақиринган эди... Аҳмаджон ака сешанба кунин келинг, деган эдилар», деди-ю, ерга қараб жим қолди.

Қоровул Латофатга: «Аҳмаджон ака дейсизми?» — деб шубҳаланиб, бошидан-оёқ разм солгач, жавоб кутмай, ичкарига кириб кетди. Латофат чамадонинини эшик олдига қўйиб, қоровул чиққан хонага кўз қириши ташлади. Чоғроқ стол устидаги сирланган чойнак ёнида иккита нимко-са, поп бурдалари, бир чеккада қошиқ, ундан парироқда телефон турибди. Бурчакда осиглиқ ов милтиқини ҳеч ким қўлига олмагани сабабли бир эпизик чапг босибди. Уйчага кирверишида, чапда ёшитин плита устида эски пўстини. Ушинг ёнида икки-учта эски стул. Қоровулхонанинг жиҳози шулардан иборат. Латофат икки қадам олдинга ташлаб, эшикдан театр ҳовлисига мўралади. Узун скамейкада уч-тўрт киши ўтирибди. Ҳовли саҳнанинг ўртариғида бир раққоса чилдирмачи билап машқ қилипти. Кўп ўтмай эшик очилиб, Аҳмаджон кўрибди. У Латофатга яқинлашиши билан: «Э, қариндош, яхши келдингизми, холамлар, амакиларнинг соғлиқлари яхшими, укалар яхши юришингизми?» дея Латофатга қўл узатди. Латофат қўл бериб кўришгач, Аҳмаджоннинг бу хатти-ҳаракатидан таажжубланиб, кўзларини катта-катта очиб, анграйиб қолди. Бироқ Аҳмаджон унга сўз бермай: «Қани, юра қолинг, зап вақтида келдингиз-да, директор ҳам ўзларидалар, қаранг, бахтиёр одамларнинг иши ҳаминша шунақа юришаверади. Ўзиям сиз билап кўринганимдан бўйи ўйлайман-а, бай-бай-бай! Ётаман — кўз олдимдасиз, тураман — ёшимдасиз, юраман — рўпарамдан лип этиб чиқасиз, хуллас, жинни бўлишимга оз қолди-я! Эртагаёқ ҳайё-ҳуй, қайдасан Сирлитена деб, қанот қоқмоқчи бўлиб тургандим-да, Латофатхон», деб қизга бош-оёқ суқланиб боқди. Латофат қизариб ерга қаради. Аҳмаджон: «Э, қани, юринг бўлмаса», деди-ю, олдинга тушди. Улар саҳнанинг ёнидаги узун йўлакдан ўтиб, зипадан томоша фойесига тушинди. Унг томонга бурилгач, Аҳмаджон Латофатни имлаб тўхтатди. Нафасини ростлаб олгач, атрофга кўз югуртди. Ҳеч ким кўринмайдди. У Латофатга шивирлаб: «Менга қаранг», деган эди, қиз ҳайрон бўлиб, у томон эгилди.

— Ейласизми, Латофатхон, — дея япа шивирлаб сўзини давом эттирди Аҳмаджон, — мен ҳозир сиз билан бирга кираман. Аммо бундан буён сизга ёрдам беришимга ўлғай бўлиши учун хонаси келганда: «Қариндошимиз Аҳмаджон акам театрга кел, иш бор, директоримиз жуда ажойиб одам, албатта қабул қиладилар, ёшларни театрга жалб қилиш керак, деб жуда кўп гапирардилар, шунга келган эдим», дегн-да, хўлми? Буёғига ишиптиз бўлмасин, ўзим қотираман. Битта одамни театрга ишга олдира олмасак, нима қилиб юрибмиз бу ерда!

Латофат оғиз жуфтлаб гапириниға улгурмай, Аҳмаджон ойнаванд эшикни очиб, ичкариға қаради. Аёл кишининг: «Қираверинг, марҳамат!» — деган овозини эшитгач, ўзини ичкариға олди. Латофат ҳайрон бўлиб туриб қолган эди, Аҳмаджон эшикни қля очиб: «Қиравермайсиэми!» — деди шивирлаб. Латофат ийманибгина ўзини ичкариға олди.

Кичкинагина хонанинг тўридаги стол устиға қўйилган ёзув машинкасида бир қиз алланарсани чиқиллатиб ёзиб ўтирибди. У Аҳмаджонга эътибор бермай, ишнини давом эттираверган эди, аммо бегопа қиз — Латофат киришини билан иинини тўхтатиб, кулиб мурожаат қилди:

— Келинг, сизға Алижон Азизбоевич керакмидилар?

Латофат ҳеч нарса тушунолмай, қизға анграйиб қолган эди, Аҳмаджон гаиға аралашди:

— Ҳа, бизға директор керак эдилар, — деди у.

— Ҳозир.

Қиз шундай деди-ю, директор кабинетниға кирди. Зум ўтмай қайтиб чиқди-да: «Марҳамат!» — дея уларни ичкариға таълиф этди.

Аҳмаджон ишдамай Латофатнинг орқасидан эргашди.

Катта кабинетнинг тўрида устиға зангори мовут қолланган стол, иккита пастак кресло. Уйнинг икки бурчагида иккита катта гулдор чинни ваза. Дераза олдида узун диван. Деборларда турли спектакллардан олинган суратлар осмеллиқ. Қуёш нури тушиб турган узун столда ҳар хил макетлар, ёғочдан, қалин қоғоздан ясалган ҳайкалчалар тизиб қўйилган. Столнинг тўридаги стулда кўрпичишдан озғич, қора сочлари юқорига таралган савлатдоргина киши ўтирибди. Столнинг ҳовлиға қараган дераза томонида повча, озғич, қирқ беш-эллиқ ёшлардаги киши алланимани маъқуллаб гапирётган эди, Латофат киришини билан улар баравар эшик томон қараб қолишиди. Тўрла ўтирган ҳалиги савлатли киши ўрпидан туриб, иш столиға ўтди. Латофатга жой кўрсатиб, мурожаат қилди:

— Марҳамат, ўтиринг!

Латофат кресло олдига келди. Директор бир чеккада турган Аҳмаджонни кўриб хижолатомиз оҳангда:

— Э, келинг, марҳамат, ўтиринг,— дея Аҳмаджонга ҳам жой кўрсатди. Шундан кейин уларнинг ҳар иккалаларига қараб:— Хўш, хизмат,— деб қўшиб қўйди.

Латофат бирнас тарадудланиб турди-да, сўнг ўзини ўйглаб олиб, бошгина Аҳмаджон ўргатган ганларни тўтидай такрорлади.

Директор Аҳмаджонга норози қиёфада зимдан қараб олди-ю, ўйланиб қолди. Стол устидаги «Қазбек» қутичасини очди. Бир дона папирос олиб, бармоқлари билан юмшатгач, гугурт чақди. Оғзидан тутун чиқара туриб, Латофатдан сўради:

— Қасрин битиргансиз, синглим?

— Педагогика билим юртини.

Латофат шундай деб хавотирланиб, секин директорга разм солди. Унинг хаёли минг бир кўчага кириб чиқди.

Директорнинг ҳамон индамай турганини кўриб: «Уч йил қишлоғимиздаги мактабда ўқитувчилик ҳам қилдим», деб ялова қилди.

Директор уст-устига тутун ютиб, бамайхотир сўз бошлади:

— Биласизми, сингиля, театрда ишланг учун махсус маълумот керак бўлади. Мен театр санъати бўйича маълумотли ёшларни жалб этиш тўғрисида гапирган эдим. Аҳмаджон мени бир оз потўғри тушунибди. Ўзингизга қийин бўлади. Саҳна сирларини билмай қийналасиз, руҳан эзиласиз. Актёрлик жуда машаққатли ҳунар, сингил.

Шундай дея, Аҳмаджонга қараб: «Бу киния чакки умидвор қилинсин, меидап бир оғиз сўрасангиз ёмон бўлмас эди», деди иннон билан.

Аҳмаджон ҳам бўни келмади. Директорнинг киноясига: «Ха, энди татълари позик, биз тушунмаган омилар баъзан кўзингизга чўп бўлиб тушамиз-да», деб киноя билан жавоб қайтариб, истеҳзо билан тескари бурляди. Директор яна оғиз жуфтлаган эди:

— Э, инмасини айтасиз, Алиқон Азизбоевич,— дея гапга аралашди ўртадаги ноқулай вазиятни йўқотиш учун бон узун стол ёнида турган новча, кўзи кичикроқ киши бошидаги чуст дўшиисини кўлида айлантира туриб.— Ўқимаган одамга қийин бўлади. Ахир артист минг турланади-я. Бу касб жуда машаққатли, қизим. Гоҳ ошиқ қиёфасида, гоҳ художўй дарвини жавдасида, гоҳ товламачи ўғри либосида, гоҳ катта амалдор курсида,

гоҳ ҳазилкаш масхарабоз пиқобида, хуллас, бир ойда ўт-тиз куп бўлса, сен жилла бўлмаса, бир ҳафта ҳам ўз қиёфанга юролмайсан. Ўзгараверасан.

— Бунчалигини биз ҳам биламиз, Фаёз ака,— дея мурожаат қилди Аҳмаджон бояги тунд вазиятини бузмай.— Аммо бир парсаи тушунмай гапирмасак керак? Бу киши жуда талатли. Ўйинини кўрганман. Имоним комп, тез орада яхшигина артист бўлиб етишади.

— Жуда тезсиз-да, Аҳмаджон, бердисини эшитмай бўғасиз, а! Ахир, қирқ йилда буён театрда ишлаяпмиз. Печа ўлиб-тирилдик. Эртаси куни бошқа ролда бугунги қиёфани эслатсак, томошабин пионадимми? Демокчимап-ки, бир ролдан иккинчи ролга ўтганда нафақат гапирини усулингизини, ҳатто гавдангизини ҳам, юрши-туришингизини ҳам, қолаверса, ҳаракатларингизини ҳам ўйнайдиган ролингизга қараб ўзгартиршингиз керак бўлади. Шундагина томошабин сиз йиғлаганингизда йиғлайди, кулганингизда кулади. Қисқаси, бундай актёр томошабини ишонтиради, яхши хислатларига эргаштиради, ёмон хислатларидан жиркантиради. Шундай ўйнаган актёргина гримхонада юзидан гримни арта туриб: «Мен бугун печа кишига ибрат бўлдим экан?»— дея олади. Театр, бу — ҳис-туйғулар макони,— дея у Латофатга қараб сўзини давом эттирди:— Ҳа, баъзилар: «Нима, шуюм қийинми, уст-бош кийиб, юзига бир парча соқолни ёпиштиригандан сўнг ўйнайверади-да», деб хато тушунишади. Саҳнага тикилган юзлаб кўзларнинг томоша залидан поумид кетмаслиги учун санъат керак. Бу эса ўқинсиз бўлмайди, қизим.

— Фаёз ака кеча ёшлар учун актёрлик маҳоратининг навбатдаги машғулотини ўтказишни унутган эдилар,— дея бир оз юмшаб, директорга юзлади Аҳмаджон.— Бугун ўша кечаги қарздан қутулай деяптилар шекилли.

— Йўқ, билмасиз, Аҳмаджон,— деди Алижон Азизбоевич,— бугун Фаёз аканинг институт драма тўғарагида машғулотлари бор, шунинг олдидан репетиция қиляптилар, сўздап адашиб қолмай деб.— Бирпас умумий кулгидан сўнг:

— Йўқ, Алижон Азизбоевич, ҳазил ҳазил билапу, аммо бир парса устида жиддий ўйлашга тўғри келади,— дея сўзини давом эттирди Фаёз ака.— Ахир қачонгача Театр институтига театр санъатидан хабарсиз, фақат ўн йилликни битириб чиққан ёшлар боради. Институт биз юборган ёшларни қучоғига олсин. Бу ёшлар эса бизда бир-икки йил амалий мактабдан ўтишсин, шодлигимизга,

ташвишимизга шерик бўлишсин, дошқозонимизда яхши-
лаб қайнашсин.

— Ана энди ўзингизга келдингиз, Фаёз ака,— деб жонланиб гапга аралашди Аҳмаджон.— Менам шуни айтмоқчиман-да. Бу қизни театримизнинг пешқадам актёрлари қишлоқ ҳаваскорлик саҳнасида кўриб ҳайроп қолишди. «Театрга боришингиз керак, сингил», дейишди маслаҳатлашгандай бир оғиздан. Ўшалар ҳам бир парсанни ўйлаб, ундан кейин фикр билдиришгандир, ахир! Ишонмасангиз, сўранг.

— Йўқ, нега, ишонаман,— деди Алижон Азизбоевич бояғи шахдидан тушиб.

— Ишонсангиз, нега ёшларини ишга тортмайсиз, қаранг, шахримизда санъатга ташна қанча ёшлар бор. Хўш, биз шуларни ўзи севган касбига йўллаш учун бирор чора кўряпмизми? Қачон қараманг, театрда ёшлар йўқ, ўрип-босарлар етиштиришга эътибор бермаймиз, деб поллиймиз. Ўз оёғи билан келган мана бунақа ўрипбосарлар олдида эса санъат эшигини маҳкам беркитиб, ҳой, сен тура тур, гўдаксаң, деб тескари бурилиб кетамиз. Бу аҳволда чинакам санъаткор осмондан чалшак ёққанда келади.

— Аҳмаджон ҳақ,— Фаёз ака яна сўз бошлади.— Боғбон гулни гулзорда уруғдан эмас, кўчатдан кўпайтиради. Уруғни шашалоқдай ерда муштлаштириб ҳам ундириб олади. Уни гулзорга ўтқазгач, минг бир парвариш қилиб атрофида парвона бўлади, силаб-сийпайди. Ана шундан сўнг дастлаб гул шайдоларига тутқазади, уларни хушнуд этади. Биз ҳам чинакам боғбон бўлиб, қаламчадан гул ундирайлик, санъатимиз чаманзоридан умид гунчалари аримасин.

Алижон Азизбоевич Фаёз аканинг бу гапларидан ранжигандай бир оз қизаришди. Сўнг афтини буриштириб, Фаёз акага юзланди-да:

— Бундан чиқди, биз жоҳил боғбон бўлибмиз-да!— деди дағалроқ оҳангда. Бирпас жим тургач, иложи бори-ча мулойимлик билан яна сўзини давом эттирди:— Мен ҳам яхши актёр бўлиш учун ўқиш, машаққат чекиш керак, демоқчиман, шу машаққатли йўлдан боришга бу кишининг розилигини билмоқчиман-да. Орқа-ўшгига қарамай гапираверасизларми!

— Йўқ, тушунмадингиз шекилли, Алижон Азизбоевич, мен, умуман, бизда театримизга кадр тайёрлаш усулининг ярамаслигини айтяман. Бунга хафа бўлманг, Алижон Азизбоевич! Сизнинг ақли расолигингизга бир-икки шубҳа қилганмидим? Қизиқсиз-а?!

— Бу бошқа гап.

Директор мамнун қиёфада курсига яхшилаб ўрнашиб олди. Латофатга қараб мийиғида кулиб:

— Бу ерда мапа шунақа ижодий мунозара қайнайди, сингил. Ҳар қандай чигал масалани ҳам шу йўл билан осонгина ҳал қиламиз.

— Алижон Азизбоевич, бироқ нарса эшитсакмиқан, дейман?

— Жуда тўғри,— Аҳмаджонни қувватлади Фаёз ака.

Латофат қизариқираб дераза томон қараган эди, директор унга дада берди:

— Тортинчоқлик саҳна учун қоши зиён, синглим, қани, эшитайлик бўлмаса.

Латофат бир зум жим туриб, сўнг кўзларини юмди. Жамиланинг иккинчи пардадаги сўзларини айта бошлаган эди, Аҳмаджон бир зумда Ғофирга айланди.

Латофатнинг жуда майин овози, чертиб-чертиб айтаётган сўзлари Фаёз акани тамомап ўзига мафтун этди. У ер остидан Алижон Азизбоевичга: «Кўрдингизми?»— дегандай имлади. Директорнинг юзига самимий табассум ёйилди.

Энди Латофатда бояги уятчанликдан асар ҳам қолмаган, у хона ўртасида туриб, чинакам Жамила қиёфасида сўзлар эди.

Ниҳоят, директор ҳаяжонини яшпролмай:

— Офарин, синглим! Яшапг,— деди.

Бу сўзлардан сўнг Латофат тўхтаб, яна дераза олдига бориб турди. Алижон Азизбоевич ўша кўтаришқи руҳда яна «офарин», дея ўрнидан турди. Сўнгра: «Қани, ҳужжатларингиз борми?»— деб қўшиб қўйди.

Латофат ўнғайсизланиб:

— Йўғ-а, ҳеч нарса олиб келмаган эдим,— деб яна ерга қаради.

— Майли, зиёни йўқ. Қаерда турибсиз?

Латофат: «Ҳеч қаерда», деб жавоб берди.

— Бўлмаса театримиз ҳовлисида уйларимиз бор, яхшисига жойлаштирамиз, эртадан бошлаб ишга чиқаверинг, режиссёрга тайинлайман, ҳозирча оммавий саҳналарда қатнашиб турасиз. Аммо ҳаракат қилипг, сингил, у ёғи ўзингизга боғлиқ. Бир-икки йил ишлаб, баланд-пастни тушуниб олганингиздан кейин, Фаёз акангиз айтгандай, Театр институтига ўқишга юборамиз. Ана ундан сўнг ҳақиқий йўлингизни тошиб оласиз, синглим.

Латофат ийманибгина «раҳмат», дедию, яна жим қолди.

— Ҳали раҳмат дейишга эрта, томошабинлар сизга раҳмат десин. Театрга айтадиган раҳматингиз ўша бўлади, синглим.

Алижон Азизбоевич шундай деб, ўйланиб қолди. Алланарсаин хотирлаётгандай бармоқлари билан столни чертиб қўйди. Сўнгра «ҳа, айтгандай», дея стол остига қўл узатиб, қўнғироқ тугмасини босди. Секретарь қизга хўжалик мудирини чақириб беришни буюрди. У ҳам қабулхонада экан шекилли, ўша заҳоти озгин, олд тишларидан биратўла икки-учтаси тушган киши кабинетга кирди-ю, эшик олдиди қўл қовуштириб турди.

— Мансур ака, мана бу синглимиз бугундан бошлаб бизда ишлайди, ҳозир шу театр ёнидаги уйлардан бирон-тасидаги қизларга қўшиб қўйсангиз, кейин кадрлар бўлимига учраштиринг, нима ҳужжатлар зарур бўлса, бу киши шунга қараб тайёрлаб, ариза билан қўшиб, менга олиб келадилар. Ишларингизга муваффақият тилайман, сингил,— дея директор жилмайиб бош иргаб қўйди.

Директор «Мансур ака», деб мурожаат қилган киши «хўп бўлади» деб, кабинет эшигини очиб, Латофатга йўл берди.

Латофат директор кабинетидан жуда хурсанд бўлиб чиқди, у қабулхонада қолдирган чамадончасини ҳам унутиб, эшик қабзасига қўл узатган эди, секретарь қиз уни тўхтатиб:

— Чамадон сизники эмасмиди? — деди.

— Вой, эсим қурсин, хурсандлигимдан ўзимни ёўқотмасам ҳали,— деди Латофат унга жавобан ўзини кулгидан тўхтатолмай. Сўнг чамадонга қўл узатган эди, Аҳмаджон «қўйверишг, мен оламаи», деб энгашди.

Секретарь қиз яна Латофатга савол берди:

— Ишга кирдингизми?

— Ҳа.

— Табриклайман,— у Латофатнинг қўлини маҳкам қисиб, коридорга олиб чиқадиган эшикни очиб, кузатиб қўйди.

Қоровулхонага етгач, Аҳмаджон Латофатга қўл узатиб мурожаат қилди:

— Табриклайман энди, Латофатхон, сафдошим бўлганингиз билан қутлайман, азизим! Айтдим, директоримиз Алижон Азизбоевич жуда ажойиб одам, деб. Ахир, бу ёқда мен ҳам бир ҳафтадан буён тинч турганим йўқда! Қулоқларига тапбур чертавериб, пмом жинни қилаёзим. Латофатхон ундоқ, Латофатхон бундоқ, фақат саҳна учун яратилган, талант соҳибаси, ажойиб дикцияси бор

ва ҳоказо ва ҳоказолар. Қўйингми, сизни ишга олдириши учун бутун талағимни ишга солдим-да, Латофатхон.

Латофат ҳамон ҳаяжонланаётган эди. У Аҳмаджонга «раҳмат» деди-ю, яна ўз хаёли билан бўлди.

Аҳмаджон бундай қулай фурсатдан фойдаланиб, хўжалик мудирини четроққа олиб, ундан сўради:

— Қаерга жойлаштирайсиз?

Мансур ака қоровулхонанинг ўнг томонига ишора қилди. Аҳмаджон қувонганидан бақриб юборишига оз қолди. У Мансур аканинг егиндан туртиб, тўхтатди.

— Менга қараинг, Бонуларшиқига жойлаштира қолайлик?

— Қаерга жойлашни бизга қўйинг, ака мулло, бунақа ишларга аралашманг. Бу менинг саҳнам, сизники хў-ў ана у ерда.— Мансур ака саҳна томонга ишора қилиб, сўзини давом эттирди,— ўшоққа бориб гапиринг. Ҳа, ака мулло, меннинг гапларимга хафа бўлманг.

Шундай деди-ю, қоровулхона эшиги олдида турган Латофатга йўл берди. Ўзи унинг орқасидан чиқди. Аҳмаджон ишининг пачаваси чиқаёзганидан чўчиб, югуриб бориб Мансур аканинг йўлини тўсди. Энди тамоман итоткорлик билан мурожаат қилди:

— Жон ака, мен сизга ақл ўргатмоқчи эмасман. Мен сизнинг ўғлингиз тенги одамману, сизга ақл ўргатаманми, акажон! Латофатхон қариндош, ўша мен айтган уйда турса, тинч бўларди-да, жон ака, бизам хизматингизга тайёрмиз, ака, узр.

— Ҳа, апа бу бошқа гап. Ҳар гапнинг йўриги бор-да. Энди гапингизга маза кирди. Шу дардингизни дарров айтмайсизми?

— Ҳа, энди уялиб қолдим-да, акажон.

— Билсангиз, уялиш ҳам ёшлик аломати. Ёшсиз-да, ака мулло.

— Раҳмат, акажон, Латофатхон ўша уйда тура қолсин.

— Айтдим-ку, майли деб ё тилхат берайми? Бўлмаса, ўзингиз олиб бориб жойлаштиринг, икки киши нима қилади у ерда?

— Майли, юра қолинг, Латофатхон,— дея Аҳмаджон йўл бошлади. Чан томондаги учинчи эшик олдида етганда, тўхтаб чамадонши ерга қўйди. Латофатга қараб «шу ерда турасиз», деб кўз қисиб олгач, бир тавақали эшикни секингина чертди. Ичкаридан «ким?» деган жавоб олгач, «очинг, Бонухон, сизга меҳмон олиб келдим», деди.

Зум ўтмай илгакнинг «чириқ» этган товушидан сўнг

эшик очилиб, атлас кўйлакли аёл пайдо бўлди. Бу — Бону эди.

Бону қирқ-қирқ беш ёшлар чамасида, башанг кийинган, чўтир юзи ушанинг зўридан шўралаган, аммо қомати келишгангина аёл. Бўйига разм солган киши ушнинг қоралигини дарров пайқаб олади. Билакдай икки ўрим қора сочи тақмига уриб, орқасидан уни жуда хушқомат қилиб кўрсатар, шу сабабдан бўлса керак, қоматини кўз-кўз этни учун одамларнинг олдига тушиб юришга одатлашиб қолган эди. Гапирганда калта қилиб терилган ҳамда қора қалам суриб, учи қайрилтирилган қошини кўтариб олади. Ҳозир шу вазиятда туриб: «Марҳамат!» деди-ю, стол олдига қўйилган стулни тортиб, Аҳмаджон томон суриб қўйди.

— Раҳмат, шошиляпман, кейин кирарман. Мана шу синглим сизлар билан бирга турадилар, директоримиз Алижон Азизбоевич шундай дедилар. Бу кишининг исмлари Латофат, театрга ишга қабул қилишди, — деб Аҳмаджон Бонуга кўз қирини ташлаб қўйди. Бону Латофат ҳам борлигини эндигина пайқагандай унга яна бошдан-оёқ разм солиб:

— Менга қолса яна икки кишини киритишмайдими, олди қиш, иссиққина ётаверамиз-да, — деди-ю, дераза олдига бориб ташқарига қараб қолди.

— Буписини билмадим, аммо бу гапларингизни Алижон Азизбоевич эшитсалар, сиздан хафа бўлиб қоладилар, Бону!

— Вой, хафа бўлдингизми? Шунчаки ҳазил қилдим-да, Аҳмаджон, одатимни биласиз-ку, ахир!

— Ҳа, биламан, аммо Латофатхон билмайдилар.

Бону югуриб бориб, Латофатнинг қўлидан чамадонини олиб, бурчакка қўйди.

— Қани, марҳамат, синглим, ўтириб дамипизни олинг. Сиз ҳув нариги уйдаги каравотда ётасиз, — деб бармоғи билан нариги уйга ишора қилди. — Мана бу дераза ёнида Ҳалима ётади.

Латофат хонаси кўздан кечирди. Қираверишда, ўнг қўлда, эшик кесакисига темир дастшўй осиб қўйилган, ушнинг тагида курси, устида эски тос. Иккинчи хонага олиб кирадиган эшик чап томонда. Эшикнинг ёнгинасидан узун қилиб парда тўсилган. Парданинг нарёғида, чап томонда, девор тагида, унча катта бўлмаган тумбочка, ушнинг рўпарасида бир киши аранг синадиган эски темир каравот. Ушнинг бурчагида гипстини плита. Ерга эски қизил шолча тўшалган. Ичкари ушнинг тўрида сизм кара-

вот, бурчакда айлапма печь, уйнинг деразага яқин ерида, яқиндагиша олишган бўлса керак, сариқ шкаф. Қираверишда ўнг қўлда кичкинагина приёмник. Полда икки метрча келадиган ип пойандоз.

Латофат Бону кўрсатган стулга омонатгина ўтириб, Аҳмаджонга қаради.

— Кечирасиз, Латофатхон, биз концерт бригадаси билан колхозга кетишимиз керак, эртага театрда учрашамиз, хайр,— деди-ю, Аҳмаджон уйдан чиқди. Иккинчи хонада тўхтаб:— Бонухоп, сизни бир минутга безовта қиламан-да!— деган эди, Бону:

— Жоним билан, Аҳмаджон, мана ҳозир-да,— деб иккинчи хонага ўтди. Аҳмаджон Бонунинг қўлидан ушлаб, ташқарига тортди. Улар катта дарвоза олдида тўхташди:

— Ўйламай тантиқлик қилаверишингиздан куйдим-да, Бонухоп,— деди шивирлаб Аҳмаджон.— Ахир орқа ўйингизга қараб гапирсангиз ўласизми, бегона қиз олдида ҳам ўзингизни шунақа тутасизми? Шунга билингки, у ҳам сиздан қолишмайдиган актриса бўлади, ҳа. Жамилапни ўйнаганини кўрсангиз, овозини эшитсангиз, бай-бай! Чинакам талапт! Сиздан илтимос, ёнингизга олиб тарбиялангангиз, қалай бўларкин?

— Қалай бўларди, сизнинг гапингизни иккита қилар-видим.

— Раҳмат, Бонухоп, ишқилиб, сиз билан бўлса, мен ҳам тинч.

— Ҳа, мунча ғамхўрлик, тинчликми?

— Тинчлик, Бонухоп, энди ўзингиздан қолар гап йўғу...— Аҳмаджон кулиб, кўзини қисиб қўйди.

Бону чўзиб «тушунарли», деди-ю, алланечук бўлиб кетди.

Аҳмаджоннинг: «У ҳам сиздан қолишмайдиган актриса бўлади», деган сўзлари унинг юрагини тирнай бошлади. Шу соатданоқ Латофатга нисбатан кўнглида аллақандай кек, нафрат пайдо бўлиб, уни қийпоққа солиб қўйди. Аҳмаджоннинг хайрлашиб кетганини ҳам деярли пайқамасди. Кўча томондан келадиган Ҳалимапни истар-истамас қаршилаб, хомуш бирга уйга кирди. У Латофат олдида сир бой бермаслик учун ўзини қувпоқликка солиб:

— Мапа, Ҳалимахоп ҳам келди, танишинглар,— деди.

Латофат ўрнидан туриб ийманибгина қўл узатди. Ҳалима эски қадрдонлардай қучоқ очиб кўришди. У ўн олти-ўн етти ёшлар чамасида бўлиб, жуда озгин, ҳатто юзидаги томирлар шундоққина кўришиб турар, бурни ялпоқ-

роқ, аммо чиройли, жозибадор кўзлари, қора қошлари бир қарашдаёқ диққатингизни жалб этар эди. Латофат ниҳолдеккина бу қиз билан кўришди-ю, юраги жиз этди. Ҳалима оловдай ўзига тортиб турар эди. У ечиниб, уй кийимларини кияётганда ҳам кўзини ундап узолмади. «Вой истараси иссиқлигини-ей, одам боқиб тўймайди-я!» деб кўнглидан ўтказди. Ҳалима ҳам буни пайқагандай, халатини кийди-ю, яна Латофат қаршисида туриб, ундап ҳол-аҳвол сўради. Шундай қилиб, бу ушоққина қиз биринчи учрашувдаёқ пегадир Латофатга жуда ёқиб қолди. Унинг нимасидир одамни оҳанрабодай ўзига тортар эди. Ҳар замонда ёвқараш қилиб қўяётган Бону ҳақида ўйлашиб қолди. «Бу хотин нима иш қиларкин, а? Жуда тантин, китоблардаги сатапг хотинларнинг худди ўзи-я! Ҳалима шўрлик бу билан қандай муроса қилдийкин?»

Латофат хаёлидан шу фикрларни ўтказаятган эди, Бону боя ўзиники деб кўрсатган каравотга чалқанча ётиб олиб, Ҳалиманг чақирди.

— Қизим, қани, бери кел-чи!

Ҳалима Латофатга: «Ҳозир томошани кўрасиз», дегандай маъноли бир қараб қўйди-ю, «ҳозир, опажон!» деб Бонуга яқинлашди.

— Қани, оёқларини бир эзиб қўй, болдирларим зирқираб кетишти-я! Ўзимам иш деганда томдан ташлайдиган бўлибман. Худо олсин, нима зарур экан дейман ўзимга. Ҳеч ким малчалик жош куйдирмаса керак. Ҳамманинг парвоиш фалак. Билмадим, худо кўрсатмасин, театрдаг кетиб қолсам театрнинг ҳоли нима кечаркин, Ҳалима, бош ролларда ким чиқаркин?

Ҳалима нима дейишини билмай, истар-истамас, «қўйинг, опажон, қаёққа кетасиз, кетманг, ҳаммамизнинг устозимизсиз-ку», деб унинг оёқларини уқалай бошлади. Бирпасдап сўнг Бону чалқанча ётиб олди. Ҳалима париги хонага кириб кетгач, Бону ўрнидан турди. Бирпас ўйлашиб, сўнгра Латофатга шикоятмуз оҳангда сўзлай бошлади:

— Ингирма беш йилдан буёп саҳнадаман, Латофатхоп. Не-не ролларини ўйнамадим. Лайли, Ширинам, Зухрайам қолгани йўқ. Аммо-лекинги, театримизда одамни қадрига етишмайди. Йўқ, йўқ, сира. Ҳозиргача лоақал «Хизмат кўрсатган артист» деган ном ҳам олмабман-а. Қаёқдаги қаламғи-қасанғилар кечагина келиб, театрнинг героинчаси бўлиб қоляпти.

Бону шундай деди-ю, Латофатга зимдан разм солди. Ўзгариш сезмади. Бирпас ўйлашиб туриб:

— Худо олсин, энди «Алпомиш»ни сахналаштиришмоқчи. Ҳойнаҳой, Барчинни манга «ўйна», дейишар. Сира кўнмайман. Манга зарур кентими. Бошим қақшаб оғриydi. Буёқда асабларим бузилган. Билмадим, шу кетишда охири нима бўларкан!

Латофат яна индамай ўтирганини кўриб Бону унинг ёшини сўради.

— Йигирма бирда,— жавоб берди Латофат.

— Ҳа, айни ўт бўлиб ёнадиган пайтингиз экан,— деб яна жим бўлди Бону. Сўнгра Латофатни синаб кўриш учун:— Театрда тортиниш керак эмас, Латофатхоц, нимани тушунмасангиз, дурустроқ актёрлардан сўрайвериш керак, айниқса, Аҳмаджоннинг шу тўғрида баҳоси йўқ-да,— деб кўзларини Латофатга тикди.

— Раҳмат, Бону опа.

— Ҳа, Латофатхон, шундай деяётганимнинг боиси бор-да. Аҳмаджон жуда ажойиб, дилкаш йигит. Ўзиям, қиздай мулойим. Замон тескари бўлганини қаранг, у қизлар орқасидан югуриш ўрнига, қизлар унинг орқасидан югуради-я! Ё бафармони худо, деб ёқа ушлайман. Не-не одобли қизларни кўрсатиб: «Ўйлап, укажоним!»— десам, қизариб, ерга қарайди-ю, секин: «Қўйинг, опажон, одамни уялтирманг», деб қочиб қолади. Ўт йигит. Аммо-лекигин, теккан қизам барақа топади. Ҳуснининг ўзи бир мамлакат хирожига арзийди. Одобини айтмай-сизми? Бай-бай-бай, бунинг камсуқумлиги, донолиги. Саҳнага чиққанда-ку, ҳамма артист уёқда қолиб, бутун қарсақ шуники. Э, нимасини айтай, қани энди сизнинг ёшингиз мепда бўлса, ўзим билардим-а! Баъзан Аҳмаджонга ўхшаб ноз қилиб юрардим. Айтсам, ишонмайсиз, томоша тамом бўлгандан кейин атайлаб бир соат, бир ярим соатдан кейин чиқардим, зора жазманларим кетиб қолишса, деб. Қабқда, чиқардим, ўзимни ваҳм босиб кетарди. Театр эшигининг олди тирбанд. «Бонухон, меп буёқдаман!» «Бонухон, қани, юра қолинг». Мияларим ачиб кетар эди. Битгасига қарасам, тўрттаси муштлашиб кетарди. Ўзиям, ўшанда жуда очилиб кетган эдим-да!

Ҳалиманч кўрдиги-ю, Бону жим бўлди. Бонунинг гапларидан Латофат қанчалик чарчамасини, Аҳмаджон ҳақида сўз борганда, диққат билан тинглади. Назарида унинг Аҳмаджон ҳақидаги гапларига ишонмаслик Аҳмаджоннинг ўзига ишончсизлик билан қарашдай бўлиб туюлди. «Йўқ,— дея хаёлидан кечирди Латофат,— Аҳмаджон ака чиндан ҳам яхши одам, меҳрибон, гамхўр. Бўлмаса,

мени шунча ердан театрга таклиф этармидилар. Мана, гаплари галати бўлсаям, бу аёл ҳам уни мақтаяпти-ю! Бундан чиқди уни ҳамма яхши кўрар экан-да. Ёмониям яхши кўрсин-чи одамлар». Латофатнинг кўзи олдида яна Аҳмаджон жонланди. Хаёл суриб қолганини ўзи ҳам пайқамай қолди.

— Латофатхон опа, чарчаб қолдингизми, ўрин солиб берай, дам оласизми?— Ҳалима унга мурожаат қилди.

— Йўғ-э,— деб ўрнидан турди Латофат ва нима дейишини билмай:— Кўчага чиқиб келмаймизми, Ҳалимахон,— деди.

— Майли, юра қолинг, Латофатхон опа, далага ўргангансиз-да, а, бизларнинг уйчамизда нафасингиз бўрилди.

— Йўқ, ўзим атрофларни бир кўрай, девдим-да.

Ҳалима ортиқ савол бермади. Оёғига шиппагини илиб, эшикни очди, Латофатга йўл бериб, орқасидан ўзи чиқди.

Ҳаво очиқ. Қоронғи чўкканига қарамай, янги ой ёғду сочиб, ҳаммаёқни мунаввар этиб турибди. Юлдузлар чамани милт-милт ёниб-ўчиб жимирлайди. Театр олдида одам кўринмайди. Ҳамма спектаклда. Тўғридаги боғчадан оппоқ гуллаган акациянинг хушбўй ҳидини баҳор шабадаси кимгадир инъом этишга ошиқмоқда.

Ҳалима билан Латофат олдиндан келишиб қўйгандай, индамай тош йўлни кесиб ўтиб, чорбоғ йўлкасига бурилишди, кичкина ариқчадан ҳатлаб, ичкарига кириб кетишди. Ўртада мрамор ҳайкал, унинг орқа томонидан Давлат Педагогика институтининг бош корпуси кўришиб турибди. Ҳайкал атрофидаги скамейкаларда беш-олти киши ҳордиқ чиқаряпти. Кимдир чироқнинг хира ёғдусида китоб ўқияпти.

Ҳалима ўша ёққа тикилиб қолди.

— Нимани ўйлаяпсиз, Ҳалимахон?— сўради секин унинг қўйнига қўл солиб Латофат.

Ҳалима бир хўрсиниб қўйди-ю, сўнгра Латофатга қараб:

— Ҳар йили баҳор бўлганда, балет мактабига ўқинишга боришни ўйлаб юраман. Имтиҳонлар бошланидиган пайтда директоримиздан жавоб сўрасам: «Кўй, қизим, ҳозирча ишлаб тура тур, қизларимиз етишмаяпти, янаги йил албатта ўзим қоғоз ёзиб бериб жўнатаман», дейдилар. Ёз келади, қиш ўтиб, яна баҳор бўлади, мен ҳамон шу ҳақда ўйлайман. Билмадим, бу йил нима дейишаркин.

— Мен ҳам ўқимоқчиман, Ҳалимаҳон, Театр институ-
тга бормоқчиман!

— Қачон?

— Қайдам, ҳеч бўлмаса бирон йил ишлагандан кейин
борсам керак.

— Бирга бора қолайлик!

— Майли, Ҳалимаҳон, яна бир йил кутасизми?

— Ҳа, бу йил ҳам бари бир жавоб беришмайди. Япа-
ги йил яна бир илтимос қилиб кўраман, йўқ дейишмас,
Нима дедингиз?

— Тўғри, Ҳалимаҳон, албатта ўқишга борамиз.

— Қани, қўлингизни беринг!

Ҳалима митти қўлларини Латофатга узатиб, бирпас
ўнг томонга эгиб, жилмайиб турар эди. Улар яна бирпас
сайр қилишди, сўнгра уйга киришди. Бону уйни бошига
кўтаргудай хуррак отар эди.

Ҳалима ўринга киргач, Латофат ичкари хона чироғи-
ни ўчириб ташқари хошага чиқди. Чамадонини очиб, ун-
дан устига Латофат деб ёзилган оқ муқовали дафтарни
олиб бирпас унга тикилиб турди. Бу дафтар Латофат ҳа-
ётининг турли дамларидан хотиралар эди. У муаллимлик
қила бошлаган дастлабки кунданоқ кундалик тутиб,
ҳаётидаги муҳим воқеаларни ёзиб борди. Мана, энди
унинг ҳаётида янги саҳифа очилди. Латофат кундалик-
нинг янги варағини очиб, ёза бошлади...

* * *

Чоршанба куни эргалаб соат ўнда Латофат театрга
катта коллективнинг чинакам аъзоси бўлиб биринчи мар-
та ишга чиқди. Балет группаси ўн бирга чақирилгани
учун Ҳалима уйда қолди. Кечагина бемалол кириб чиқ-
қан сапъат даргоҳи бугун Латофатга аллақандай сало-
бат билан боқиб турар эди. Унинг баланд-наст қилиб
ишланган томлари ҳам бошқа бинолардан фарқ қилар
эди. Бино пепитоқларидан сирли товушларнинг акс са-
доси эшитилгандай, қулоғи остида бир нима жаранглаб
кетди. Узини бир оз босиб олиб қоровулхона эшигини
тортди.

— Сизга ким керак эди, синглим?— уни қоровул тўх-
татди. Латофат бошини кўтарди. Кечаги қоровул эмас,
бошқаси. Бирпас тарадудланиб: «Мени кеча ишга қабул
қилишди», деб, қимтипибгина эшик олдида туриб қолди.
Қоровул унга бошдан-оёқ разм солгач:

— Бугуноқ пропускангизни олинг, бўлмаса, кейинги
гал киргизмайман,— деб унга йўл берди.

Латофат секингина «хўп бўлади», деди-ю, тез ҳовли саҳнидан ўтиб саҳнага олиб чиқадиган зинадаи кўтарилди. Эшикдан кириши билан чап томондаги уйчадан пианино жўрлигида қўшиқ куйлаётган бир тўда қизларнинг қувноқ овозини эшитиб, беихтиёр тўхтаб қолди. Бурчакка қўйилган пианино олдида ёши элликларга бориб қолган бўлса ҳам кўринишдан жуда тетик, истараси иссиққина, кўзойпакли киши ўтириб, бир қўли билан пианино клавишларидан куй таратар, иккинчи қўлидаги дирижёрлик чўпини қизларга ишора қилиб, қўшиқ ўргатар эди. Қизлар адашгудай бўлса, қўлидаги чўпини пианинога уриб, кескин оҳангда «йўқ», деб қўшиқини узиб қўяр, ўша парчани ўзи куйлаб, сўнг: «Қани, бошладик», деб яна давом эттирар эди. Латофатни биров сеҳрлаб қўйгандай, анчагача бу ердап жилолмайт турди. Ҳалиги кишининг кўнгли қизлардан тўлмади шекилли, якка-якка айттира бошлади. Латофат секин олдинроққа юрди. Эшиги темир панжарали уйга ағрайиб қолди. Эркак ва аёллар киядиган турли хилдаги уст-бошлар. Икки аёл хонаниннг ўртасида уюлиб ётган кийимларни жой-жойига илиб қўйишарди. Латофат пастга тушиб, томоша залига мўралади. Кимнингдир: «Ҳамма саҳнадами?»—деган овози эшитилди. Ўртага қўйилган столга икки қўлини тираб турган киши саволига тасдиқ жавобини олгач: «Қани, бўлмаса, бошладик», деди-ю, эшик олдида турган Латофатга кўзи тушиб қолди.

— Хизмат, менгами?— деди ҳалиги киши Латофатга савол назари билан қараб.

— Мен... мени ишга янги олишган эди...— ийманиб шу сўзларнигина зўрға айтди Латофат.

— Ҳа, Латофат сиз бўласизми?

— Ҳа.

— Кеч қолдингизу!

Латофат ҳалиги киши: «Энди иложи йўқ, кетавринг», дейдигандай бир чўчиди-ю:

— Билмабман,— деди ҳаяжон ичида.

— Биринчи гал кечираман, аммо кейингисида хафа қилиб қўймап, қани саҳнага!

Латофат қаёққа боришини билмай довдираб қолган эди, ҳалиги киши: «Мана бўёқдан чиқа қолинг», деди томоша залидан қўйилган зинапоёга ишора қилиб. Латофат бир томондан, қўрққанидан, иккинчидан, ваҳм босганидан дир-дир титраб, саҳнага кўтарилди. Йигирма-ўттиз кишининг нигоҳи унга қаратилган эди. Саҳнадаги кишиларни ёнлаб, срқага ўтди. Ҳалиги киши қо-

роғи залнинг ўртасида ҳамон икки қўлини столга тираб турар эди. У бирпас ўйлашиб, сўнгра бошини кўтариб, сахнадагиларга мурожаат қилди:

— Демак, тушуварли-я? Яна қайтараман: сизлар аламзада, қашшоқ, бехонумон, дарбадар кишилар. Хон Бобохон сизларни юртдан қувган, очлик ўзга ўлкаларга кетишга мажбур қиляпти. Музикага жўр бўлиб, оғир куйлайсиз, секин одимлаб, сахнага қандай вазиятда кирган бўлсангиз, шу вазиятда чиқиб кетасиз. Томоша залига қараманглар. Ашулаши ҳамма айтади. Лекин бу гадча ўрнидан қимирламайди. Ҳозир янги қизимиз Латофатхоннинг ёлғиз ўзи сахнадан ўтади. Тўғрига қараб кетяпсизлар. Қани, бошладик!

...Музика чалинади. «Кичик омон» куйи юракларни қиймалаб, мунгли янграйди. Сахнадан чиқаётган овоз музикага жўр бўлиб, зални титратгудай ғамгин вазият вужудга келтиради. Латофат ҳалиги киши айтган гапларни эслайди. «Аламзада қувгиндиман», дея пичирлайди ўзича. Маъюс қиёфада, бошини эгиб, секин одимлайди. Шу бир дақиқалик фурсат ичида унинг хаёли оламни кезди. Эти жимирлаб, алланечук бўлиб кетди. Ўзини юртидан қувгин қилинган қашшоқ қиз қиёфасидагина кўрар, аллақандай туйғулар қамраб олаётгандай энтикар эди. Ҳамманинг кўзи Латофатда.

Бироқ Латофат бу ҳақда ортиқ ўйламасди. У ғамнок аёл қиёфасида тўғрига қараб борар эди.

Музика тугайди. Латофат сахна ўртасига етганида ҳалиги кишининг «стоп!» — деган овози эшитилади. У қарсақ чалиб, сахнадагилар диққатини жалб этгач, сўзини давом эттиради:

— Жуда соз, Латофатхон, раҳмат. Қани, энди ҳамма худди шу вазиятда ўтади. Музика, бошладик...

Актёрлар одимлаб, сахна ўртасигача келадилар. Режиссёрнинг «стоп!» деган овози уларни яна тўхтатади. Ҳамма унга тикилади.

— Яхши. Энди сахнанинг нарёғидан қаршиларингда Тоҳир пайдо бўлади. Баъзилар унга эътибор беради, баъзилар эса, кўрмагандай эгик бошини кўтармай, йўлида давом этади. Қани, бошладик! Музика!

Яна музика янграйди, мунгли қўшиқ куйланади. Одамлар оқими секин одимлайди. Сахнада Тоҳир ролида Аҳмаджон пайдо бўлади. У ғамгин кўзларини одамлардан узмай, улардан ҳол-аҳвол сўрар, ёрдам бериш қўлидан келмаганига кўнгли садпора бўлиб, тўлғапар эди. Латофат Аҳмаджонни сахнада бўлса ҳам шу қа-

дар мунис ва меҳрибон қиёфада кўриб, аъзойи бадали шув этиб, этлари чумоли юргандай жимирлаб кетди. Ерга қаради. Сабри чидамади. Яна бош кўтарди. Энди Аҳмаджон унга ўнг ёни билан турар, қирра бурни, тимқора қонининг илгичкалашиб қайрилган учи кўриниб, қалбини қитиқларди. Латофат ўзича: «Энди сира қарамайман», деб кўзини Аҳмаджондан олиб қочган эди, пастдан: «Оммавий саҳнадагиларга ўн беш минут тапаффус, учинчи кўриниш учун саҳнада Тоҳир ва Зухра қолсин», деб ҳалиги киши яна буйруқ берди.

Латофатнинг кўнгли алланечук бўлиб кетди. У Зухрани кўриш иштиёқида саҳна четида кутиб турди. Аҳмаджон саҳнада ёлғиз эди. Кўп ўтмай баланд пошнали туфлисини тақиллатиб, тез юриб саҳнага Бону чиқиб келди. Унинг эғнида парча-парча гулли оқ крендешия кўйлак. Бўйнида зебигардон. Пешонасидаги қимматбахо тошлар чироқ ёғдусида ялтирайди. Латофат ёнма-ён турган «севишганларга» қараб, мийиғида кулди. Томошабин уларни гримсиз шу ҳолда кўргудай бўлса, ҳалиги аёлни Тоҳирнинг қайнанаси дейиши турган гап.

Саҳнага чиқиб қолган Ҳалима Латофатни хушҳол кўриб, сўради:

— Ҳа, Латофатхон опа, нима бўлди?

Ёнига келиб, жавоб кутиб тикилаётган Ҳалимага саҳна томонни ишора қилиб:

— Зухрага қараб турган эдим, — деб жилмайди.

Ҳалима Латофатнинг нимага шама қилаётганини найқаб, кўзини қисиб, шивирлади:

— Зухрамиз Қора ботирга мўлжалланган.

Икки қиз бир-бирига қараб, унсиз кулишиб, томоша залига тушиб кетинди. Сўнгра юқорига чиқинди. Улар зинадан кўтарилишлари билан балетмейстернинг овози эшитилди:

— Бел, бел, эгинлар, оёқни тўғри кўтаришлар, бўйини ўнг томонга, яхши, қани, энди бошидан. Маэстро, начали, н... раз... раз... два... яхши...

Латофат билан Ҳалима балконига киришди. Аҳмаджон — Тоҳир Бону олдида таъзим этиб турар эди.

— Қаранг, жуда яхши артист-да, — деб қўйди Ҳалима, сўнгра: — Биринчи марта Гофирни ўйнаганида билет тоини амримаҳол бўлди-я! Ўзиням, дўндирди-да.

Латофат бир нарса демоқчи бўлиб энди оғиз жуфтлаган эди, залдан режиссёр ёрдамчисининг овози эшитилди:

— Тўртинчи кўриниш, сахнага!

Ҳалима Латофатни туртиб: «Тез юринг, режиссёрдан нақ балога қоласиз», деб зина томон юра бошлади. Латофат энди сахнага чиқаётган эди, Аҳмаджонга рўпара келди. Ҳалима попилиб, тўррига қараб чопиб кетди. Аҳмаджон Латофатнинг йўлини тўсиб:

— Салом, Латофатхон, — дея унга қўл узатди.

Латофат иймаишбигина қўл узатди. Секин «Салом!» деди-ю, Аҳмаджонни четлаб ўтмоқчи бўлди.

Аҳмаджон яна Латофатнинг йўлини тўсиб:

— Сафимизга қўшилганингиз қутлуғ бўлсин энди, Латофатхон! — деди мулойимлик билан.

— Раҳмат, Аҳмаджон ака!

— Сизга бир-икки оғиз гапим бор эди. Соат иккида репетиция тугайди. Театр рўпарасидаги чорбоғнинг чап томонидаги йўлкасига чиқиб турсангиз, илтимос. Лекин иккаламизнинг бир эшикдан чиқмаганимиз маъқул. Мен катта эшикдан, сиз хизматчилар юрадиган йўлдан чиқсангиз, одамларимиз оёғи билан эмас, оғзи билан юради. Хўпми?

Латофат бош қимирлатиб, сахна томон ўтди. Тўртинчи кўринишда ортиқча қайтаришлар бўлмади. Бошдан-охиригача бир кўриб чиқилгач, ҳаммага жавоб берилди. Актёрлар сахнадан тезгина чиқиб кетишди. Биргина Латофат қолди. Бугунги ишнинг бу қадар тез томон бўлганига ачишди. Театрдан кетгиси келмади. Қани энди спектаклгача репетиция бўлса. Латофат сира ҳоримасдан, жон деб ишлашга тайёр эди. У сахнанинг ўртасига келиб, томоша залига қаради. Сон-саноксиз бўш ўринларни кўриб, уни ваҳм босди. Юраги дукиллаб кетди. Бирон парса демоқчи эди, овози чиқмай, тили танглайга ёпилиб қолгандай бўлди. Қўллари қалтираб, кўзи тинди. Саҳна ўртасидаги стулга ўтирди. Биринчи марта сивфга кирган ҳолатини эслади. Парталарда ўттизга яқин бола ўтирибди-ю, кўзи тиниб, бутун қишлоқ болалари йиғилиб, унинг оғзига тикилиб тургандай бўлиб туюлганди назарида. Зўрға гапирган эди ўшанда, қўллари қалтирагани ҳали-ҳали эсида. Бу ҳолат бир ҳафтагача давом этди. Кейинчалик ўзини босиб олди, ўрганиб кетди. Латофат яна залга қаради. Бўш зал «хув» деб, унга ҳамла қилаётгандай туюлди. Одам зич ўтирганда нима бўларкан? Бу савол олдида Латофат довдираб қолди. Жуда кўп машқ қилиш, тинмай ўқиш зарурлигини бутун қалби билан ҳис этди. Ўридан туриб, элик томон хомуш юрди. Фойе томон бурилаётиб, Аҳмаджоннинг сўзларини эслади: «Мен

катта эшикдан, сиз хизматчилар юрадиган йўлдан чиқсангиз, бизларнинг одамларимиз оёғи билан эмас, оғзи билан юради».

«Қизиқ, — деб ўйлади Латофат ўзича. — Иккаламиз театрда чиққач, барибир бир ерда учрашамиз. Бу табиий. Аммо бир йўлдан кетадиган икки кишининг икки эшикдан чиқиб, кейин яна бир ерда учрашуви... «Бизнинг одамларимиз оёғи билан эмас, оғзи билан юради». Ажабо! Наҳотки икки ёшнинг бирга чиқиб кетишига ҳамма эътибор берэ қолса! Йўқ, йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. Аҳмаджон алдаяптимики?»

Латофат биров бошига бир челақ муздай сув қуйгандай сесканиб кетди. Олижаноб туйғулари билан мингларни оғзига қовата оладиган одамнинг алданига сира ақли бовар қилмай, ўйларига соя ташлаб бошлаган шубҳани кўнглидан шу заҳотиёқ чиқариб ташлаб, Аҳмаджоннинг фазилатларинигина жамлаб бошлади. Яна кўзи олдида Аҳмаджоннинг қора кўзларию, кўнғир сочлари жонланиб, уни ёқимли бир туйғу қамраб олди. Соатига қаради. Иккига беш минут қолипти. Қоровулхонадан чиқиб, чапга бурелди. Чорбоққа кириб, йўлқадан секин юрди. Қуёш тик келиб дарахтлар учда осилиб, бутун ҳарорати билан шу чорбоғни қиздираётгандай атроф дим. Эринчоқлик билан эсаётган шабада япроқларни тебратишга ҳам мадорсиздай оёқ остидаги барг, қогоз парчаларинигина аста ўрнидан жилдириб, яна аллақайларга ғойиб бўлар эди.

Латофат тўғрига қаради. Аҳмаджон кўринмайди. Энди орқага қайтаман, деб турган эди, ўнг томондаги буталар шитирлаб, Аҳмаджоннинг боши кўринди.

— Буёққа кира қолинг, Латофатхон, ҳеч ким кўрмайди!

Латофат ношлож Аҳмаджон шох-шаббаларни кўтариб, унга йўл очаётган томонга юрди. У одам бўйи келадиган шохлар орасига ўтиши билан Аҳмаджон уни хипча белидан ушлаб, ўзига тортган эди, Латофат чаққонлик билан бурилиб, акация дарахти тагига бориб турди.

— Балет мактабини битирганмисиз дейман, Латофатхон!

— Энди битирмоқчиман.

Латофатнинг бу ҳозиржавоблиги олдида Аҳмаджон довдираб қолди.

— Латофатхон, — деб секин сўз бошлади у. — Мен сизни бу ерга чақирганимдан мақсад, аввало, ўзингизга жуда эҳтиёт бўлинг, демоқчи эдим. Одамлар ёмон. Ҳар

каллада ҳар ҳаёл. Менинг сизга муносабатимни яхши биласиз. Узоқни мўлжаллаб тўр ташлайдиган йигитлар тоифасиданман. Тўрт кушлик кўнгил хушига учиб, сизниям, ўзимниям обрўсизлаштириш ниятида эмасман. Вақт-бевақт сиз билан учрашаверсам, сизниям, ўзимниям маломатга қолдиришим мумкин. Шунинг учун учрашгандаям уйда, мана шунақа пана-ластқам ерларда учрашсак, эҳтиёт шарт дейдилар-ку, ахир!

Латофат Аҳмаджоннинг гапларига қулоқ солиб, боши билан тасдиқ ишорасини бериб, ер чизиб турар эди. Аҳмаджон бирпас жим туриб, сўнг:

— Бугун кечқурун ўн бирларда шу ерга чиқсангиз, бир огайним шаҳардан ташқарига — боғига таклиф этипти. Ҳеч ким бўлмайди. Бир оз дам олиб қайтамиз, ўзингиз ҳам ёзилиб келасиз.

Аҳмаджон шундай деб Латофатга зимдан қараб, сабрсизлик билан кутиб турар эди.

— Йўқ, йўқ, мен чиқолмайман, Ҳалима, Бону опа уйда бўладилар. Кейин... мен бунақа кеч юриб ўрган-гапман...

— Латофатхон, қўрқманг, мен ёнингиздаман. Сизни ёмон ерга бошлаб борармидим. Бирпас дам олинг, роҳатланиб ўтиринг, деяпман-да. Ахир бугунми, эртагами бир ёстиққа бош қўядиган бўлганимиздан кейин, нега бунча чўчийсиз, азизим!

— Йўқ, йўқ. Аҳмаджон ака! Мен... мен.. қўрқман.. йўқ, йўқ... сиздан эмас, умуман, кечалари чиқолмайман.

— Ахир театрда ишлагандан кейин кечалари концерт бригадалари билан колхозларга чиқишга тўғри келади. Унда нима қиласиз? Қўрқман, деб турасизми?

— Ҳамма борса, мен ҳам бораман, коллектив билан бошқа гап.

— Мен-чи? Мени ким деб ўйлаячисиз? — Бу гап Аҳмаджоннинг иззат-нафсига теккандай қаттиқроқ гапириб бошлади. — Кўчада қолган йигит экан, деб ўйламанг танип, хоҳласам, ўнга қиз йўлимга интизор туради. Лекин юрак истаган киши билан гапланиши керак. Мен бутун қалбим, вужудим билан сизни севдим, Латофатхон! Юзга қизни қатор қилинг, сизнинг бир тола сочибгизга алмаштирамайман. Менинг муҳаббатим булоқ сувидай тиниқ, осмондай беғубор. Менинг ортиқча бойликларим йўқ, ана шу муҳаббатим бор, холос, Латофатхон! Нега мени қийнайсиз, нега менга ишонмайсиз?

— Нега ундай дейсиз, сизга ишонаман. Лекин кеча-

си иккаламиз бошлашиб юришимиз уят бўлади, Аҳмаджон ака, ўзингиз одамлар ёмон, деяписиз-ку, ахир!

Аҳмаджон ошиқ қиёфасига кириб, яна алланарсалар дейишга шайланди-ю, аммо бу малак олдида шошилиб қолаётганини ўйлаб, ўзини тийди. Сўнгра юзига сохта табассум югуртириб:

— Қойил, Латофатхон! Мен сизни бир сипамоқчи бўлган эдим. Ишончимни оқладингиз, жоним, раҳмат, — дея унинг оппоқ қўлларини панжалари орасига олган эди, Латофат секин қўлини тортиб олиб:

— Мен кетай, Ҳалимахон кутиб қолгандирлар, — деб йўлка томон бурилди.

Аҳмаджон ҳам ортиқча эътироз билдириш ўринсизлигини пайқаб:

— Майли, Латофатхон, ишқилиб. ўзингизга эҳтиёт бўлинг. Менинг тўғримда ҳам ҳар қандай бўлмағур гаплар эшитишингиз мумкин. Ишонасизми, йўқми, ўзингиз биласиз, қизлар бир-биридан рашк қилиб ҳар хил мишмиш тарқатишаётганмиш. Буни менга яқинда айтишди. Ҳаммасидан Бону опангизнинг хабари бор. Сўрашингиз ҳам мумкин, Латофатхон!

— Нега, гапларингизга ишонаман. Ишончсизлик — бу энг ёмон иллат. Ҳамма нарсага ишончсизлик билан қарашга ўрганган одам бора-бора ўзи ҳам ёлгон гап-ришга ўрганади.

Аҳмаджон тўрға илинган балиқдай япа типирчилаб қолди. Аммо усталик билан ўзини қўлга олиб:

— Ҳа-а-а... албатта, табиийки, бундай одамларда талант ҳам бўлмайди-да, Латофатхон, — деб суҳбатдошига зимдан қаради.

— Йўқ, Аҳмаджон ака, талантнинг бунга алоқаси йўқ, аммо ишончсизлик талантга ҳам соя ташлайди, уни ўтмаслаштиради.

— Албатта, Латофатхон, ҳаётга ишонч билан қараш керак, ахир, бу ҳақда доҳийларнинг фикри бор! Ҳа! Латофат ичидан тўлқинланиб келган кулгисини аранг босиб, гапни бошиқа ёққа бурди:

— Мен кетай, Аҳмаджон ака, кутиб қолишмасин.

— Ҳа, ҳа, албатта, албатта кетамиз. Қани, юра қолинг.

Латофат йўлкага чиқиб олгач, Аҳмаджон билан хайрлашди-да, чапга бурилиб театр томон кетди.

Аҳмаджон ҳали ҳам ўзига келмаган, Латофатнинг бояги сўзлари уни чинпакам ўйлантриб қўйган эди. Аҳмаджонни бир фикр айниқса ташвишлантриб қўйди: «Не-не қизларни биринчи учрашувдаёқ сўзсиз тас-

лим этган одам бир қишлоқнинг олдида лол бўлиб қолса-я! Уят-э! Оғзингдан сўзларинг тушиб кетганини қара-ю! Ол-а! У Латофат кетган йўлгага қаради. Аҳмаджон Латофатни осонгина қўлдан чиқариб юборганига ўзини койиди. Бисотидаги бутун ошиқона гапларини бир-бир ўйлаб, боя шулар хаёлига келмаганига диққати ошди.

Аҳмаджон чорбогдан чиқди. У балад пахса девор остидаги кўчани кесиб, бозорга чиқди. Бозор ўртасида омонатгина қўндирилган ошхонага кирди-да, буфет олдига келиб, икки бармоғини кўрсатди. Буфетчи мийиғида кулиб:

— Бугун сал оширяписиз, нима бўлди, тинчликми? — деб Аҳмаджонга тегишди.

— Ҳеч гап йўқ, асаб бир оз, боягидай... Биласиз-ку, ишимиз нозик, ҳамниша мияни эритиш керак, — дея Аҳмаджон катта кунгура стаканга қўйиб узатилган ароқни бир кўтаришда ичди-ю, оғзини етги билан артиб, эшик томон юрди.

Бир стакан ароқ Аҳмаджоннинг дардини яна янгилади. «Бояги сўзларини менга теккизиб айтган бўлса-я! Ахир бу шармандалик-ку! Мен киму, у ким?»

Аҳмаджоннинг хаёлидан шу фикр ўтди-ю, тишларини гижирлатиб, тўхтаб қолди. Муштумини қисиб: «Ҳозир бориб адабини бериб қўйсам-чи? — деди гўлдираб ва: — Бораман, яккама-якка туриб гаплашаман!» — деб катта кўчадан шаҳдам сдимлади. Аммо театрга яқинлашган сари бояги шаҳдидан туша бошлади. Латофат турган уйнинг эшигига етиб келганда, унинг вужудини ҳатто ҳаяжон қамраб олди. У иккиланиб, тўхтаб қолди. Хонага киришга журъат этолмади. Оқ парда тутилган деразага бирпас тикилиб турди-ю, касалхона эшигин олдида ўтиб, катта кўчага бурилди.

Аҳмаджоннинг Латофатни яшин тезлигида забт этиш ҳақидаги режалари кейинги учрашувларда ҳам тобора барбод бўлаверди. Аҳмаджон уни маҳв этишнинг янгилиги йўлларини излар эди. У бисотидаги бутун сўзларни ишлатди. Назарида ишончига бир қадар кириб олгандай бўлди. Аммо кўзлаган мақсади сари илгаршлаб боришнинг бутун йўллари берк эди. Ниҳоят, арқонни узун ташлаб қўйишга қарор қилди. Шу билан ўзини бир қадар тинчигди.

Энди Аҳмаджон Латофатга ҳадегапта кўринавермас, баъзан рўпара келганда ҳам ўзини кўрмаганга солиб ўтиб кетар эди.

Аҳмаджоннинг ўзини сипо тутиши, четлаб юриши

Латофатни ташна қилиб қўйди. Латофат Аҳмаджоннинг йўлига термиладиган, унда бошқалардан фарқ қиладиган фазилатлар ахтарадиган, бир куп кўрмаса қўмсаб, соғинадиган бўлиб қолди. Айниқса, кейинги учрашувлардан бири унинг қалбини тамома забун этди.

Театрга келганининг саккизинчи оғи эди. Иккита концерт бригадаси Гулбоғ районига кетадиган бўлиб қолди. Булар орасида Латофат билан Аҳмаджон ҳам бор эди. Уша куни район марказида томоша кўрсатилди. Томошадан кейин иккипчи бригада Олотга бориши керак эди.

Тун. Бўйин-юзин ялаб, этни сескаптирадиган изғирин. Яккам-дуккам учраб турадиган йўловчи юк машиналарини ҳисобга олмаганда, кўчада одам кўринмайди. Артистлар автобусга чиқиб ўринлашиб олишгач, қоронғида кимдир Аҳмаджон билан Латофатни чақириб: «Сизлар биринчи бригада билан шу ерда қолар экансизлар», деди-ю, изига қайтди. Ҳар иккалалари ҳайрон бўлиб, мағнападан тушишди. Латофат ёқасини кўтариб, қадам қўйган эди, Аҳмаджон унинг қўйнига қўл солиб: «Меҳмонхонада жой бўлармикан шу маҳалда», деган эди, Латофат, билмадим, дегандай елкасини қисиб қўя қолди.

Эшик олдида уларни администратор кутиб турар эди.

— Тинчликми? — Аҳмаджон унга юзланди.

— Сурайёхон қаттиқ бетобланиб қолди. Ҳозир эр-хотинини шаҳарга жўнатдик. Бригадада ашулачи қолмаганидан сизларни олиб қолишга мажбур бўлдик. Яна бир илтимосимиз шуки, тун яримдан ошди. Ҳамма уйқуда. Биттагина уй бўш. Мен навбатчининг ёнидаги диванда тунайдиган бўлдим. Агар Латофат синглим кўнглига олмаса, ўшанга ширма тутиб беришадиган бўлишди. Бошқа илож тополмадик. Узр, синглим.

Латофат ўйлашиб қолди. Аҳмаджон бу таклифга ич-ичидан суюниб турса ҳам одоб юзасидан бир нима демай, ер остидан Латофатга қараб қўйди.

Латофат учун вазият жуда ноқулай эди. Йўқ деса, аҳволни кўра туриб, тараф қилаётгандай туюлди назарида. «Хўп», дейишга эса очиғини айтганда, тили бормапти.

— Синглим, сиздан жуда ўтиниб сўрайман, вазиятни ҳисобга олсангиз, тонг отишига ҳам атиги бир печа соатгина қолди. Хўп дея қолинг, илтимос, — деди ялинчоқ овозда администратор.

Латофат чор-почор ерга қараб секин «майли», деди-ю, зипа томон юрди.

Аҳмаджон уларга ажратилган хопага кириб, чироқ-

ни ёқди. Хонада икки каравот, ўртада ёзув столи. Уйнинг ўртасидаги ширма хонани иккига бўлиб турибди. Латофат индамай чап томондаги ўринга яқинлашди. Аҳмаджон чироқни ўчириб, «тунингиз хайрли бўлсин», деб ўнга юрди.

Юракни сиққудай жимлик чўкди. Аҳмаджон билан Латофатнинг нафас олишларигача бир-бирларига эшитилиб турар эди. Стол устидаги соат эса икки юракнинг безовта тегишига тақлид қилаётгандай «тук-тук-тук» урар, боягина тунука печкага қалайган ўтинини чирсиллашига жўр бўлиб, аллақандай мусиқий бир овоз чиқарар эди. Аҳмаджон билан Латофат ҳали уйгоқ. Аммо бир-бирларига гапиришдан чўчиётгандай жим ётишар, хаёл уларни тинч қўймай, ҳар ёққа тортқилар эди.

Латофатнинг қўллари биллилар-билнимас қалтирар эди. Калта-калта нафас олишини Аҳмаджон эшитиб қолишидан чўчиди шекилли, кўрпага бошини буркаб олди. Энди юрагининг гушиллаб ураётганини аниқ эшитиб ётар эди. Латофат уйга кираётгандаги ҳолатини эслади. Юраги орқасига тортиб, биров бўғизлаётгандай нафаси тикила бошлади. Ютишиб-ютишиб, ўзини бир оз босиб олди. Ҳозир эса ўринга кириши билан яна ўша ҳолга тушди.

— «Кизиқ, — дея кўнглидан ўтказди у, — мабодо Аҳмаджон билан бир уйда умрбод турганда ҳам шундай бўлармикан? Ёки севги дегани шумикан? Наҳотки уни шуначалар севиб қолган бўлсам, а?» Латофатнинг юраги қаттиқроқ дукиллаб кетди. У ўнг ёнбошига ағдарилган эди, каравот шиқирлаб кетди. Аҳмаджон йўталган бўлиб, бир-икки томоқ қирди. Хонага яна жимлик чўкди. Энди печкадаги ўтин ёниб, кулга айланган, фақат соатнинг чиқиллаши-ю, ҳар замонда қор шамолининг қайсидир эшигини тарақлатгани туи сукунاتини бузиб, Латофат кўзидаги бор уйқуни ҳам қочирар, уни яна ҳаёлот гирдобига шўнгитар эди. У ўзини гоҳ Зухра ролида Аҳмаджон билан бирга саҳнада кўрар, гоҳ уйда машқ қилаётганида, Аҳмаджоннинг унга ёрдам бераётганини кўз олдига келтириб энтикар, гоҳ Фаёз аканинг: «Мана энди театр сирларини билиб олдинг, қизим, бемалол бош ролларни ўйнайверишинг мумкин», деган овози қулоғи остида жараглаб кетар, хуллас, фикрлари, айқаш-уйқаш бўлиб ўн минут ухлаб, йигирма минут ўйлаб, туни бир печка бўлакка бўлиб тонг оттирди.

Эрталаб соат саккизларга яқин чой ичишиб, кўчага чиқишди. Ҳаво кечаги шаҳдидан қайтмаган, шамол аллақаяқдан майда қор учқунларини учириб келяпти.

Концерт бригадаси «Шарқ гули» колхозига бориши керак.

Ҳамма ўрнашиб олач, шофёр стартёрни босди. Машина гилдираги муз устида гиз-гиз бир-икки айланди-ю, сўнг олдинга интилиб кетди. Қишлоқ томон бурилди. Латофат ёшлик йиллари, опасининг эркалаётганларини эслаб, ширин ҳис-туйғулар аллалагадандай тебраниб борар эди.

Машинанинг олд томонидаги якка ўриқидида Бону ўтирибди. У қовоғини уйиб олган. Меҳмонхонадан хандон отиб чиқа туриб Латофатни кўрдию, авзойи бузилди. Бошда Латофат томон бир ёвқараш қилиб: «Мен бор жойда бунга чикора эди», дегандай лабини бурди-ю, сўнг қўлларини енглари ичига солиб, ҳаммадан олдин машинага чиқиб олди. Хурпайиб, ҳеч ким билан гаплашмади ҳам. Аҳмаджоннинг: «Латофатхон, буёққа ўта қолинг, ойнадан томоша қилиб борасиз», деган таклифига гаши келди шекилли, ҳаммага эшиттириб: «Тавба!» деб, сўнгра Латофатга қараб тўпғиллади: «Мани жойимга ўта қолинг, Латофатхон, жуда бемалол».

Аҳмаджон Бонуга еб қўйгудай бир қаради-ю, аммо ҳеч нарса демади. Кимдир пиқ этиб кулган эди, Аҳмаджон ўша томонга қараб кимлигини аниқлай олмади. Орқада ўтирган чилдирмакаш допрасини икки-уч шапакилаб, усул берди. Ёнидаги унга жўр бўлиб, ашула бошлади. Лаҳза ўтмай, қолганлар ҳам унга қўшилишди. Ялла овози бирпасда дала-қир бўйлаб ёйилди.

Машина ҳамон илгарилаб борар, биргина Бону умум хурсандчилигига қўшилмай, деразанинг олд ойнасидап йўлга термилиб, хўмрайиб ўтирар эди.

Латофат театрга келган дастлабки уч-тўрт ҳафта мобайнида Бону ичидаги адоватини яшириб, сир бой бермай юрди. Аммо кейинчалик бир-икки концертларда унинг қўнғироқдай овози томошабинларни мафтун этаётганини кўриб, ичидан зил кетди. Ҳатто кейинги концертда гримхонага кириб: «Сен мен айтадиган ашулага ҳам чанг солдингми, пима, индамаган сари бошимга чиқиб олмоқчимисан ҳали, тирмизак. Аввал ашулапи йўли билан айтишни ўрган! Ҳа, мен бу даргоҳнинг тупроғини йиғирма беш йилдан буён ялайвериб, тилларим қаварди. Аввал менчалик ишла, сўнг бунақа ўзбошимчалик қилсанг ҳам гўрга эди, астағфирулло!» дея Латофатга ёпишди.

Латофат қўлидаги пахта билан гримини арта туриб:

— Бону опа, сиз нега мендан хафа бўляпсиз, ахир мен ўзим шу ашулани ўргана қолай, деганим йўғу...

— Ҳа-а, бундоқ деиғ... — Бону Латофатнинг оғзидан сўзини олди. — Акаларингиз ўргатишдими, а? Гапиринг, нега лавлаги бўлиб ер тишлай қолдингиз? Уша акачангизни менга бир кўрсатиб қўйинг...

Латофат беҳаёлик билан айтилаётган бу сўзларга ортиқ чидай олмади. Ташқарига чиқиб кетди. Бонунинг чакаги шундан кейин ҳам тинмади. У ёп гримхоналардан чиқиб мўралаётган аёлларга қараб сўзини давом эттирди:

— Бу маликанинг гаиларни эшитдингизми, менинг репертуаримдаги ашулани режиссёр акалари бу кишига ўргатганмиш. Барчиниям бекорга ўйнагани йўқ, бу зумраша.

Бону шундай деди-ю, аёлларга қараб, шивирлаб сўзини давом эттирди:

— «Алломиш»нинг роллари бўлимасдан олдин Латофат режиссёрнинг кабинетига кириб чиқадиган бўлиб қолди. Бир гап бўлмаса у ерга ҳадеб кириб нима қилади?

— Ўзингиз бирор нарсани кўрдингизми, Бонухон? — аёллардан бири норози оҳангда сўради.

— Вой, ўзим кўрмасам, эшитганимга ишонмай-сизми?

— Йўқ, гап ишониш-ишонмасликда эмас... — деб ҳалиги аёл энди гапирётган эди, Бону унинг сўзини чўрт кесди:

— Бўлмаса гап нимада, нега бу ерда казо-казолар туриб, Барчинни бир жўжа ўйнайди? Нега, гапиринг? Дамингиз чиқмайди, а?

— Йўқ, Бонухон, кўзингиз билан кўриб, қўлингиз билан ушланг, шундан сўнг ҳар қанча гапирсангиз, ярашади. Наҳотки аллакимнинг гашига қараб тўн бичиб, гулдай қизни ёмонотлиққа чиқарсангиз, бу ипсофдан эмас, ахир, — деб тескари бурилди бояги аёл.

— Ҳо-о, қачондан буён ипсоф торозисининг посаиғисига қараб тош босадиган бўла қолдингиз? Ёқмаса, бу ерда туриб гап ўғирлаб нима қиласиз? Кетинг. Боринг, йўқолинг, кўзимга кўринманг.

Бонуга тенг келолмаслигига кўзи етгап ҳалиги аёл гримхонасига кириб кетди. Қолган аёллар ҳам: «Қўйинг, Бону опа, шу гаплар не керак?» деб икки ёққа қараб кетишди. Ёлғиз қолган Бонунинг овози коридорда анча-гача эшитилиб турди.

Бу — Бонунинг Латофатга қилган биринчи очиқ ҳамласи эди. Аслида у бу тўқнашувга анча олдин тайёргарлик кўра бошлаган эди. Лекин дурустроқ баҳона тополмай, доғда юрар эди. Хонаси келди-ю, юрагидагини тўкиб солди.

Ҳамма гап «Алломиш»да Барчиной роли Латофатга топширилган кундан бошланди. Кечқуруноқ Ҳалима уйга олам-жаҳон гап топиб қайтди. У Латофатни ёлғиз учратиб:

— Латофат опа, хафа бўлмангу, лекин Бону опадап ўзингизни сал тортиб юрсангиз,— деди.

— Вой Ҳалимахон, нега ундоқ дейсиз, бир уйда турамиз-а, деворда ҳам қулоқ бўлар эмиш, Бону опа эшитиб қолсалар, нима дейдилар, қўйинг, бунақа гапларни,— деди Латофат очиқ чеҳра билан Ҳалимага.

— У киши сизнинг тўғрингизда ёлгон-яшиқларни айтиб, беобрў қилиб юрсалар майлими?

— Нега беобрў бўлар эканман. Мана, сиз эшитдингиз. Ишондингизми?

— Йўқ.

— Балли, бошқалар ҳам бунақа ёлгон-яшиққа лаққа туша қолади, деб ўйлайсизми?

— Нима бўлганда ҳам бир ёмон гап эшитдим-да, Латофат опа.

— Нима экан, Ҳалимахон, майли, юрагингизда қолмасин, айта қолинг.

— Сизга сурма пчириб, овозингизни йўқ қилар эмиш...

— Шунга ҳовлиқиб кетдингизми?

Латофат кулиб, Ҳалимани бағрига босди. Сўнг босиқ овозда сўзини давом эттирди:

— Бону опа эски актёр. Барчинойини мен ўйлаганимга жаҳл устида шундай деган-да, Ҳалимахон, аслида Бону опа бировга ёмонликни раво кўрармиди? Қўйинг, юрагингизни гаш қилманг. Ҳеч нарса бўлмайди, Ҳалимахон.

— Жуда юрагингиз кенг, а?

— Йўқ, унақа эмас, Ҳалимахон. Ҳамма нарсани кўнглимга олиб, сиқилиб юрмайман. Негаки, инсон боласи борки, ҳеч маҳал бири бирига ёмонликни раво кўрмайди. Фақат ўртага жаҳл ўлгур тушиб, тилни ҳам ўз ҳолига қўймай валдиратади. Жаҳлдан тушгандан кейин одам бояги-бояги бўлиб кетади. Ҳатто қилмишидан уялиб ҳам юради. Бону опа ҳам жаҳл устида айтган-қўй-

ган-да. Шунга хафа бўласизми, Ҳалимахон, қўйинг, бунақа нарсаларни ўйламанг.

— Ишқилиб, эҳтиёт бўлинг, Латофат опа, илтимос.

Латофат бу жажжи қизга озор бергиси келмай «хўп бўлади», деб қўя қолди. Сўнгра: «Келинг, мана буни ўқиймиз», деб қўлига Стапиславский китобини олиб варақлади. Ҳалима унинг ёнига келиб ўтиргач, Латофат баланд овозда ўқий бошлади...

Латофат учун театр чиндан ҳам катта мактаб бўлди. Аммо у ўқиш зарурлигини ҳар қадамда сезиб, узоқ ўйлашиб қолар, Театр институтига бориш режаларини чизар эди. У кичик-кичик ролларини ўйнаганда, унча қийналмаган бўлса-да, Барчинни саҳнага олиб чиқиш учун Латофат озмунча меҳнат қилмади. Кечалари топготар китоб варақлар, халқ оғзаки ижодининг битмас-туганмас хазиначиларидан Барчин сингари аёл характери топиб олиб, мутолаа қилар эди. Эртаси куни саҳнага чиққанда Барчин характеридаги деталлар билан саҳна ҳаракатини уйғунлаштиришга, қийналиб, яна машқ зинапояларидан тинимсиз чиқиб-тушар эди.

Ёшлик ғайрати, ундаги истеъдод Барчиннинг тўлақонли образини яратиш имконини берди. Шаҳар газетасида чиққан тақризда Барчин — Латофатнинг муваффақияти алоҳида таъкидланиб, у «театрнинг умидли юлдузи» деб аталди.

Бонунинг бутун адовати асли ана шундан бошланган эди. Бугун-эрта Шекспирнинг «Отелло» трагедиясидаги роллар бўлинади, деган хабарни эшитиб қолган Бону яна олдингидай ҳам қаттиқроқ асабийлаша бошлади. У ҳатто ўзи: «Дездемонани ўйнаб менга зарур кептимми, худо олсин. Ҳамма иш менинг бўйшимда, қачон оғир роль бўлса, менга юклашади. Мана энди кўраман, Дездемонани ким ўйнашини», деб гап ҳам тарқатиб кўрди. Бу билан бари бир «Отелло»да ким қайси ролни ўйнашини билиб ололмади. Эртага эса «Отелло» трагедиясидаги роллар бўлишиб, амалий машғулотлар бошлаб юборилади. Ич-этини еб ўтирган Бону Дездемона Латофатга тегишсиздан чўчиб, ҳурнайиб юрипти. Латофат ҳам буни қисман фаҳмлагани учун Бонуга ортиқ эътибор бермай, Аҳмаджон кўрсатган жойга ўтирди-ю, қўлидаги китобни очиб, ўқишга тутинди.

Эртаси куни иш куни деб эълон қилинган учун ҳар икки бригада концертдан кейинроқ шаҳарга қайтишди. Бону уйга келганда ҳам очилиб гаплашмади. Унинг уйи-

да апчагача чироқ ўчмади. Ҳалиманинг айтишича, Бону Дездемонанинг сўзларини ҳижжалаб ўқиб, ёдлай бошлапти...

Бугун ишга ҳамма барабар чақирилгани учун уйдагилар ҳам бирга попушта қилишди. Дастурхон устида ҳам Бону кечаги вазиятини бузмади. Пиҳоят, ишга чиқиб кетишайтганда, Бону Латофатга:

— Бугун Дездемонани ҳойнаҳой менга юклашса керак. Барчинни ўйнаганлар классик драматургия-миздан ҳам бир ўйнаб кўрсатишсин, десам қарши эмасмисиз?..— деб кўзини бақрайтириб жавоб кутиб турди.

— Мен рози бўлганда ҳам сизга ишонаман-да, Бону она. Ахир, ҳаммамизнинг устозимизсиз-ку?!— деб кулиб Бонунинг қўлтиғидан олди Латофат.

— Жоним билан, бошқалар чарчаган бўлса, қарашворамиз-да, кўзидан,— дея Бону аччиқ истеҳзо билан Латофатга кўз қирини ташлаб қўйди.

Латофат бу даҳанаки жангнинг оқибати яхши бўлмаслигини ўйлаб, тилини тийди, ўзини гўлликка солиб:

— Раҳмат, Бону она, бизлар ҳам яхшиликларнингизни ерда қолдирмасмиз,— деб гапни узди.

Навбатдаги ҳужумга монанд сўз қидираётган Бону порози қиёфада юзини Латофатдан буриб, эшитилар-эшитилмас «бефаросат», деб шивирлади-ю, қўлини Латофатнинг қўлидан тортиб олди. Икки қадам ортда қолиб: «Вой эсим қурсин, дафгаримни олмабман», дея уй томон юрди. Аслида у Латофат билан бирга бормаслик учун шундай қилган эди.

Энди Латофатни театрдагилар ҳам эҳтиром билан кутиб оладиган бўлишган, унинг истеъдодига кўнчилик тан берган эди. Бу бир ёқдан Латофатнинг кўнглини кўтариб, ижодий парвозига қанот тақса, иккинчи томондан эса, назарида шу ҳурмаг-эҳтиромларга яраша иш қилолмаётгандай туюлар эди. Кўпинча театр саъятидан билимсизлигини ўйлаб, ҳозирги муваффақиятларининг вақтинчалигини яққолроқ ҳис этиб, ич-этини ер эди.

Ҳозир ҳам у режиссёр кабинетига йиғилганлар қаторида шулар ҳақида ўйлаб, хомуш ўтирибди. Бонунинг боягина айтган сўзларига зоҳирап эътибор бермаган бўлса-да, ботинап қалбини тирнаган эди.

Латофат дафтарчасини очиб, унинг бўш варағига бир шма ёза бошлаган эди, эшикда режиссёр кўрипти. Унинг қўлида муқовасида «Отелло» деб ёзилган катта

дафтар. Режиссёр дафтарни иш столи устига қўйиб, йиғилганлар билан сўрашди. Сўнгра «Отелло» яратилган давр, вазият ҳақида тўхталиб, асосий образларнинг моҳиятини очиб берди. Шундан сўнг коллектив олдида жуда оғир ва мураккаб, аммо шарафли вазифа турганини айтди.

Асосий гап башланадиган фурсат етди. Ҳамма нафас олишдан ҳам қўрқиб, диққат билан режиссёрга тикилиб турибди. Режиссёр шошилмай, ён дафтарчасини очиб олдига қўйиб, ўтирганларга мурожаат қилди:

— Ўртоқлар, кимга қайси роль теккани муҳим эмас, ҳар ким ўз ролини қандай ўйнаши муҳим. Артистнинг катта-кичиги бордир, аммо ролнинг катта-кичиги йўқ. Шунга мен ролларни ҳурматли актёрларимизнинг ҳам ташқи, ҳам ички хусусиятларини ҳисобга олиб бўлдим. Бир-биримизга ёрдам бериб, олдимизда турган вазифани бажаришга интилишимиз керак, огайшилар, илтимос.

Бу гаплар режиссёр томонидан қанчалик самимият билан айтилаётган бўлмасин, кўплар унинг тезроқ асосий мақсадга ўтишини пойлаб безовталана бошлашди.

Ниҳоят, кутилган дақиқалар келди. Режиссёр ролларни ижро этувчиларнинг номларини ўқиди. Отелло — Аҳмаджон. Бир зумлик жимликдан сўнг ҳамма Аҳмаджон томонга қараб, уни табриклашди. Эмилия — Сурайёхон. Ўтирганлар орасида яна жонланш... Дездемона — Латофатхон...

Режиссёр бу номни айтиб улгурмай, Бону таажжубланганидан ўрнидан туриб ўтирганини ҳам сезмай қолди. Аҳмаджон зимдан Латофатга кўз қирини ташлади. Латофат ўнгайсизлангандай ерга қаради.

Барча роллар ижрочиларига теккач, режиссёр ўн минутлик танаффусдан сўнг биринчи машғулотга тўпланиш-ни айтиб, ўрнидан турди...

Орадан ойлар ўтди, «Отелло» қўйиладиган кун ҳам етиб келди. Томошабинлар уни яхши кутиб олишди. Дездемона Латофатга шухрат келтирди. Латофат бу роли билан томошабинлар қалбига киришга йўл оча бошлади. Бироқ ўқини ҳақидаги ўйлари уни бир зум ҳам тинч қўймас эди.

7

Саратовнинг дастлабки кунларидан бири. Ҳаво оташ пуркаяпти. Атрофдаги нарсаларга қўл уриб бўлмайди. Египти. Қўрғонқалъа кўчаларида одам сийрак. Латофат

театрга кириб келгач, нафас ростлаб, қоровулдан сўради:

— Директор бормилар?

— Ўзларидалар.

Латофат ўзига қадрдон бўлиб қолган коридордан ўта туриб, саҳнага қаради. Жимжит. Фойедан ўтиб, директор қабулхонасига кирди. Секретарь қиз ўша биринчи марта кўрганидай машинага чиқиллатиб, аллаларса ёзиб ўтирар эди. У Латофатни кўрди-ю, ўрнидан турди.

— Келинг, Латофатхон!

— Алижон Азизбоевич керак эдилар.

— Марҳамат, фақат тезроқ киришг, бир ёққа кетаман, деб турган эдилар.

Латофат эшикни очди. Рухсат теккач, директор кўрсатган ўринга бориб ўтирди. Ҳаяжонини босолмай, бирпас тарадудланиб тургач:

— Театр институтидан хатимга жавоб олдим, Алижон Азизбоевич. Келинг, августда имтиҳонлар бошланади, иложи бўлса ишлаётган театрнингиздан қоғоз ола келсангиз, дейишти. Бу жуда зарур экан,— деди.

— Ҳа, табриклайман! Мана энди ҳақиқий санъаткорнинг ҳаёт йўлини бошлайсиз. Институтни битириб, тўғри ўзимизга келасиз. Жойингиз тайёр, а!

— Раҳмат, Алижон Азизбоевич.

— Арзимайдим, марҳамат, келинг. Қоғозни мен ҳозир айтаман, тайёрлашади. Фақат сиздан бир илтимос, синглим. Ўзингизга маълум, мана ўн кундан буён иккита концерт бригадамиз қардош Туркменистон аҳолисига хизмат қиляпти. Уч-тўрт кундан кейин улар Чоржўйга келишади. Спектакллар кўрсатиш керак. Аксига олиб айрим қизларимиз касал бўлиб қолипти. Режиссёрдан телеграмма олдим. Қўрғонқалъада қолганлардан беш-олти кишини юборишни сўрабди. Бориб беш-олти кун ишлаб, ундан кейин кетсангиз. Биламан, тобингиз бўлмагани учун қолган эдингиз. Соғайиб қолгандирсиз энди? Ҳар ҳолда, театр шаънини кўтариб беришга бизга ёрдам берган бўлур эдингиз. Айниқса, «Отелло» қўйилса, юзимизни ёруғ этар эди. Илтимос, мени тўғри тунгулсангиз.

Латофат учун бу кутилмаган тухфа бўлди. Негаки, у бир йил давомида Аҳмаджон билан ҳаминча бирга эди. Бир кушлик айрилиқ ҳам уни ўтда қовургандай, куйдирар, ўзини қаёққа қўйишини билмай безовталалар, юрак висол дақиқаларини интизорлик билан кутиб типирчилар эди. Кейинги жудоник эса Латофатни тамоман ҳолдан тойдирди. Алижон Азизбоевичнинг ҳозирги гапи уни шу

қадар қувонтириб юбордики, ҳатто жавоб беришни ҳам унутди. Кўз олдида Аҳмаджон гавдаланиб, ушн ўзи томон имлаётгандай бўлди. Латофат энтикиб, ўрнидан турди. Алижон Азизбоевич билан хайрланмай, эшик томон юрди. Латофатнинг бу ҳолатини кўриб, таажжубланган Алижон Азизбоевич:

— Сизга нима бўлди, синглим, тобингиз қочдимиз?— деб тараддудланиб сўради.

Бу овоз устидан бир челак сув қуйгандай Латофатни ўзига келтирди. Хиждолатдап лабини тишлаб:

— Иссиқ бир оз таъсир қиляпти шекилли, зиёни йўқ, ҳозир ўтиб кетади,— деди.

Шундай деди-ю, Латофат узун стол атрофидаги стуллардан бирига ўтириб олди. Юраги безовта урар, ҳаяжонини босолмас эди. У директор узатган бир стакан муздай сувдан икки-уч хўплади-ю «раҳмат», деб ўрнидан турди.

— Кўришолмасак, хайр, синглим. Мен эртага Москвага кетишим керак. Демак, сиз Чоржўйга борадиган бўлдингизми?

— Албатта бораман, Алижон Азизбоевич, хотиржам бўлинг, яхши бориб келинг, хайр,— дея Латофат унга қўл узатди.

— Бизларни унутманг, ёзиб туринг, ёзги дам олиш кунларингизда театрда ишланг, бу ўқинингиз учун ҳам зарур,— деб Алижон Азизбоевич Латофатни бу гал қабулхонагача кузатиб қўйди.

Латофат кўчага чиққанда ҳам ҳаяжондап ўзини босолмади. Безовталаниб, атрофга алаанглар. Аҳмаджоннинг овози ёнгинасида эшитилаётгандай, тўхтаб, диққат билан қулоқ солар эди...

Ҳа, дунёда сарган кишингга интизор бўлишдан оғир нарса бўлмаса керак. Буни Латофат Аҳмаджон Чоржўйга кетган дастлабки кунданоқ сизди. У энди Аҳмаджон сиз ўзини тасаввур этолмас эди. Айниқса, кейинги бешолти кун жуда оғир ўтди. Эшик тақилласа, ўрнидан сапчиб туриб кетар, пиёла пиёлага тегса телефон жиринглагандай олазарак бўлар эди. Аҳмаджон кетганига ўн кун бўлишти-ю, Латофатнинг назарида ўн ой ўтгандай. Чунки бу кунларнинг ҳар бир дақиқасини Латофат Аҳмаджонни кутиш билан ўтказди. У баъзан хаёл суриб, бир пуқтага тикилиб қолар эди.

Ҳозир ҳам Латофат уйга кирди-ю, ечинмасдан стулга омонатгина ўтирди. Уйчан кўзлари полга ёзилган шолчага қадалди. Унинг кўк, сариқ, қизил йўллари Латофатга

воқеаларга бой бўлмаса-да, босиб ўтган ҳаёт можароларини сўзлаётгандай жимирлар эди. Асабийлашаверганидан овози бўғилган. Бир томондан кўнгли ғаш. Биров ҳазил қилиб бир нарса деса ҳам йиғлаворгудай.

— Юрак нима? Одам организмининг ишлаб турган оддий бир аъзосини ёки ҳис-туйғулар дунёсини? Нега у ўзинг истамаган ҳолда хаёлотлар оламига бошлайди, сенинг истақларингни кишахлаб, севги тароқасини қўмсайди, безовталанади, кўзларингни ёр йўлига пинизор тикиб қўяди, қўлларингга заҳир солади, эс-ҳушингни ўғирлаб, сени ҳам қар, ҳам соқов қилади. Одимлайсану, қулоқларингга гап кирмайди, одамлар билан гаплашмаслик учун соқин жой излаб, соатлаб хаёл сурасан. Бу ишларнинг ҳаммасини юрак амрига бўйсуниб бажарасан.

Латофат ўйлашиб қолди.

— Ҳа, — дея шивирлади яна у, — севги аспр этган кўнгилигина шундай бўлса керак. У энди сизга итоат этиш билан бирга иккинчи қалбининг безовта уришини ҳам ҳис этса ажаб эмас. Шунинг учун бўлса керак, у туйғуларингизга эрк беради, хаёлингизни фақат бир томонгагина йўналтириб туради. Шунда сиз юрган йўлингиздан адашасиз, кўз олдингиздаги ҳар бир нарса ёр суратига кириб, висолга ташна вужудингизни изтироб чектиради, соатлаб жим ўтиришга, фақат унинг хаёли билан бўлишга мажбур этади. Шунинг учун ҳам юрак чинданам ҳис-туйғулар дунёси, ҳа!

Латофат ўридан турди. Эшик тақиллагандай бўлди. Юраги шиг этиб кетди. «Кеча бориб келсаммикан, деган эди телефонда», хаёлидан ўтказди Латофат. Бир зумгина ширин туйғулар қуршовида лаззатлангандай суюшиб, қўзини юмди. Сўнг эшик олдига бориб:

— Ким? — деди.

— ...

Латофат икки-уч овоз берди. Садо чиқмагач, қўшининг девориши дуқиллатди. Лекин буёқдан ҳам жавоб бўлмади.

Латофат эшикдан сал узоқлашиб, шивирлади: «Хайрият, эшитишмади. Менга нима бўлдикин ўз? Эшик тақиллагандай бўлиб туолдимикан?»

Саросима ичида стулга ўтирди. Шу заҳотиёқ ўридан туриб, тошойна олдига бориб тўхтади. Эғвидаги қизил атлас кўйлагин ойна шуъласида жимирлаб кетди. Кўкраги безовта кўтарилиб тушаётгани шундоққина билиниб турар эди. Латофат уялгандай кўйлагининг ёқасини тузатган бўлиб, тортиб қўйди. Кўзлари намланган. Тортмадан

Аҳмаджоннинг суратини олиб, тикилди. Туйғуларга эрк берди. Висол соатлари уни аллалаб юпатар, кўнглига ором берар эди.

Латофат суратини жойига қўя туриб, кўзи кундалигига тушди. Уни қўлига олиб, варақлади. Театрга келганидан буён бўлиб ўтган воқеалар, ҳар хил кишилар билан бўлган учрашувлар ёзилган саҳифаларни бир-бир очиб, кўз югуртди. Кундалик ёзиш бекорчилик, бачканалик деб ўйлайдиган кишилар кўп, албатта. Аммо Латофатнинг бирдан-бир овунчоғи, сирдоши шу кундалик дафтар. У ўқишиб-ўқишиб йиғлаб, дардларини бировга айтмоқчи бўлганида ҳам, атрофидаги воқеалардан олган таассуротларини ўртоқлашмоқчи бўлганида ҳам кундалигини варақлайди, у билан сўзлашади. Мана, ҳозир ҳам у ўз қўли билан битган сўзларни завқ билан ўқий бошлади:

«Театрга келган дастлабки кун ҳаётимда ўчмас из қолдирадиган воқеалардан бири, деб ўйлаган эдим. Йўқ, йўқ, адашганга ўхшайман. Театрда ўтаётган ҳар бир дақиқа мен учун янги дунё оча бошлади. Роль устиди ишләётган актёрларнинг мулоҳазалари, уларнинг кичик бир образ яратиш учун қанчадан-қанча китоб варақлашлари, одамлар билан суҳбатлари мен учун тамомла янги олам бўлди. Мен: «Артист драматург яратган образни ўйнашининг ўзи кифоя, бу эса ортиқча меҳнат сарф этишни талаб этмайди», деб нотўғри ўйлаган эканман. Қоғоздаги образга жон ато қилувчи, уни томошабинга манзур этувчи артист экан. Бу йўлда не-не машаққатларни чекмас экан. Баъзан роль ижро этишга тайёрланаётган ҳамкасбларимга қараб ажаблаламан. Тўсатдан юриш-туришни, сўзлари, муомаласи шу қадар ўзгарадики, ёқа ушлаб қоламан. Сўрасам: «Э, Латофатхоп, нимасини сўрайсиз, мен томошабинини маҳлиё этиш учун ўзимни ўйнайдиган ролимга мослашим зарур. Юриш-туришим ҳам, гапларим ҳам ўша драматург ўйлаган одамниқига ўхшаш керак. Сиз менда шунини сезган бўлсангиз, демак, ишм юришаётган экан, раҳмат», дея елкамга қоқиб қўйишади. Қанчалик ҳис-туйғу, изтироб керак артист учун, деб узоқ ўйлаб қолар эдим. Ниҳоят, ўқини ва маҳоратини оширини зарурлигини пайқардим, Театр институтига бориш истиғи тинчлик бермай қўяр эди. Бу ўй ҳар соатда ҳамдамим бўлди. Театрда кечаси билан қолсам ҳам чарчоқ сезмас эдим. Айниқса, Аҳмаджон ака билан бўлган кейинги учрашувлар мени театрда яна ҳам қаттиқроқ боғлаб қўйди. Мен театрни усиз тасаввур этолмайдиган, уни кўрмасам, лоақал, саломлашиб, овозини эшитмасам, алланарсаини

йўқотгандай, кун бўйи гаранг одамдай юрар эдим. Дам олиш кунлари ўзимни қўйишга жой тополмас эдим. Кошиқ, ҳар кун иш бўлса, дам олиш, байрам кунлари бўлмаса, қўлим ишдан бўшамаса, бўлак фигурларни хаёлимга келтиришга ҳам вақт топилмаса, дер эдим ўзимча. Душапба кун эди. Дам олиш кунимиз. Ташқарида қин изғирини. Кўз олдидан унинг сурати нари кетмайди. Қўлим ишга бормайди. Юрагим ғаш. Ташқарига чиқдим. Ҳаво ҳам менинг кўпгилмга ўхшаш хира, булут парчаларни кўчиб юриб, ҳаммаёққа соя ташлаб, зим-зиё қилиб қўйипти. Аста одимлаб, қоровулхонага ўтдим. Мудраб ўтирган қоровулдан:

— Ҳеч ким телефон қилмадимми?— десам, у менга:

— Э, қизим, дам олиш кунни кимнинг эсига тушар эдингиз,— дейиши билан аъзойи баданим бўшаниб, юрагим парчаланиб кетди. Дил оғриғи шундай қилиб бошлади. Қайтиб уйга кирдим. Уйда ҳеч ким йўқ. Печкани ёқдим. Уй псиди. Аҳмаджон аканинг пессиқ уйда ўтириб хаёл суриниши ўйлаб, юрагим аллапечук ҳузур қилиб урди. Кўзимда ёш ҳалқаланди. Бу нимадан нишона? Дўстликнинг охири муҳаббатга айлангани мумкин, дейишарди. Шундаймикан? Билмадим. Аммо сизни жуда-жуда кўргим келяпти, соғиндим, жонгинам. Мен сизнинг хаёлингизда ҳам бўлмасам керак. Майли, мени эсламасангиз ҳам бари бир сиз хаёлимдасиз, ёшимдасиз, сизнинг ҳаёлингиздаги ширин-ширин ўйларим ҳамини қалбимда.

Бугунги кеча бошқаларига сира ўхшамас эди. Бону она билан Ҳалима кечқурун ҳам келишмади. Аччиқ шўрва пчгим келди. Гўштни кастрюлькага ташлаб, электрплита устига қўйдим. Мана, шўрва биқирлаб қайнамоқда. Мен каравотда ўтириб, шу сатрларни ёзипман. Ёлғизликдан юрагим ёрилай дейди. Дод, деб йиғлагим келади. «Ёлғизлик, сизилиш, зерикиндан қутулишнинг йўли бор, Латофатхон», деди бир кун Аҳмаджон акам. «Нима?»— десам, «тўй-томоша-ю, менга турмушга чиқин», деб икки қўлимдан ушлаб ўзига тортди. Мен жон ҳоврида унинг қўлларидан чиқиб, «уятсиз», дедиму, нариги уйга бориб, ўзимни Бону оланинг каравотига ташладим. Орқамдан Аҳмаджон акам кирди. У секин каравотнинг бир бурчагига ўтирди. Сочларимни силаб туриб: «Хафа бўлдингизми?»— деб сўради. Мен жавоб бермадим. У Турғеневнинг «Илк севги»сида ёдлаб олган парчасини ўкиб берди. Юрагим қаттиқ уриб, ғалати бўлиб кетдим. Қўлимдан тортиб тургизди. Ёнима-ён ўтириб, деразага тикилди. У хиргойи қилиб, ашула айта бошлади. Мен унинг ёқимли овозига

маҳлиё бўлиб, чайқалар эдим. Шу ўтиришда топг отса, қуёш чиқиб, яна ботса, ой сутдай ёғду сочиб, оламни мунаввар этса, у куйлаётган қўшиқ сира тинмаса, дейман ичимда. Ширин туйғулар этларимни жимирлатар, у ёнимдан туриб кетса, ўтирган еримдан қулаб кетгудай бўлардим назаримда.

Эҳ, хаёллар, хаёллар. Аҳмаджон ака, Сизни севиб қолдимми ёки яқин дўст сифатида суяниб қолдимми? Мен бу саволга жавоб беришдан ожизман. Биргина севги сўзини тилга олишимнинг ўзидаёқ юрагим қафасга тушиб қолган қушдай типирчилайди. Ўзимнинг бу саволимга гўё биров рад жавоби бераётгандай безовталапаману, ортиқ бу ҳақда ўйламасликка тиришман. Аммо зум ўтмай яна хаёлларим сизни бошлаб келади. Не қилай, мен кутин учун яратилган одам бўлсам керак. Кўппинча бедор тушлар, уйқусиз соатларда мен билан ҳамдам бўласиз. Мен юрак розларимни сўзлайман. Сиздан хаёлап жавоб оламан. Яна саволларга тутаман Сизни. Сизнинг тинмай гапиршингизни, овозингизни узлуксиз эшитиб туришни истайди бу безовта кўнглим. Бугун ҳам шундай бўлди. Ҳовлига чиқиб, юлдузлар чаманига разм солдим. Энг ёруғ юлдузини Сизга қиёс этиб, узоқ тикилиб турдим. Эгимда атлас қўйлак. Қизил пальто. Сиз шу пальтода юришимни яхши кўрасиз. Атайин кийиб олдим уни.

Соат ўп иккидан ошибди. Уйга кирдим. Шўрва ҳам пишиб қолгандир. Ҳозир сиз бўлганингизда, иккаламиз роҳатланиб овқатланар эдик. Айтганча, онам патир олиб келган эдилар. Сизга шунчалар илицияшманки, кўнглим шу қадар кашол бўляптики, ҳозир овқат ўтишим маҳол бўлиб турибди. Нима бўлса ҳам бориб кастрюльканинг қопқоғини кўтардим. Қарасам, антиқа овқат бўлибди. Ярим косага етар-етмас суви қолипти. Қолгани гўшт билан сабзи. У ҳам эзилиб кетган. Бу ҳолни кўриб, шунақа ҳам кулгим қистадикки, асти қўясиз. Худди биров ҳазиллашиб, шўрвасини ичиб, гўшт билан сабзини қолдиргандай. Сиз бўлганингизда: «Эҳ, Латофатхон, пазандаликни сизга чиқарган экан-ку», деб ҳазиллашар эдингиз. Менинг, албатта, жаҳлим чиқар эди. Қовоғимни солиб олар эдим. Сиз овутган бўлардингиз. Мен кулар эдим. Шундай қилиб, кула-кула овқатланиб олар эдик. Қизиқ гаплар-а? Шундайми, Аҳмаджон ака? Эҳ, кошки эди ҳозир лоақал «шундай» деган овозингизни эшитсам!

Эрталаб эшик яна тақиллади. Юрагим орқамга тортиб кетди назаримда. Аҳмаджон ака келди, деб ўйлаб, югуриб бориб эшикни очдим. Остонада Олима пайдо

бўлди. Кийим таплашда, соч турмаклашда дидсиз, аммо тили бийрон, жанжалкаш, ўта рашкчи, қадам ташлашиданоқ тажанглиги билиниб турадиган аёл. Мен театрга келган дастлабки кунлар эди. Неча ёшдалигимни, йигитларга нисбатан қанақа муносабатдалигимни Ҳалимадан сурштиринпти. Ҳатто бир кунги грим қилиб ўтирганимизда, ёнидагига қараб, тожик тилида:

— Грим қилишни қаёқдан ўрганипти бу қишлоқи ёки колхозда ўргатар эканми? Оғзи кичкина ишқилиб, ақлли бўлсин-да, — депти.

Яна бир гал тожик эстрадасини кўриш учун ёзги театрга бордик. Бундай қарасам, Олима билан ёнма-ён ўтирибмиз. Меннинг ўнг томонимда ўтирган қизга яна тожикчалаб:

— Бу киши биринчи қаторга ўтириб олибдилар. Узларини театрининг малikasi ҳисобласалар керак, — деб менга қараб лабини буриб қўйди.

Мени тожик тилини тушунмайди, деб ўйлаган бўлса керак. Аммо у менга қандай муносабатда бўлишидан қатъий назар, гашига тушунганимни билдириб, уни уялтиргим келмади. Юрагим қанчалик гупиллаб урганнга, қоним ўта қайнаганига қарамай, ўзимни босдим. Ишда ўзимни кўрсатиб, уларни шу билан енгмоқчи бўлдим. Аммо бахтга қарши, «Севинч» деган бир пардали инсценировкада унинг эри билан ошиқ-маъшуклар ролида ўйнаб қолдим. Ўша кунлари унинг иргишлаганларини, эрининг еган ошиши заҳар қилганларини кўрсангиз! Эри спектаклда мени севади. Ҳаётда ҳам севиб қолиши мумкин эмиш. Демак, ҳар спектакль ўйнаганда бир кишини севиш керак экан-да! Мен учун бу фикрлар ўта ёт. Саҳнадан рашк қилиш — кийиб юрган кўйлақдан ҳам рашк қилишнинг ўзгинаси эмасми?..

Хаёл билан унга қараб қолдим.

— Эримни кўрмадингизми?

— Йўқ, қаердан кўрай, ҳали уйда чикқашим ҳам йўқ.

— Балки шу ёққа келмадимми деяпман-да!

Этларимга биров игна сапчди, дейман. Оғриниб, эшикни ёпиб, уйга кирдим. Қўшшимизга бир нарсалар деб вайсаб, кейин кетиб қолди шекилли, овози ўчди...»

Латофат мийиғида кулиб, кулдалик дафтарини ёпди. Стулга бориб ўтирмоқчи эди, кимдир деразани чертди. Латофат бориб қараса, боягина қоровулхонада ўтирган киши экан, у:

— Чоржўйга эртага эрталаб бориладиган бўлишти. Сизни келиб вақтли уйғотишади. Қўрқманг, — деди.

Латофат «хўп бўлади», деди-ю, парсаларини йлғиштирди. Сафар ҳозирлигини кўриб бўлгач, дам олиш учун чўзилди.

Чоржўйга Латофатдан ташқари уч қиз кетаётган эди. У йўл бўйи Аҳмаджонни ўйлади. Унинг қиёфасини кўз олдига келтирди. Юраги кечагидап қаттиқроқ урар, ҳаяжондан энтикиб, тез-тез вагон деразасидан бепоён кенгликларга қараб қўйр эди. Ниҳоят, соат тўққизда Латофатлар тушган поезд Чоржўй перронига келиб тўхтади. Латофатнинг қувончи чексиз, ёлсол дамларини қандай қаршилашни ўйлаб, ҳаяжонланар эди. У даста гул кўтариб келаётган Аҳмаджонни кўргандан кейин, унинг олдига боришини ҳам, бормасини ҳам билмай, перронининг ўртасида туриб қолди, Аҳмаджон югуриб келиб: «Хуш келибсизлар, қизлар!»— дея ҳаммага мурожаат қилган бўлиб, гулни Латофатга тутди. Сўнг унга тўрт букчабалиқ қоғоз узата туриб:

— Сизга ёшданми алоҳида хопани олиб қўйган эдим,— деб унинг қулоғига шивирлади. Сўнг қизларни меҳмонхонага бошлади.

Латофат ўзига ажратилган хопага кириб, парсаларини жойлаштирди. Ўзи шаҳар айлангани чиқиб кетди. Қоронғи тушгандан кейингина хопасига кирди. Кирди-ю, чирокни ёқиб, хона ўртасидаги доира столга ноз-неъматлар қўйилганига кўзи тушиб, ҳанг-манг бўлиб қолди. Ташиқарига чиқиб, «адашмадиммикан?» деб эшикдаги рақамга қаради. Йўқ, ўзига ажратилган хона. Халатини кийиб, стол ўртасидаги катта гулдастага тикилди. Гул шу қадар дид билан дасталанган эдики, беихтиёр уни қўлига олиб, аввал ҳидлаб кўрди, сўнг бағрига босиб, деразадан ташқарига тикилиб қолди. Бир парча тиниқ осмонгина кўринар, энди шуъла тарата бошлаган юлдузлар хира милтиллар эди. Латофат гулни жойига қўйиб, стол ёшидаги стулга ўтирди. Биров эшикни секин чертди. Латофат эшик томон ўгирилиб, «Марҳамат!»— деди-ю, ўзи ҳам ўрнидан туриб, ўша ёққа юрди. Эшик очилиб, Аҳмаджон кулиб кирди. У остопада туриб:

— Сизни безовта қилмадимми, Латофатхон?— дея ошпоқ тишларини атайин кўрсатгандай жилмайди. Сўнг:— Меҳмон кутяпсиз шекилли, халақит бермайманми?— деб қўшиб қўйди.

— Йўқ, халақит бермайсиз, меҳмоним келгунча ўтириб туришинингиз мумкин,— деди Латофат ҳазилга ҳазил билан жавоб қайтариб.

— Билсак бўладими меҳмонингиз кимлигини ёки сирми?

— Бўлади. Узи ўрта бўйли, хушмуомала, ҳамisha кулиб турувчи, кўз-қошлари қора, сочлари жингалак, аммо дўстларини дарров унутиб қўядиган бир барно йигит.

— Йуда ошириб юбордингиз-ку, Латофатхон! Уна сиз айтган барно йигит мезбоннинг сунбул сочларига, гулгун ёпоқларига, лаб устидаги ҳинду холига, сарв қоматини хипча белига, ажойиб рафторию ширин гуфторига, дурдай тишларини тоғ шалоласидай тишиқ дудоқларига арзирми-кан?!

— Уҳ-ҳў, сиз мезбонни таърифу тавсиҳда мешинг меҳмонимдан ҳам ошириб юбордингиз-ку! Хушомадига аввал сизни меҳмон қилмасам бўлмайди шекилли, қани, марҳамат, барно йигит, уйимизнинг тўри, қалбимизнинг кўри сизники. Утиринг!

— Латофатхон!..

Аҳмаджон унинг ўт бўлиб ёнаётган икки қўлини олиб, ўзига тортди, уялганидан лов ёнган юзига, чарақлаб нур сочаётган кўзларига тикилиб жим қолди. Латофат настани лабани ажойиб бир назорат билан қимтиб:

— Аҳмаджон ака, кўйворинг!!! — деди-ю, унинг қисқичдай қўлларидан чиқинга интилди. Аҳмаджон ортиқча хиралик қилмай, қизни кўйиб юборди-ю, унинг майда ўрилган сочларини кўриб, яна ўзини босолмади. Латофатнинг орқасидан қучоқлаб, тўшига тортди, секин: «Қулоғингизга айтадиган гашим бор», деган эди, Латофат ўнг томондан унга қайрилиб қаради. Аҳмаджон ташпа лабларини Латофатнинг юзига босди. Латофат қаршиллик кўрсатгандай секин унинг бағридан чиқиб: «Биров келиб қолса нима бўлади?» — деб ерга қаради. Бу — Аҳмаджон учун туртки бўлди. Югуриб бориб, эшикни ичкаридан қулфлаб олди.

— Нима қилиясиз, Аҳмаджон ака?

— Ҳеч нарса, ўзингиз айтдингизу ахир, «Биров келиб қолса нима бўлади?» — деб. Мана энди ҳеч ким келмайди.

Аҳмаджон энтилиб нафас олар, лаблари қуригандай тез-тез тили билан ялаб қўяр эди. У Латофатни қучоқламоқчи бўлиб яна унга яқинлашган эди, Латофат:

— Утиринг, Аҳмаджон ака, — деб столга ишора қилди.

Аҳмаджон биланар-билнимас қалтираётган қўлларини билан стулни тортди, ўтирди. Латофат столнинг нарёнига бориб ўтирганини кўрган Аҳмаджон дик этиб ўрнидан турди-да, унинг олдига бориб қўлтиғидан кўтарди.

— Йўқ, йўқ, Латофатхон, ёнимда ўгирмасангиз, дод дейдиганга ўхшайман, юра қолинг, Латофатхон, васлингизга ташна бу қулингизнинг ҳам гапига ҳеч бўлмаса бир гал хўп денг, жопим!

Латофат ўрнидан турди. Аҳмаджон ёнига суриб қўйган стулга ўтирди. Аҳмаджон коньяк шишасига қўл узатди. Очиб Латофатнинг олдидаги рюмкага қуймоқчи бўлган эди. Латофат уни қўлидан ушлади.

— Йўқ, йўқ, нима қилиясиз, мен ичмайман, Аҳмаджон ака!

— Шу бугун чин муҳаббатимиз, бир-биримизга абдий меҳр-садоқатимиз ҳурмати бир қултум ича қолинг, Латофатхон!

— Йўқ, Аҳмаджон ака, мен сира ичмаганман,— Латофат яна рад этди.

Аҳмаджон олдидаги катта стаканга тўлатиб қўйди-ю:

— Мана бўлмаса, коньякдан сизнинг тегишингизни ҳам мен ича қолай, аммо шампанскийга йўқ десангиз, унда сиз билан умуман гаплашмайман, бу аёллар ичимлиги,— деб шампанский шишасини қўлига олди, оғзидаги ўроғлиқ симни бураб, пробкани товуш чиқармаслик учун эҳтиётлик билан очиб, стаканга тўлатиб қўйиб, Латофатга узатди. Латофат бирпас иккиланиб туриб:

— Вой, бу кўпу,— деган эди, Аҳмаджон:

— Энди индамай олаверинг, Латофатхон,— деб коньяк қуйилган стаканни қўлига олиб: «Ҳалиги айтганим учун», дея Латофатнинг қўлидаги стаканга уриб, кўтарди.

Латофат ҳамон иккиланар, «ичмай қўя қолай», дегандай кўзларини мўлтиратиб Аҳмаджонга тикилар эди.

— Латофатхон, илтимос, муҳаббатимиз ҳурмати, олинг!— деди Аҳмаджон қатъийроқ қилиб.

Латофат кўзларини юмиб, стаканни кўтарди. Яримини ичиб, ўқчий-ўқчий стаканни қайтарган эди, Аҳмаджон бир қўли билан уни яна кўтартириб, иккинчи қўлидаги узумни унинг оғзига олиб борди. Нафаси қайтаёзган Латофат Аҳмаджоннинг қўлидаги узумни оғзига солди. Сўнг қолган шампанскийни ҳам ичиб юборди.

Аҳмаджон стаканига яна коньяк қўйиб кўтараётганда, Латофат кўзларини гоҳ юмиб, гоҳ катта-катта очиб, Аҳмаджонга қараб турар эди. Аҳмаджон эса тинмай гапгар, севги, садоқат, вафо сўзлари Латофатнинг қулогига элас-элас чалиниб, унга Аҳмаджон саҳнада туриб гапирётган бўлиб туюлар эди. Аҳмаджон яна бир стакан шампанский қўйиб, Латофатга узатди.

Латофатнинг юзлари бўртиб қизарган, зўрга кўтариб турган бошини сарак-сарак қилиб:

— Йўқ, Аҳмаджон... а...ка... Жо...ни...им... мен ичмай... ма...п,— деди.

Аҳмаджон ўнг қўлини унинг белига тушириб, ўзига тортди. Латофатнинг кўнгли беҳузур бўлиб чайқалди, бошини унинг елкасига қўйди. Аҳмаджон аввал Латофатнинг қора сочларини бир зум силади, бўйнига қўл солиб қизининг бошини ўзи томонга қаратиб олди. Латофат:

— Йўқ, йўқ, Аҳмаджон ака, қўйворинг,— деди-ю, аммо шу лаззатли дақиқаларнинг узиллиб қолишидан қўрққандай, ортиқ қаршилик кўрсатишга журъат этолмас эди. Латофатнинг оппоқ бўйпига Аҳмаджоннинг қўли занжирдай чирмашган, унинг қалин лаблари ақиқдай тоза, гул гунчасидай беғубор лаблардан сўриб-сўриб бўса олар эди. Аҳмаджон чап қўлини Латофатнинг тиззасига қўйди. Ёрнинг дастлабки ширин бўсасига маст бўлган Латофат бояги шаробнинг кучи билан буни пайқамади. Аҳмаджоннинг кўзи жимирлади, юраги гуниллаб уриб, антика бошлади:

— Латофатим, бўлди а? Бошқа ичмаймизми?

— Йўқ, Аҳмаджон ака, бадашларим қизиб, кўнглим айништи.

— Ҳечқиси йўқ, жоним, ҳозир ўтиб кетади. Бирпас чўзилиб дам олинг, тура қолинг, жон...

Латофат ўзини каравотга ташлади. Изма-из Аҳмаджон ҳам келиб унинг ёнига ўтирди.

— Жоң, бир оз босилдими, яхшимисиз? Сизга нима бўлди, кўзингизни очинг, мен ёнингиздаману, Латофат-хон!

— Сиз ёнимдамисиз?..— дея Латофат қўлини кўтарган эди, Аҳмаджон бошини эгиб, уни маҳкам қучоқлаб олди.

Латофат бир зум жим қолган эди, Аҳмаджон яна ялинчоқ овозда сўзлай бошлади.

— Севгингиздан пишоца кўрсатмасангиз, ҳеч қанақа ўқишга кеткизмайман, сизни жонимдан ортиқ севаман, шу ёзда тўйимизни ўтказишни ўйлаётган эдим. Ҳа, ҳеч қаёққа кетмайсиз. Жоңим, кетсангиз, мени ишонтириб кетинг... келинг... келинг...

Латофат кўзини арашг очиб:

— Мени чиндан ҳам севадизми, Аҳмаджон ака?— деди.

— Оҳ, жоним, қаши эди ҳозир юракларимни тилка-пора қилиб, очиб кўрсатсам, севиш ҳам гапми? Жоңим-

нинг худди ўзисиз. Сизсиз ҳаёт мен учун ўлим. Наҳотки севгимга ишонмасангиз, жон?

— Ишонаман, Аҳмаджон ака, фақат қўрқаман, айриликдан қўрқаман. Доим ёнимда бўласизми, а?

— Албатта, жонгинам, ахир мен сизга уйламан.

— Ростданми, Аҳмаджон ака!

— Рост, жонгинам, рост, ишонинг!

— Наҳотки ҳаминша ёнингизда юрсам?

— Албатта, жонгинам!

— Мени оласизми, а? Аҳмаджон ака?

— Жоним...

Аҳмаджон Латофатни бағрига босди...

Шу пайт тўсатдан кучли шамол зарбидан чил-чил сишган дераза ойнасининг жангиллаган овози туپ сукупатини бузди. Бир тахта тимқора булут ой юзини тўсди. Юлдузлар чамани аллақаяққа ғойиб бўлгандай сўнди.

8

Латофат кўз очганда, тонг ёриша бошлаган эди. Ҳаво ҳамон булут. Кечаси ёмғир ёққанга ўхшайди. Дарахт учлари ялтиллаб турибди. Латофат соатига қаради. Чорак кам олти. Ўрнидан турмоқчи бўлиб гавдасини қўтарган эди, кўнгли айниб, боши гир айланди, аъзойи бадани биров рижимлаб ташлагандай зирқираб оғрир эди. Қайтиб бошини ёстиққа ташлади. Доира стол томон қаради. Стул тагида коньякнинг бўш шипаси ётарди. Уйдан димоқни ачитадиган бир ҳид анқияпти. Уқчиди. Йўтала-йўтала кўзи намланди, аммо қайт қилолмади. Сарғайган пешонасини қўллари билан босиб қўйди. Бармоқлари қалтирар эди. Бошининг лўқиллаб оғриётганига чидай олмай, кўзини юмди. Хаёл уни минг томонга тортқилар, фақат қалбини олам-олам севишчиларга тўлдирган севги нашъу намоси сари эмас. Йўқ. Ғунчадай зебо лаблар алам билан қимтилган. Апордай гулгун ёпоқларга гам қўланкаси соя ташлаган. Ҳамиша ҳаёт ишқи билан ёниқ кўзлар сўнган. Ич-ичига ботган. Тимқора сочлар паришон. У кечаги кўнгилисизликни ўйлаётган эди. Кўз олдида Аҳмаджон гавдаланди. Ҳаминша хушчақчақ, меҳрибон бу барно йиғит ўлжага чағ солинига шайлашиб турган калхатдай кўриниб кетди назарида. У оғзини кериб, қаҳ-қаҳ отиб кулаётгандай эди. Ичидан тўлқинланиб келган аламни тўхтатолмай, нафасини ютиб, чуқур оҳ чекиб қўйди. Қани энди бу билан дарди енгиллашса. Кўзига ёш қалқиди. Бейхотиёр ўкириб юборди. Бармоқлари билан юзи-

ни беркитди. Бармоқлар остидан сизилиб чиқётган кўз ёшлари ёстиқ устига думалаб тушар эди.

Латофат шифтга қараб ўйланиб қолди. Еппиниб ётган чойшабни бармоқлари билан аста кўтариб, баданига кўз югуртди. Вужудидан пафратлангандай бошини дераза томон бурди. Йўқ, тинч ётолмади. Ўрнидан турди. Соchini олиб, душга кириб кетди...

Соат тўққизларга яқинлашганда булутлар орасидан ёриб чиққан қўёш атропога хира нур тарата бошлади. Латофат ойна парчаларини йиғиб, саватга солди, эшик олди-га олиб бориб қўйди. Доира стол устини йиғиштирди. Хомуш ёзув столи тортмасидан кундалиқ дафтарини олиб varaқлади, бир чеккага суриб қўйди. Ўзини қаёққа қўйишини билмай, ўрнидан туриб, хонанинг уёғидан-буёғига юра бошлади. Коридордан эшиги томон яқинлашаётган оёқ товушларини эшитиб, тўхтаб қулоқ солди. Хиёл ўтмай бояги оёқ товушига тўғлининг тақиллагани жўр бўлди-ю, Бонунинг «Аҳмаджон!» деган овози эшитилди.

— Ҳорманг энди, шер! Йигитнинг ўғил боласисиз-да, а?

— Жим... Эшитиб қолади, қўйсангиз-чи!

— А-а-а, белингизда белбоғ бору, кўзидан, мунча қалтирамасангиз?! Ёки мақсадингиз шу ерда ҳам мени шарманда қилишимиз? Гапиринг? Нега оғзингизга толқон солиб олдингиз? Қўрқсангиз, менинг йўлимни тўсиб нима қиласиз? Чоржўйга чақиртириб, мени синдирмоқчи бўлдингизми ё? А? Айтган гапингиз эсингиздами? Чоржўйга келмайди, деган сиз эмасмидингиз? Ёки мени майна қилмоқчимидингиз? Қўйинг, мен у билан ҳисоб-китобни ўзим тўғрилайман.

Латофатнинг бошига қон қуйилиб, аъзойи баданига титроқ кирди. Шайтон «югуриб чиқиб, ёқасидан ушла», ҳам деди-ю, ўзини босиб, қулоқ солди. Аҳмаднинг бўғиқ овози келди:

— Келиб-келиб мени шу ерда шарманда қилмоқчимисиз, Бонухон? Ахир, директор юборган, десам нега энди ишонамайсиз?

— Бир вақтлар мақтаганларингиз эсингиздан чиқдимми?

— Бир вақтлар мақтаган бўлсам, мақтагандирман, ammo ҳозир ўзимниям кўрарга кўзим йўқ, тушундингизми?..

Латофат ортиқ чидай олмади. Эшикнинг қулфини очмасдан зарб билан итарди. Аҳмаджон пастга қараб чопди. Бону ўзини йўғон устун орқасига олди. Эшикни шошилаб

очган Латофат зина томон чопди. Бопу югуриб уйга кирди. Жон ҳолатда атрофга кўз югуртди. Қундалик дафтарни кўриб, чапг солди. Варақлаб чиқиб, ундан-мундан ўқиб, мийиғида кулди. «Мана бу севиғи достони ашӯвий далил», дея қўлтиғига тиқиб, шошилганча ўзини эшиккз урди.

Бирпасдан сўнг паришонҳол Латофат хонага кирди. У ҳали ҳам оташ ичида ёнар, содир бўлаётган воқеаларнинг хотимасини кўролмай, тўлғанар эди. Ўрнидан туриб, дераза олдига борди. Эшик тақиллади. Ичкаридан жавоб кутмай, хонага ранги ўчиб, энтикиб нафас олаётган Ҳалима кирди. Ҳайратдан донг қотган Латофат:

— Тинчликми, Ҳалимаҳон, нима бўлди?— дея унга яқинлашди.

— Уҳ-ҳ, паства тушсам, Бону опа чиройли бир хотинга оқ муқовали дафтарни бериб, алланарсаларни гаширляпти. Менга орқаси билан турган эди. Гапларига қулоқ солдим. «Бекор олиб чиқибсиз бу дафтарни, чакки бўлибди. Майли, маңда қола қолсин, ўзим унинг олдига кирман», деди чиройли хотин бош чайқаб. Соғлари бошига чамбарақ қилиб турмақлашган. Балаңд бўйли. Кўзлари сизниқига ўхшаш тимқора. Киприклари узун.

— Ким экан у, Ҳалимаҳон?

— Аҳмад аканинг хотини, дейишди. Боласи билан келибди.

Латофатнинг рангида қон қолмади. У ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Эҳ, фалак! Нелар бўляпти?— дея беихтиёр стулга ўтириб қолди.

Нима қиларини билмай довдираб қолган Ҳалима секин эшикка чиқиб кетди. Изма-из хонага ҳозиргина Ҳалима тасвирлаган аёл — Аҳмаджоннинг хотини Зулфия кирди. Латофат уни бир зум унутиб, содир бўлган воқеаларга хаёлан разм солган эди.

Латофат бошини кўтарди. Аммо қаршисида турган аёлга тик боқолмай, нигоҳини олиб қочди. Боши эгилди.

— Нега бунча ҳаяжонланяпсиз, Латофатхон? Қўрқманг. Сиз билан соч юлишмоқчи бўлиб кирганим йўқ. Бу сиз ҳам озурда қалбингизни топтамоқчи эмасман.

У шундай деди-ю, бориб Латофатнинг елкасига қўл ташлади, эгик бошини кўтариб, бағрига босди, стулга ўтказди.

Латофат кўзларини катта-катта очиб, ҳайрат ичида Зулфияга тикилди.

— Таажжублашманг, Латофатхон! Ҳа, сўзларимга қулоқ солинг, у фақат сизни эмас, мени ҳам бахтиқаро қилган. Ҳа, бу номус ўғриси биргина мени эмас, яна не-не тоза қалбларни поймол этмади дейсиз. Қўлга тушганда, кўз ёши қилади, ёлворади. Йигитлик шаъини ерга букиб, тавба-тазарру қилади, шу билан қутулиб кетади. У ёлғиз ўзинигина севади, ўзи учуп яшайди, ўз ҳузур-ҳаловатини кўзлайди. Машъум оиласи уни шунақа худбин қилиб ўстирган. У ҳамма нарсани ўз аршини билан ўлчайди. Темирдай муштумлари олдида бошқалар қалтираб туриши керак. У бор ерда ҳамма яхши фазилатлар уники. Бундай кишилар ўзганинг меҳнати билан ҳисоблашишмайди, улар балои нафс бандалари. Ўзгалар йиқилганда, булар тешиб ўтишади. Бўлмаса жангга кириб бирга жон олиб, жон берган тирик қадрдон дўстини била туриб ўлганга чиқариб, унинг шуҳратини ўзиники қилиб, муҳаббатига чап солармиди бу ёвуз!

Латофат тамоман таажжубланиб, ҳеч нарса тушунолмади. Зулфия қўлт этиб ютинди-ю, яна жим қолди. Кўз олдида Нусрат жонланди...

Зулфия ўнинчи синфда ўқиб юрган эди. Кунлардан бир кун танаффус вақтида кичик бир бола келиб: «Сизни Нусрат ака чақиряптилар», деди. Зулфия мактаб ҳовлисига ўтди. Ҳеч ким кўринмади. Ҳалиги бола унинг орқасидан келиб: «Йўқ, бу ерда турмайдилар, ҳу анави кўчанинг ичида бўладилар», деди. Зулфия чап томонга қайрилиб, мактаб ёнидаги икки қаватли иморатнинг тўғрисидаги кўчага кирди. Нусрат катта жигарранг дарвоза олдида турипти. Кўзига негадир хафа кўринди. Улар бир-бирларини бир қарашдаёқ тушунар эдилар. «Сўраб, аламини янгиламай қўя қолай, бироқ воқеа рўй берган бўлса, албатта ўзи айтади», деб кўнглидан ўтказди Зулфия. Кўришинга қўл узата туриб, сочи олинганга кўзи тушди. Зулфиянинг юраги орқасига тортиб кетди. Қирғин бўлаётган қирқ учинчи йил эди. Ўзини тўхтатолмай, кўчада турганини ҳам унутиб, бўйнига ташлапган эди, Нусрат:

— Қўйинг, йиғламанг, Зулфияхон, ҳамини қалбимда бўласиз. Сизга бўлган оташин муҳаббатим жангда мадакор бўлади. Хайр, меҳрибон Зулфиям!— у эгилиб, Зулфияга қўлини узатиб турар эди.

— Йўқ, йўқ, мен сизни албатта кузатаман,— деди Зулфия.

— Бу мумкин эмас,— деди Нусрат.

— Нега, наҳотки ҳаёт-мамот жангига кетаётганларга оқ йўл тилаб қолиш ман этилган бўлса!

— Йўқ, Зулффияхон, ман этилган эмас, аммо қачон кет-
тишимиз помахълум.

— Қазердан жўнатишни аниқми?

— Ҳа, албатта, Қўшариқ станциясидан.

— Яхши, мен бораман!

— Ахир, уйишгиздагилар нима дейишаркин?

— Албатта, бораман,— деди Зулфия. У кўз ёшларини яширолмади. Нусратнинг орқасидан узоқ тикилиб қолди. Бошини сал эгиб юрар эди. Шундоққина кўз олдига турибди. Беш-ўн қадам юриб, тўхтаб қолди. Ушнинг боши яна қўйиреқ эгилди. Секин Зулфия томон қайрилиб қаради. Зулфия чидаб туролмади. Югуриб бориб ўзини унинг бўйига ташлади, ўшандагина бир гал ҳароратли бўсасини олди. Қизариб, тескари қаради. Нусрат:

— Азизим, юрагим сенда қолсин, қалбингни менга ҳади эт,— деди мулозимлик билан биринчи марта сансираб.

Улар унсиз бир-бирларига тикилиб қолишди. Сўнгра Нусрат секин юриб кетди. Зулфия уйига қайтди. Кечқурун Қўшариққа борди. Уларни ўша куни жўнатишаркан. Илғи-силғи бўлмасин, деб қушқин тайин айтмаган экан. Шундай бўлса ҳам кичкина перронга одам сизмас эди. Зулфия Нусратни қидира бошлади. Йўқ. Юраги алланечук бўлиб ҳовлиқа бошлади. Кўз олди жимирлади. Нусрат еру кўкда кўринмайди. Юраги азбаройи сиқилиб кетгандан, дод деворгиси келиб кетди. Яна жоцсарак бўлиб атрофга боқди. Хафа бўлиб, бўйинни ҳам қилиб ўйлашиб турганида кулоғи остида музика садоси жараиғлагандай бўлди. Бошини кўтарган эди, рўпарасида ҳарбий кийимда орқаси билан турган Нусратжонини кўрди. Зулфия қаттиқ ҳаяжонланганидан кўзи кўрмай қолди.

— Нусратжон ака!

— Зулфия!

— Мендап хотиржам бўлинг. Нусратжон ака, қалбимнигина эмас, у билан бирга ёниң муҳаббатимни ҳам сизга ҳади этаман. У ёлғиз сизники, азизим! Уни ҳеч қачон, ҳеч қимга ҳади этмайман, хотирингиз жам бўлсин, азизим Нусратжон ака!— деди у ниҳоят ўзини босиб.— Ўзингизни эҳтиёт қилинг,— деб қўнғиб қўйди бирасдан кейин. Нусрат Зулфияга қараб: «Хотиржам бўлинг, Зулфияхон, мана, огайним билан биргамиз, танишинглар», деди.

Зулфия ёнига қаради. Ушнинг рўпарасидаги ёнигит қўл узатиб:

— Аҳмаджон, бўлажак генерал майор. Чакана эмас. а?— деб хахолаб кулиб юборди.

Зулфия бир чўчиб тушди. Исмини айтиб, қўл узатди.

Аҳмаджон кўришяпти-ю, икки кўзи олмакесақ теради. Бирпасда Зулфиянинг қаерда ўқиши-ю, қаерда туриши, ота-онасининг бор-йўқлиги, ҳаммасини сўраб олди. Зулфиянинг эҳсаси қотиб, воилож жавоб берди. У Нусратни бошлаб кетмоқчи бўлиб турганида, тўсатдан Нусратни командир чақириб қолди. «Сизлар тура туринглар, мен ҳозир», деб Нусрат чопиб кетди. Аҳмад Зулфияни яна гапга солди.

— Оббо, Зулфияхон-эй, шундай ажойиб қиз бор экану, хумпар таништирайдим, ў-ў-ў даюс-эй!— деб у Нусрат кетган томонга қараб иржайиб қўйди.

Зулфиянинг юраги тошиб, қаттиқ-қаттиқ бир-икки жеркиб ташламоқчи бўлди-ю, яна: «Қўй, жангга кетяпти, кўнглини оғритиб нима қиламан», деб тишини тишига босди.

Ҳартугул Нусрат келди-ю, Зулфия бу балодан кутулди. Кўп ўтмай, кимдир йўтон овозда: «По вагонам!»— деб команда берди. Ҳамма ҳарбийлар кўз очиб-юмтунча қизил вагонларга чиқиб олинди. Шу-шу Зулфия Нусратни қайтиб кўрмади...

Латофат чидаб туролмади. Бирпас лабини тишлаб туриб, сўнг:

— Сизга нима бўлди, опажон?— деди Зулфиянинг сукутга кетганини кўриб.

— Ҳеч нарса, Латофатхон, ўтиб кетади. Ўша дўстини оёқ ости қилган одам Аҳмад, Нусратхон эса менинг жондан ортиқ севганим эди,— деб Зулфия яна жим қолди.

— У киши урушдан қайтиб келмадиларми?

— Кейинчалик келганлар, аммо мен кўролмадим.

— Нега, сиз у кишини...

Латофат шундай деди-ю, уёғини айтишга тили бормади. Зулфия буни пайқаб:

— Сиз у кишини кутмадингизми, демоқчисиз. Кутдим. Аммо баъзан одам чалғиб қолар экан. Уруш тугаган йилли дадам раҳматлик қаттиқ бетсб эдилар. Бир неча марта турмушим ҳақида нардали қилиб гапирганларида, рад жавобини бериб, «сабр қилайлик, дадажон», деганимда, кўнган эдилар. Аммо уруш тугаганига бир йил тўлгач, «турмушга чиқасан», деб қаттиқ туриб олдилар. Очққ гапиршига мажбур бўлдим. «Ўша Нусратхон билан бир танқда жанг қилган жонажон ўртоғи уни жон берганини кўрибди. Сени ўша сўраттиринти», дедилар дадам. Юра-

гим орқамга тортиб кетди. Ұша Нусратжон акани кузата-ётганда, иржайиб турган ҳолатда Аҳмад кўз олдимга келиб:

— Йўқ, дадажон, турмушга чиқмоқчи эмасман, раъ-йимга қарашг, жон дада,— деб йиғлаб-сиқтадим. Дадам ётган ерларида:

— Мен бугун-эрта дунёдан кўз юмаман. Истагимни бажо келтириб, шу йигитга тегмасанг, сендай қизим йўқ, оқ қиламан, ундан сўнг гўримга кетсам розиман, деб юзларини ўгирдилар.

Кўз ёшим у кишининг юраklarини юшатмади. Опам ўртага тушдилар:

— Қизим, дадангнинг айтганига хўп дегин, бўлмаса мен ҳам ранжийман. Ота рози — худо рози, деган гап бор, жон қизим, ўжарлик қилма,— дедилар.

Ҳафта ўтмай тўйимиз бўлди. Йил айланмай Нусратжон аканинг дараги чиқди. Кўп ўтмай ўзлари келибдилар, деб эшитдим. Чидаб туролмадим. Синглимни олдиларига юбордим. «Нимани буюрсалар, шунга розиман, нима қилай, жавоб берсинлар!— дедим.— Бўйимда бориши айтмай қўя қол», дедим синглимга. Синглим у кишини топиб, менинг гапларимни етказишти. Узоқ сукутга ботиштилар. Сўнг кўз ёшларини артиб, қатъий оҳангда:

— Бориб Зулфияхонга айтинг, мен учун бу жудолик бутун ҳаётимда чуқур из қолдиради. Ёшлиқда берган кўнглини юпатиб, ўзга йўлга солиш ўз-ўзини алдаш деган гап. Аммо ўзимнинг ҳаловатим деб Аҳмаднинг турмушини бузиш ҳам помарднинг иши. Тўғри, Аҳмад менга оғир шароитда хиёнат қилган, дейишади. Аммо буни мен аниқ билмайман. Қаттиқ ярадор бўлиб, ҳушсиз ётганимда, олиб кетишган мени. Бинобарин, Аҳмад билан қай вазиятда ажралганим менга ҳануз аён эмас. Аммо нима бўлганда ҳам унинг тиш турмушини бузишга ҳақим йўқ. Мендан онапизга салом айтинг ва шу илтимосимни етказинг: агар қалблари билан бирга менга ҳада этган севгилари чин бўлса, шу севги ҳурмати турмушларини бузмасинлар. Бу менинг сўнгги ўтинчим, хайр!— дебдилар.

Шундай деб синглим билан хайрлашинптилар. Мен у кишини ҳеч бўлмаса узоқдан кўрай деб эртасигаёқ ўша маҳаллага бордим. Аммо учрата олмадим. Кейинчалик Душапбега кетдилар, дейишди.

Зулфия ўйланиб қолган эди, Латофат чидаб туролмади:

— Ҳозир-чи, у киши қаердалар?

— Узоқ Помир тоғларида геологлар билан бирга экашлар. Ҳали ҳам уйланмаптилар.

Зулфия кўз ёшларини артиб, чуқур хўрсинди.

— Ўшандан буён қийноқдаман. Танам уйда-ю, қалбим у киши билан бирга. Фарзанд кўрдим. Она учун бола қанчалик азизлигини яхши биласиз. Оналик бурчини қагдай унутай! Оилада деярли ҳар куни бўладиган похунликларнинг сон-саногии йўқ. Буларга фарзанд туфайли кўниқишга мажбурсан. Бунинг устига севмаган одам билан умр кечириш! Бунинг бутун машаққатларини ўз бошимдан кечиряпман. Ҳаммасини ичимга ютаман. Нусратжонга бўлган севгим ҳурмати, дейман. Баъзан ўйлашиб қоламан: «Балки мени шундай азоблансин, деб жазолагашларимикан бу», дейман. Аммо шу заҳоти бу фикрми миямдан қуваман. Яхши одамлар бировга озор беришни сира-сира истамайдилар, улар ҳаминша бахт, эзгулик тилайдилар, қўлларидан келса яхшилик қиладилар. Нусратжон ака ҳам шунақа киши. Мен у кишини Аҳмад билан солиштирганимда, буни яққолроқ кўраман. Айниқса, уйга маст келганда, хаёл минг бир кўчага бошлайди. Эшикдан кириб ҳол-аҳвол сўраш ўрнига «овқат!»— деб муштумини столга уради. Баъзан: «Ҳозир бирга овқатланамиз», деб ўтирган кезларимда, мен билан фарзандини лоақал таомга ҳам таклиф этмайди. Бизнинг тушунчамиз, дунёқарашимиз тамомила бошқа-бошқа. Бизни бирлаштирадиган, бошимизни қовуштирадиган ягона мақсад йўқ. Шуларни ўйлаганимда, бошимга қон қўйилади. Нусратжон аканинг сурати кўз олдимда гавдаланади-ю, хаёлимни ширин ҳис-туйғулар қамраб олади. Аллалагандай руҳимни енгиллаштиради. «Асабийлашманг, бардам бўлинг», мен учун яшашни истасангиз қалбингиз ҳаминша қувиаб юрсин, ўзингизни эҳтиёт қилинг», деяётгандай туюлади назаримда. Қўлимдаги бутун ишни ташлаб, хаёлан у билан сўзлашаман.

Йўқ, энди сабрим тугади. Севги мендан кучлироқ эканига яна бир қарра имоним комил бўлди. Унинг қудрати олдида дош беролмай қолдим. Кўпинча хаёл сураман. Олис-олисларга кетгим келади. Тоғларга! Чексиз дашт-биёбонларга! Кимсасиз водийга! Ўша ерда туриб узоқларга тикилгим, қўшиқ айтгим келади.

Зулфия ҳаяжонини босиб учун жим қолди. У дераза олдида бориб, бепоён кўк гумбазига назар ташлади. Бир оздан сўнг ўзига гапиргандай шивирлади: «Эҳ, дунё! Қандай гўзалсан! Сахийсан ва жафокорсан! Муҳаббатнинг бешигию ҳамда унинг инқирозисан!»

— Ҳа, Латофатхон,— дея унга қараб яна сўзини давом эттирди Зулфия.— Инсон ўз севгиси билан куч-қудрат кашф этади, кўз илтамас чўққиларга кўтарилади. Севги шу қадар мўътабар. Унинг ўзи кетиб, юракда алапгаси қолса, бора-бора бир дардга айланади. Бу дард беморлик ифодаси эмас. Йўқ, асло. Бу — муҳаббат дарди. У ҳамisha сизни эзгуликка бошлайди. Шунинг учун дард билан қуйланган қўшиқнинг қаноти бўлади. У бир умр сизга ҳамроҳ бўлади, ҳаётингизни енгиллаштиради. Ҳа, шунинг учун яна айтаман: севги биздан кучлироқ экал!

Зулфия яна жим қолди. Унинг ўйчан кўзлари намланди. Лаблари билинар-билинамас қалтирай бошлади.

Латофат нима қилишини билмай, ерга қараган эди, Зулфия уни бағрига босди ва шивирлади:

— Синглим Латофатхон, чин севги ҳамisha сизга ёр бўлсин, бахтли бўлинг. Севгингизни алдаб, сизни ҳижрон азобида қолдирган ўша бағритош ёнига мен ҳам қўшини.

— Вой, Зулфия опа, нега унақа деяпсиз?

— Шунинг учунки, мен Аҳмадни вақтида қайтаролмадим. Мен учун бунинг аҳамияти йўқ эди. Севги йўқ ерда доқайдилик билан қараш илдиэ отар экан. Бу эса кўнгилсизликларнинг дояси. Хайр, Латофатхон, сизга оқ йўл!

Латофат Зулфия орқасидан хаёлга фарқ бўлиб, узоқ тикилиб қолди. Бу қалби дарё аёл ёнида разиллик ботқонига ботаётган Аҳмад кўз олдига келди. Деразадан кириб, Латофат атрофида гингиллай бошлаган пашша хаёлини бўлди. Жаҳл билан ўрнидан туриб сочиқни олиб унга ташланди. Энди бамайлихотир ўтирмоқчи бўлган эди пашша гингиллаб, Латофатнинг оёғига қўнди. Латофат мўлжаллаб, қўли билан урган эди, оёғида бармоқларининг изи қолди-ю, лекин пашша яна тенага кўтарилди. Энди у ўзини кўз-кўз қилиб қанотларини ёзиб шифтга қўнди. Ўйларни яна Аҳмадга бориб тақалди. «Наҳотки у ўз айбларини билмаса», дея кўнгилдан ўтказди Латофат. Бирпас туриб ўз саволига ўзи жавоб бергандай: «Ҳа, ўз ҳаловатининггина ўйлаган, ўзига эсб берган одам ўз айбини билмайди», деди у.

Шуларни ўйларкан, Латофат кулиб қўйди. Аҳмад яхши кўриб айтадиган ашуланинг бир байтини хотирлади:

Ул санамга сажда қилсам, зоҳиди худбин не айб,
Бутнараст ўлмоқ кўп ортиқроғки бўлмоқ худпараст.

Латофатнинг лаблари шивирлади: «Худпараст. Буни ўзи билармикан? Йўқ, бунинг учун юрак керак!..»

Боядап бери Латофатнинг боши устида айланган пашна столга қўнди. Латофат қўлидаги сочнқ билан уни уриб ўлдиргач, ўридан турди. Нарсаларини чамадонга жойлади. Меҳмонхона эшиги олдида бириас ўйлангб турди-ю, сўнг вокзал томон жадал юриб кетди.

9

Вокзал эшигига яқинлашган эди, ичкаридан шошилиб чиққан Аҳмаджон Латофатни кўрди-ю, у томон юрди. Латофат нима қилишини билмай туриб қолди. Соатига қаради. «Красноводск — Тошкент» поездининг жўнашига бир соат вақт бор. Нима қилиш керак? Латофат бир қарорга келмай, Аҳмаджон етиб келиб:

— Йўл бўлсиз, жонон? — деб ундап жавоб кутиб, кўзларини ҳаёсизларча Латофатга тикди.

Латофат ичидан тўлқинланиб келган нафратни юзига чиқармасликка тиришиб, мумкин қадар осойишталик билан:

— Исминини ҳам унутиб қўйишсиз шекилли, — деб унинг кўзига тик қаради.

— Ҳа, энди ҳамма исмларни эслаб юриш учун менга иккинчи истеъдод керак бўлиб қоладими дейман.

— «Сизга ўхшаганларининг ҳаммасининг исмини эслаб юриш учун», деб фикрингизни очиқроқ айтаверинг, тортинмапг, — деди киноя билан Латофат.

— Тортинчоқ одамни ёмон кўраман, аммо сиздақа одамнинг садағаси кетса арзийди-да, кўзгинасидан!

— Эҳтиёт бўлинг, ҳамма кўзлардан ўргилавериб, кўз нуригиздан ажраб қолмапг.

— Бизни кўз нуримиздан ажратадиган ҳали онасининг қоринида, жошидап, бир-икки кун роҳатлангандан кейин кетсапгиз бўлармиди дейман.

— Саёз дарё шағиллайди, деганларича бор экан.

Латофатнинг бу гапи Аҳмаджоннинг жон-жонидан ўтиб, шунага монанд бирон гап топишга ҳарчанд уриди, бўлмади, ниҳоят, нима дейишини билмай довдираб қолди.

— Бузоқнинг югургани сомонхонагача экан-да, нега энди жим қолдингиз ёки ақлингизни пешлаясизми? — деди Латофат заҳарханда билан.

Аҳмад боягидан ҳам баттарроқ довдираб:

— Шунчалик ақсиз, деб ўйлаганмидингиз мени? — деб Латофатга мурувват кутгандай терилди.

Латофат Аҳмаднинг бу қадар тез кескин ҳужумдан воз кечиб, тўғридан-тўғри ҳимояга ўтганини кўриб, бир оз таажжубланди, сўнгра истеҳзосини янвирмай:

— Йўқ, сиз ўзингизга ортиқ зеб бериб, атрофингиздагиларни кўрмай қолгансиз,— деди.

— Мен-а?

— Ҳа, сиз.

— Наҳотки, мен шупчалар овсар бўлсам.

— Йўқ, сиз жуда ақли расосиз,— деди киноя билан Латофат, сўнгра:— Биласизми шоир Саъдий нима деган экан, тингланг,— деб қуйидаги байтни айтди:

Ер юзидан ақл буткул йўқ бўлиб кетганда ҳам,
Ҳеч киши подон эканман, деб гумон этмас эмиш.

— Хўп, биз подон, шу билан сиз хурсанд бўласизми?— Аҳмаджон мулзам бўлиб, деворга тиралиб қолганига ичидан таъ берса-да, аммо сир бой бергиси келмади. Рақибига ён босгандай кўрсатди ўзини. Латофатга шунинг ўзи ҳам кифоя эди. Юрагидагиларни айтишга пайт келганига қувонди. Ичидан тўлқинланиб келган ғазабни жиловлаб, рақибига яна бир ҳамла қилиб кўрди:

— Сиз худбинсиз.

— Йўқ, мен ўзимга берилган умрдан тўла фойдаланиб, упдан кейин ўлмоқчиман, холос. Сиз ўзингизни ўткир сўзларингиз билан мени мот қилмоқчи бўлганингизда хаёлимдан қочган эди. Мана энди эсладим. Тингланг.

— Қулоғим сизда!

— Афанди бир кун қабристон кезиб, юриб, қабр тошларида битилган ёзувларни кўриб, шеригидан изоҳ талаб қилибди. Айтмиг-чи, бу нима дегани?— У бир қабр тоши устидаги ёзувга ишора қилипти.

«Қозин аъзам Насрулло дунёга келиб, уч кун умр кўриб қазо қилдилар».

Бошқа қабри ҳам кўрсатипти. Унда: «Бўригум масжидининг имоми Мубин шилниқ дунёга келиб, бир кун умр кечирди», дейилганмиш.

Афанди шеригидан жавоб кутиб унга қараб қолган экан, шериги дарҳол айтибди: бунинг маъноси шуки, бу мўътабар зотлар ҳаёт дамларидаги энг лаззатли дақиқаларини йиғишган. Умрларининг қолган дамларини ҳисобга олишмаган.

Афанди дарҳол шеригига юзланиб, бундай депти:

— Бўлмаса мен ўлсам, қабр топим устига: «Афанди туғилди-ю, ўлди», деб ёзинглар, сабаб, мен умримда бир дақиқа ҳам ҳаловат кўрганам йўқ.

— Ана, тушундингизми? — деди Аҳмад гурур билан. Латофат индамай, афсусланиш билан бош чайқаб кўя қолди. Аҳмад сўзини давом эттирди:

— Мен Афанди сипари турилиб, шу заҳоти ўлмоқчи эмасман. Айшимни суриб, ошимни ошаб, ундан сўнг ўлсам розиман. «Берилган умрдан шундай фойдаланки, кейин пушаймон бўлма», деган экан буюк бир инглиз олим.

Латофат Николай Сестровскийнинг сўзларини бузиб, тағин уни инглиз олимники қилган Аҳмадга яна киноя билан қараб, савол берди:

— Сизнингча, умрдан қандай фойдаланиш керак?

— Ейини керак, ичин керак, кўнгилга хуш келган ичин қилиш керак.

— Борди-ю, шуларнинг ҳаммаси бошқа бировлар ҳисобига бўлиб, ўша кишиларга малол келса-чи?

— Бошқалар билан неча пуллик ишим бор. Ҳар ким ўзи учун қайғурсин-да!

— Сизнинг иллатингиз ҳам шунда! Сиз ёлғиз ўзингизни ўйлайсиз. Ёнингизда ўртоғингиз жон бераётганда ҳам унга қайрилиб қарамай, тақдирнинг аччиқ ҳукмига ҳавола қиласиз, жонингизни сақлаб қолиш пайига тушасиз.

— Нима? — Аҳмаднинг кўзлари ола-кула бўлди. — Кимни тапшаб, ўз жопимни сақлабман? — жонҳолатда Латофатга мурожаат қилди Аҳмад.

— Йўқ, шунчаки, омади гапни айтишман-да.

— Омади гап ҳам эви билан бўлади.

— Шундайми?

— Ҳа, шундай. Ундан кейин шуниям унутманг. Ҳаёт — кураш. Бу дегани шуки, ҳар ким ўз кучини кўрсатиши керак. Куч билан бўлмаса, алдаб бўлса ҳам ўйлаган муддаосига эришиши керак.

— Борди-ю, кўзлаган муддаоси разил бўлса-чи? Унда нима қилиш керак?

— Ҳеч маҳал одам ўзига разилликни раво кўрадими?

— Бошқалар учун разил бўлса-чи, деб сўраяпман?

— Мен сизга айтдим, шахснинг бошқалар билан нима иши бор! Ҳар ким ўз аравасини тортиб, хурсандчилигини қилаверсин-да!

— Ҳа, балли, худбин одам шундай дейди.

— Нима?

Аҳмад яна довдираб қолиб:

— Шу билан нима демоқчисиз? — деди.

— Демоқчиманки, бунақа одамлар жамиятимизда бармоқ билан санарли. Лекин, ҳар ҳолда, бировларнинг га-

нига тегиб юришади, асабини бузиб, пшдан чалғитишади. Бундай кишиларни ахлат уюмидай супуриб ташласа ҳам бўлади-ю, аммо инсон мен билан сиз яшаб турган жамиятда юксак қадрланади. Шунинг учун ноумид шайтон деб, арқон узуи ташланади. Уша ўзининг манфаатини кўзлайдиган сиз айтган одам арқонни узаман, деб уринади, номанкул ни қилаётганимни ҳеч ким кўрмапти, деб фараз қилади. Билмайдикки, ҳар бир уринини уни тобора тубаилликка олиб боради. Ниҳоят, ажойиб куллардан бирида атрофига қараб, ўзини танимай қолади, қайси тўпга бормасин, ўзининг ортқча одам бўлиб қолганини яққолроқ ҳис қила бошлайди. Ушанда ҳаёт — кураш, деб дололар сўзини нотўғри талқин этганда янглинганига пкром бўлармикан ёки яна кўпчиликнинг раъйга қарши чиқармикан? А?

Аҳмаджон безовталаниб, Латофатга қарши бирор нима дейишига уринарди-ю, аммо тили сўзга келмай қалтирар, площини топса, шу топда қаринисида турган малакни нимталаб ташлашга тайёр тургандай тишлари нижирлар эди.

Латофат соатига қаради. Секин персен томон юрди. Аҳмаджон муштумларини сиққанча, унинг кетидап тиклиб қолди. Сўнгра бурилиб, меҳмонхона томон кетди.

Кундузги ҳарорат ўрнини кечки шабада олган бўлсада, ҳаво ҳамон дим эди. Яироқлар қилт этмайди. Иссиқдан ҳансираётгандай ҳозиргина сув сепилган асфальтдан кўтарилаётган буғ димоққа уриб, нафасни қайтаради.

Асабийлашганиданми ёки фавқулудда учраб қолган рақибининг таъзирини беролмай шаҳдл қайтганиданми, ҳар қалай, ҳаво хвёл димиқса хонама-хопа юриб, олов пуркаётган осмоннинг шафқатсизлигидан шикоят қиладиган Аҳмаджон ҳозир негадир сочининг ҳар толасидан оқаётган шода-шода терларга ҳам эътибор бермай, илгарилар эди. У меҳмонхона эшигидан киргацдап кейлигига чўнтагидап тўрт буклоғлик дастрўмолни чиқариб ёзди-ю, бўйинсочларидаги терни артиб, зинадан кўтарилди. Тўғридаги хона ашиғининг очилиб ётганини кўриб, тўхтаб қолди. Сўнгра хонага етиб боргунча ҳам сабри чндамай, ўглининг отини айтиб қичқирди:

— Раҳматжон!!!

— ...

— Раҳматжон, қаёқдасизлар?

— ...

Жоп ҳоврида хопага кириб, ҳапг-мапг бўлиб қолди. Шифоньер ланг очик. Югуриб бориб, бошини суқиб қаради. Костюмлари жойида. Чуқур тиц олиб, «хайрият», деди-ю, алланарсапи ўйлаб, яна шифоньер томон чоңди. Костюмининг чўнтагини нийпаслаб, бир даста уч сўмлик, беш сўмликларни чиқариб санади. Мийинида кулиб:

— Ҳаммаси жойида. Олтмиш етти сўм! — деб қўйди.

У атрофга яна бир алашгади-ю: «Булар қайққа кетиндидики?» — дея ёзув столига яқинланди. Стол устидаги қоғозни қўлига олиб, ўқий бошлади:

«Иссон умри севги билан чамбарчас боғлапганини, ҳаёт билан севгини бир-биридан ажратиб бўлмаслигини сўнги йилларда яққол ҳис эта бошладим. Севги чарчаганинда аллалаб ором бераркан, кайфиятинг почоғ пайтда руҳ бағишларкан, ночор қолган дамларингда сенга мададор бўларкан. Шу севги бўлмаса атрофинг бўм-бўшдай туюлади, ҳаётинг чучмал, мазмунсиз ўтади, яшашинг зарур бўлгани учунгина тирик мурда бўлиб юрасан. Қулоқларингга гап кирмайди, одамлар билан гаплашнинг келмайди. Бу демак, севги йўқ ерда чиннакам ҳаёт йўқ. Иссон севгисиз жамики мавжудотларни яратувчи қудратли мўлжиза. Бу севгининг заррачаси қалбингга қўпса, сен ўзга бахт ҳақида хаёлотлар оламинга гарқ бўлма! Чунки мендан: «Иссон учун энг олий бахт нима?» — деб сўрашса, иккиланмай: «Севги», деб жавоб қайтарган бўлур эдим. Борди-ю, бахтсизлик нима, деб сўрашса мендан, яна жавоб берар эдим ҳеч иккиланмай: «Севгидан адашпш ё маҳрум бўлиш». Борди-ю, биров бахтига чапг солиш нима, деб сўрашса мендан, «севгини поймол этини», деб жавоб берардим. Севги пималигини билмаган одамларнинг кесақдан не фарқи бор, унда на дард, на ҳис-туйғу, на ҳаяжоп бўлади. У бетайин, ортиқча киши. Бундай одам ўзгаларнинг ҳаёт кечирини халақит беради, мақсадсиз теитирашидан асабийлашиб, йўлида учраган нарсани топташга интилади. Ҳаёт лаззати шунда деб билади.

Сиз-чи? Ўзингиз ҳақингизда бирор марта ўйлаб кўрдингизми? Иссонлар бир-бирини лаънатлаш учун эмас, эъозлаш учун яшаётганини лоқал хаёлингизга келтирдингизми? Яхши номим қолсин, деб бирон эзгуликка қўл ургангизми эслай оласизми?

Мен — онаман. Фарзандининг чинакам иссон бўлиб етишувини истайман. Аммо ўйлаб кўринг-чи, ҳеч бўлмаса ёлғиз фарзандингизга нисбатан қалбингизда заррача севги боғми? Уни бағрингизга босиб, оталик меҳри билан

қондириб, ардоқладингизми? Орзу-ҳавасларини, истиқбол-
лини бирор марта сўраб билдингизми?..

Нега яшаяпсиз? Ипсонларга озор бериш учунми? Улар-
нинг қалбини тирнаб, яра қилишгами? Ешлик дамларин-
гизнинг ҳамдами бўлган ўртоғингиз Нусратжонни ти-
риклайин кўмиб, разиллик билан унинг ҳаёт гулига чанг
солганда, биргипа уни эмас, менинг ҳам ҳаётимни умрбод
ваҳарлашингиз мумкинлигини тасаввур этганмидингиз?
Жуда бўлмаса ўша олижапоб ўртоғингиз олдида бош эгиб,
узр сўрашни бирор марта ўйладингизми? Бизнинг ҳар ик-
кимизни ҳижрон доғида қолдирганингиздан ташқари, учин-
чи бир кимсанинг — ўз пуштикамарингиздан бўлган фар-
зандингизнинг ҳам мурғаккича қалбини яралаганингизни
ҳис эта оласизми? Ҳижрон азоби ипсон учун оғир мусибат
эканлигини, бунга сабаб бўлганлар жипоятчи ва шу жино-
ятни содир этаётганлардан бири ўзингиз эканлигингизни
энди пайқадингизми?

Йўқ. Сиз бун пайқаш туйғуларидан маҳрумсиз! Ўз
роҳат-фароғатингиз йўлида қўйган ҳар бир қадамингиз-
ни тўғри деб баҳолайсиз. Шун билингки, ипсон ҳамини
висолга интилади, муштоқ бўлиб, ширин дамларни бошидан
кечиради. Аммо сиз — висол ўғриси. Сиз муштоқ қалблар-
га чанг соласиз, ипсон қалбидаги севги куртагини юлиб
ташлайсиз. Сиз ипсон ҳис-туйғуларига ғорат келтирувчи
қароқчисиз! Ҳеч бўлмаса шунга икрормисиз? Қани энди,
овоз чиқариб, иқрор бўлсангиз!

Бундай кезларда ипсон учун ёлғизлик энг яхши ши-
фо, дейишарди. Ёлғиз қолган дамларингизда ўйланг, ҳа-
ётингизга разм солинг.

Мени ортиқ қидирманг. Оналик бурчи йўлида тўққиз
йил бардон бердим. Аммо севги биздан кучлироқ экан.
Мен қалбимга севги ўтини ташлаган буюк ипсон ёнига
кетяпман. Биламан, у мени кечирмайди, бошимни силаб,
бир умр севги бўсасига ташна лабларимга лаб ҳам бос-
майди. Майли, ҳаммасига розиман. У нафас олаётган ос-
мондан нафас олиш, у юрган йўллардан юриш, у гапир-
ган одамлар билан ҳамсуҳбат бўлишнинг ўзи менга ки-
фоя. Жилла бўлмаса, ҳижрон азобидан қутуламак, севги
интиёқида типирчилаётган қалбим ором олади. Сўнгги
дақиқада ҳам оналик бурчимни адо этиб, фарзандимни
ота дийдорига бошлаб келдим.

Энди бир умрга хайр.

Зулфия»

Аҳмаджон хатти асабини зўрға босиб, охиригача ўқиди-ю, панжалари орасига олиб гижимлади, сўнг бурдалаб ташлади. Бошини чангаллаганча, бир зум ўйлашиб қолди. Ниҳоят:

— Ношукур бада,— дея ўрнидан турди.— Есапг, ичсапг, кийсапг! Сенга яна нима керак? Севги эмиш! Хотин кишига севгини ким қўйишти! Тағип менга ақл ҳам ўргатмоқчи-я, бу манжалақи, эҳе ўша сенга гап ўргатгандап!

Аҳмаджон оқ кўйлагини кийиб, эшикка отилди. Унинг хаёли хатдап мазмун ўқиб олиш билан эмас, назарида бу воқеаларнинг сабабчиси Латофатдап ўч олиш режаларини тузиш билан банд эди. У ресторанга кирди. Роса ичди. Ташқарига чиққанда, атрофга қоронғи чўккан, одам одамни тапимас эди. Гапдираклаб, вокзал томон юрди. Латофатни топиб, у билан гаплашмоқчи эди. Чорраҳадан ўтиб, вокзал томон қайриламадан деганда, оёғи сирғалиб, йўл четидаги атрофи цементланган ариққа тушиб кетди. Ўрнидан туриш учун қўлини ерга тираб, икки-уч уринди. Аммо қўли мадорсизланиб, ўзи ерга бош қўйди. Қайтиб ўрнидан туришга ҳам уринмади. Иккинчи оёғини ҳам чўзиб, яхшилаб ўрнашиб олгач, кўзи ҳам юмилди.

Эртаси куни Алижон Азизбоевич қўл қўйган қоғозни кўрсатиб, ҳушёрхонадан уни Мапсур ака олиб келди. Икки кундан кейин эса театр коллективи гастролдан қайтди. Сурункасига уч кун дам олиш куни эълон қилинди.

Аҳмаджон ишга чиққан куни эълонлар тахтасидаги катта ҳарфлар билан ёзилган эълон диққатини жалб этди. Яқинроқ борди. Унда «Меҳнат интизоми ва актёрнинг шахсий жавобгарлиги ҳамда Аҳмаджон Азимовнинг хулқи ҳақидаги масалалар кўрилади», деган ёзувни ўқиб, кўзларига ишонмади. Яна бир марта овоз чиқариб ўқиди ва: «Бу қанақаси? Мени-я!»— дея гудурлади.

Аҳмаджон эълонга яна бир кўз ташлаб, қоровулхонага кирди. Қоровул гулларга қараб, хаёл суриб ўтирар эди. У бирпас қоровул олдида турди-ю:

— Эълонни ўқидингизми?— деди.

Қоровул овоз чиқармасдан бош қимирлатиб, Аҳмаджоннинг саволини тасдиқлади-да, яна гулга тикилиб ўтираверди. Аҳмаджон: «Ўшунда муҳокама қиладиган одамни топишини, театрда яна битта Аҳмаджон бўлса ҳам майли эди. Кўрармиз, театрнинг ҳоли нима кечишини», деди-ю, шахдам одимлаб, кўчага чиқиб кетди. У шу бўйи кундузги репетицияга ҳам, кечки ҳисобот концертига ҳам келмади. Ресторанда ўтириб ичди. Аммо бу ерда ҳам у

кўнгил чигилини ёзолмади. Копьяк ҳам, кечагипа танишган жувоп ҳам пегадир Аҳмаджоннинг тунд чехрасини очолмади. У ўрнидан турди.

— Қаёққа, Аҳмаджон ака!

— Кечирасиз, соат ўнда театрда бўлишим керак эди. Эртага сизникига ўзим бораман, хайр.

Аҳмаджон шундай деди-ю, ресторандан чиқиб, ўнг томонга бурилди. Айлазма кўчалардан ўтиб, меҳмонхонанинг ёни билан секин юриб кетди. Эрта бўлишига қарамай, кўчада одам сийрак, цемент устунлардаги электр чироқларгина кундузги ёғду билан атрофни мушаввар этиб турибди. Аҳмаджон бир устун тагида узоқ туриб қолди. Милтиллаб ўчиб-ёнаётган чироққа тикилди. Асабига тегди шекилли, ўзича: «Ўчадиган бўлгандан кейин ўчиб кўя қолмайдими, одамнинг жингига тегиб нима қилар экан?» — деди-ю, шу заҳоти ўйланиб қолди. Латофат айтган сўзлар қулоғи остида жарагглаб кетди:

— Худбинсиз... Демокчимапки, бунақа одамлар жамиятимизда бармоқ билан санарли. Лекин ҳар ҳолда бировларнинг гашига тегиб юришади, асабини бузади...

Аҳмаджон чироққа хўмрайгандай бир қараб қўйгач, кўчанинг нариги томонидаги йўлкага чиқиб, яна йиғирма-ўттиз қадам юриб, тўхтаб қолди. Унинг хаёлини энди эртага бўладиган йиғилиш тамоман қамраб олган эди.

Нима десин? Ўзини оқласинми? Унга қўйилажак айбнома, нима бўлишидан қатъий назар, рад этсинми?

Аҳмаджон чарчади. Аммо тобора чуваланиб кетаётган хаёлига бирор қатъий тўхтамга олиб келадиган фикр келмади. Уйга кирди. Стол устидаги чангни кўриб, таъби хира бўлиб, ошхонага ўтди. Остин-устин, палапартни ташланган идиш-товоқлардан моғор ҳиди келяпти. Битта тақсимчани кўтарган эди, пашпалар уни талагудай гув гўтарилди. Аҳмаджон тақсимчани жоп ҳоврида жойига қўйиб, ошхонадан чиқди, унинг эшигини маҳкам беркитиб, ётоқхонасига ўтди. Каравотга чўзилди. Кўзи олдига гоҳ Нусрат, гоҳ Зулфия, гоҳ Латофат келиб, унга алланирсалар деяётгандай бўлар, уларга одамлар говури қўнилиб, катта чайқов бозорида юргандай бонни гувиллаб кетди. Бир қарорга келолмай, чап томонга ағанади, тонготардагина бирпас мизғиб олди...

Мажлис белгиланган муддатда бонлапб меҳнат интизомин ва актёрнинг шахсий жавобгарлиги ҳақида Алижон Азизбоевичнинг ахбороти тилглангач, иккинчи масалага ўтибди. Фаёз ака ўрнидан турди. У ўтирганларга

кўз югуртиб олди. Аҳмаджон одатдагидай олдинги қаторда эмас, орқада хомуш ўтирар эди.

Фаёз ака босиқ овозда масалапинг жиддийлигини уқтириб асосий гапга ўтган эди, Аҳмаджон қўл кўтариб:

— Бир оғиз гап айтгай, Фаёз ака! — деди.

Мажлисдагилар ўгирилиб, унга қараб қолишди. Фаёз аканинг «Марҳамат!» деган хитобидан сўнг ўрпидан турди.

— Жуда ўтишиб сўрайман, айтсангиз, қайси гупоҳим учун муҳокама қилмоқчисизлар мени? — деди у ўзига ишонч билан.

— Сизнинг гупоҳларингиз кейинги икки-уч ой ичда шу қадар кўлайиб кетдики, қай бирдан бошлашни ҳам билмай ҳайрон бўлиб турган эдим, — дея Фаёз ака сўзини давом эттирди. — Хушёрхопа, Чоржўйдаги сўнгги хайрлашув спектаклига келмаганингиз учун уни бекор қилганимиз, оқлавий можароларингиз... — Аҳмаджон дами ичга тушиб беҳол ўтириб қолди. — Эҳ-ҳе, буларни айтиб адо этиш қўйин. Сизга шу нарсани уқтирмоқчимиз: театр — муқаддас даргоҳ. У оммави тарбиялайди. Томошабин залдап чиқиб кетаётиб, ёмон хислатларидан бирини тарк этишни керак. У сахнадан одобни, олижанобликни, хуллас, ипсонга хос жамикли фазилатларни ўрганишга келади. Маънавий лаззат олишга умид боғлайди. Хўш, хўш, маънавий лаззат, озуқани кимдан олади? Сизданми? Муҳаббат ҳақида сахнада тиниқ сўзларингизни эшитиб, эртаси кунни ҳаётда қабих ишларингизни ўз кўзи билан кўрган томошабин қандай қилиб сизга ишонсин? Арақ пишасини қўлатиқлаб, чорбоғда ётганингизни кўриб, одоб ўргансинми?

Саҳна — покиза одамлар, олижаноб қалбли кишилар ўрни. Саҳна — ҳаётимизнинг ёрқин кўзгуси. Унга тариқча доғ тулса, томошабининг гаши келади. Бундай доғлардан саҳнамизни тозалаш, театримизни муқаддас қадимкейга айлаштириш учун сизни муҳокама қиламиз...

Залда ўтирган Мансур ака чидаб туролмай Фаёз аканинг оғзидан сўзини ялиб олди: «Сиз ҳеч ким билан ҳисоблашмайсиз, акамулло. Биздаини паст пидагиларни мазах қиласиз. Гапирсақ, муштингизни бурнамизга тикасиз. Шу тўғрими? Уч кун бўлди, сиз маст келганингизда, қоровул қўймаган! Уни тутиб олиб ургансиз, ҳақорат қилгансиз. Бу ҳам тўғрими? Одобни биз эмас, сиз бизга ўргатганингиз лозим эди. Саҳнада ёмон одамларни турқини ўхшатиб келтириб куласиз. Буёқда одамлар сизга кулади. Бу қандай гап? Тўғрими? Қай кунни роль ўйнаётганингиз-

да папиросингизни устингиздаги кимхоб тўнга босиб ўчириясиз. Ахир, бу тўпни ўттиз йилдан буён театр асраб юрипти. Сиз бўлсангиз, бу антиқа буюмга ўт қўясиз. Қайси бир ёш театрга келса, сиз уни ҳол-жопига қўймайсиз. Охири театрни ташлаб кетишга мажбур бўлади. Тўғрими? Мен бу кишига қаттиқ жазо беришни талаб қиламан. Қоровулларимизнинг ҳам фикри шу...»

Мансур ака ҳали сўзини тамомламасдан Бону қўл кўтариб, жавоб ҳам кутишга сабри чидамай: «Менга сўз берилсин!» — дея ўрнидап туриб олдинга юрди, Фаёз ака боши билан имлаб, «Марҳамат!» — дегандан кейин, Бону зални кўтариб юборгудай овозда шапқиллади:

— Сиз ўзингиз кимсиз, Мансур ака? Хўжалик мудирими ёки директор ёрдамчисими? Энди келиб-келиб артист деган улуг бир зотнинг обрўси шу бўлдимиз? Бугун бизларни хўжалик мудирини урса, эртага қоровул туртса Яна нима кўригимиз бор, айта қолинг, ўртоқ директор! Биз жопимизни фидо қиладиган заҳматкашлармиз. Бизнинг баҳомизни халқ беради. Наҳотки бир баобрў артисти мизга ҳужум қилганда, лалайиб ўтирсак?

— Ҳеч ким ҳужум қилаётгани йўқ, Бонухон, тушунсангиз-чи? — деди тутақиб Фаёз ака.

— Жуда тушуниб турилмап. Аҳмаджон ёмон бўлсаниз айбдорсиз. Месткомсиз. Нега вақтида чора кўрмадингиз?

— Икки марта масаласи кўрилганда, тавба-тазарру қилгани эсингиздан чиқдимиз, Бонухон? — деди Фаёз ака.

— Керак бўлса йигирма марта кўринг. Лекин айбни фақат артистга қўйиб бўлмайди. Коллектив ҳам айбдор. Агар коллективнинг бир аъзоси пожўя қадам қўяр экан, бу ўша коллективнинг гуноҳи.

— Бўлмаса Аҳмаджон учун бутун коллективни жазолай қолишини? — кимдир луқма ташлади залдан.

— Керак бўлса жазолаш ҳам керак. Аммо бир кишини қоралаб бўлмайди, бу ерда Аҳмаджон — куч. Аҳмаджон театримизнинг юраги. Юрак бўлмагач, тапанинг жасаддан нима фарқи қолади? Шунинг учун айтаманки, бундай ажойиб талантларимизни кўз қорачиғимиздай асраш лозим. Умуман, бош роль ўйнайдиган катта артистларимизга театримизда сира эътибор йўқ. Масалан, улар учун иш вақтини қатъий белгилаб қўйинч керакми? Йўқ. Улар ишга қачон чиқинч-чиқмасликларини ўзлари билишади. Уларга шароит керак, ўртоқ директор. Менинг фикримча, ўртоқлар, Аҳмаджон нима гуноҳ қилган бўлса, бизлар айбдормиз, коллектив айбдор. Коллектив ўртаси-

да тарбиявий ишлар олиб борилмайди. Меҳнат интизоми тўғрисида лекциялар ўқиб турилмайди. Булар ишга зиён етказди. Гапим тамом. Аҳмаджон жуда ажойиб талапт. Унга озор бериш ярамайди. Актёр юрагининг чўккани, саҳнамининг чўккани билан барабар.

У шундай деди-ю, ўрнига бориб ўтириб, залдагиларга бир ғоз қараш қилиб қўйди.

Орқада ўтирганлардан бири сўз олди. У мажлис аҳлига қараб бирпас жим қолди, сўнг:

— Ўртоқлар,— дея сўз бошлади.— Мен Бону опанинг гапларига сира қўшилмайман.

— Нега энди қўшилмайсиз?— шовқин кўтарди Бону.

Фаёз ака қўлидаги қаламни графин қўйилган тақсимчага уриб: «Ўртоқлар, тартиб сақлашин», деб қўйди.

— Шунинг учунки,— деди потиқ,— сиз ноҳақсиз, Ҳамма айбни коллективга тўнкайвериб, ҳеч кимни муҳокама қилмайдиган бўлиб қоламиз. Сабаб, коллективга доғ тушмасин, деб дардимизни яширамиз. Хўп, қачонгача? Мана, Аҳмаджонни олайлик. Тўғри, унинг истеъдоди олдида ҳаммамиз бош эгамиз. Аммо бу унга истаган номаъқулчиликни қилиш ҳуқуқини бермайди-ку, ахир! Одам қанча билимдон бўлса, шунча истиҳолали бўлади. Аҳмаджон эса бунинг тескариси. У саҳнадаги ҳар бир муваффақиятидан сўнг талтаймоқда, коллектив юзига оёқ тирамоқда. Бу тасодифан бўлаётгани йўқ. Коллектив унинг ҳамма гуноҳларини кечириб келяпти. Еки «Коллектив бўлгандан кейин тарбияласин-да!» қабилида иш тутиб, уни даққи қилиб қўйганмиз. Аҳмаджонда шахсий жавобгарлик ҳисси йўқолган. Биз ҳар биримиз ўз гуноҳларимиз учун ўзимиз жавоб беришимиз керак. Шахсий жавобгарлик яхши йўлга қўйилган жойдагина, коллектив олижаноб тарбиячи бўла олади. Бунинг учун аввал ҳар бир кишида шахсий жавобгарлик масъулиятини оширмақ лозим. Менимча, Бону опа, бугун Аҳмаджон учун коллектив эмас, унинг ўзи жавоб берсин. Лозим топса, коллектив уни жазоласин ҳам. Шундай қилсак, тўғри йўл тутган бўламиз, ўртоқлар.

Бу гап кўпчиликни ўйлатиб қўйди. Ҳамма сўзга чиққанлар шу потиқнинг фикрларини маъқулладилар, Аҳмаджоннинг кирдикорлари очиб ташланди. Қаттиқ чора кўришни талаб қилишди.

Мажлисни Алижон Азизбоевич якунлади. У сўзга чиққанларнинг масалага жиддий муносабатда бўлганликларини айтди. Сўнгра Аҳмаджоннинг кейинги ойларда коллектив билан ҳисобланмай қўйгани, меҳнат интизо-

мини мутгасил қўпол равишда бузаётгани, пчкиликбозлик оқибатида икки-уч спектаклга келмай қолгани, ахлоқи бузуқлиги тўғрисида батафсил тўхталиб, театр маъмурияти йиғилишидаги мулоҳазаларга асосланиб, уни ишдан бўшатишга қарор қилганини айтди.

Бир зум залга сув қуйгандай жимлик чўкди. Сўнг-ра беҳтиёр кўпчилик Аҳмаджон ўтирган томонга қаради.

Аҳмаджоннинг кўз олди қоронғиланди. Хотини, Латофат, Нусрат яна хаёлини қамраб олди. У ўзини қўлга олиб, ўрнидан турди. Аммо гапиролмади. Унинг рапги оқариб, бир каловланди-ю, ёнида ўтирган кишининг ўнг қўлига суяниб қолди. Икки-уч киши югуриб келиб, уни қўлтиғидан суяб, фойега олиб чиқди. Кўп ўтмай, Аҳмаджонни театр машинасига ўтқазиб, уйига олиб бериб қўйишди.

10

Аҳмаджон ётонида шифтга қараб ётар эди. Унинг кўзлари киртайган, қошлари орасидаги узун чизиқ тобора чуқурланиб бораётгандай, қорамтир тусга кирган эди. Ҳар замон кимнидир қидираётгандай нариги хонага қараб қўяр эди. Хаёли париншон, аммо зехини бир ерга тўшлашга қанчалик уринмасин, бўлиб ўтган воқеаларни идрок этиш даражасига еткази олмади. Ўйламасликка тирилиб, кўзини юмди. Аммо асаблари уйқу бермас эди.

У миқжа қоқмай тонг оттирди. Фикрлари бир қадар тинган бўлса-да, боши ҳамон гувиллар, кўзига игна салчилаётгандай жизиллаб, тинкасини қуритар эди. Юрагини биров ҳовучлаб эзаётгандай нафас ололмай қолди. Тирсақларини ёстиққа тираб, гавдасини бир оз кўтариб, нафас олди. Уйқусизликдан дармонсизланган қўллари қалтираб, гавдасини ортиқ кўтара олмади. Бошини ёстиққа ташлади. Бирпасгина кўзи илинди. Деразадан тушган саратон қуёши уни кўз очишга мажбур этди. Бироқ шу заҳоти Аҳмаджоннинг қулоғи остида Латофатнинг кўнгироқдай жарангдор овози эшитилди. Бир чўчиб, кўзини юмиб олди.

Беҳтиёр лаблари пичирлади:

— Худбинсиз!

Кўзини очиб, деразадан ташқарига қараган эди, шабадада тебранаётган япроқлар: «Худбин, худбин, худбин, худбин!..» деб шивирлаётгандай бўлди. Кўзларини

чирт юмиб олди. Хаёлидан хотяни ёзиб қолдирган хатдаги сўзлар ўта бошлади: «Сиз — висол ўғриси. Сиз муштоқ қалбларга чанг соласиз, инсон қалбидаги севги куртагини юлиб ташлайсиз. Сиз инсон ҳис-туйғуларига ғорат келтирувчи қароқчисиз! Ҳеч бўлмаса шунга иррор-мисиз?!»

Аҳмаджон бошини девор томон бураман, деган эди, инграб юборди. Кўзида ёш қалқиди. Дастрўмолини босди. Шу бўйи узоқ жим ётди. Аҳмаджон жонажон ўртоғи ўлим чангалида ётганида, уни ташлаб, жон сақлаганини ўйлар эди. Виждон азоби уни қийнаб бошлади.

— Нега мен шу дамгача бу ҳақда чуқурроқ ўйлаб кўрмаган эманман-а,— дея бошини панжалари орасига олиб, чайқалди.— Бутун қилган жинояту хатоларим учун биратўла жавоб берадиган пайт етибди.— У яна чайқала бошлади. Зулфиянинг сўзларини эслади:

— Нега яшайсиз? Инсонларга озор бериш учунми?

— У-ҳ-ҳ, нега мен бошқа инсонлардай яшамадим, бахтли бўлмадим? Нега мени ҳамма ёмон кўради? Нега?

Яна хаёлида дўсти Нусрат жонланди. Аста шивирлади:

— Дўстига номардлик қилган инсон учун, унга ишониб, багир берган одамларнинг иззат-нафсини ер билан яксон қилган бағритош учун бу руҳий азобланишлар кам! Эҳ, дўстим Нусратжон, мени кечириб, бу адашган дўстингга мадад қўлини берармикансан? Ахир сен билан тўфон дарёсига бирга кирган эдик-ку!..

* * *

Минг тўққиз юз қирқ тўртинчи йилнинг қаҳратон қиши. Ҳатто шамол ҳам бошпана излагандай дайди эди. Тутун билан қопланган осмондан тушаётган қор учқунлари вижир-вижир кўзни олади. Қаттиқ жангда бир танк Гатчина районидаги унча катта бўлмаган Долисица дарёсини кесиб ўтиб, қуршовда қолди. Бу Нусрат билан Аҳмаджоннинг танки эди.

Тутун танк ичида ҳалқа уриб, кўз очишга ҳам имкон бермай қўйди. Устунлар қўйилиб, сим билан ўраб ташланган немис окоплари томон шиддатли тезлик билан бостириб бориш бу ўтли ҳалқа ичидан чиқиб кетишнинг бирдан-бир йўли эди. Лейтенант Нусрат Ниёзов овозининг бориша қичқирди:

- Охирги тезлик билан, олға!
- Яраланганман, ўртоқ командир!
- Машинани бошқаролмайсанми?
- Бошқараман,— деди ишонч билан механик-ҳайдовчи.

Танк қор босган ердан шарақлаб, шиддат билан олға сқлжиди. Ҳалқа ичидан чиқди-ю, пистирмада турган душмай тўпларига дуч келди. Командир танкни тез буриб, тўпни мажақлаб ташлади. Дастлабки муваффақият танкдагиларни руҳлантириб юборди. Нусрат ишонч тўла овоз билан команда берди:

- Демишкинога!
- Эштаман, ўртоқ командир!

Танк ўт очди. Йўл-йўлакай гитлерчиларнинг катта бир тўдасини яқсон этиб, қишлоққа кириб келди.

Қор тиззага уради. Дарахлар марварид шодалари таққандай оппоқ. Танк шохлари ергача эгилиб турган дарах панасига келиб тўхтади.

— Қалайсан, Алёша,— сўради Нусрат механик-ҳайдовчидан.

- Жойида, ўртоқ командир!
- Яша шоввоз! Қани, кел, ярангни боғлаб қўяй.

Бир ўқ нарчаси Алёшанинг ўнг қўлини яралаган. Бошқаси оёғини ялаб кетган эди. Нусрат Алёшанинг қўлини бир амаллаб боғлаб, оёғига қўл узатаётган эди, Алёша уни тўхтатди.

— Ҳожати йўқ, ўртоқ командир, оёғим бутун, бир оз териси шилинган.

Зум ўтмай Аҳмад ҳаяжон ичида қичқириб юборди:

- Танкка немис автоматчилари яқинлашяпти!
- Олға, душман устига!— деб команда берди Нусрат.

Танк гитлерчиларни пачақлаб ташлади-ю, аммо минани босиб, ўнг томондаги занжир узилди. Машина тўхтаб қолди.

Алёша чидаб туrolмади:

— Ўртоқ командир, рухсат берсангиз, чиқиб танкни тузатсак!

— Яхши, Алёша, рухсат!

Алёша танкдан чиқди. Узилган занжирга қўл узатган эди, автоматлардан бир йўла отилган ўқ уни қулатди.

Машинада икки киши қолди. Душманни башнядан туриб мўлжалга олаётган Аҳмаджону Нусрат.

Немислар юролмай қолган машинани ракеталар билан бир печа бор ёритиб, тўшлардан ўқ уздилар. Немис

автоматчилари танкка яқинлашишга ҳаракат этдилару. аммо Аҳмаджон уларни ер тишлатди.

Төнгга яқин қор танкни деярли кўмиб ташлади.

— Қара, Аҳмаджон, табиат ҳам бизга хизмат қиляпти. Қор машинамизни душман кўзидан асрамоқчи,— деб ҳазил-мутойиба қилди Нусрат.— Энди юмронқозиқлар бизни кўриб бўпти!

Аммо танкка иккита бронетранспортёр яқинлашар эди. Нусрат ҳам, Аҳмаджон ҳам уларнинг мақсадини тушунишди: танкни олиб кетишмоқчи.

Нусрат душман машиналари обдан яқинлашгандан кейингина уларни ўққа тутди. Бронетранспортёрлар тўхтаб қолди.

Нусрат яраланди.

Иккинчи кун. Рация ишламаяпти. Алоқа узилган. Озиқ-овқат тугади. Аҳмаджон қаттиқ безовталана бошлади. Кечкурун қўрқа-писа Нусратнинг қулоғига шивирлади:

— Биласанми, Нусрат,— дудуқланиб сўз бошлади Аҳмаджон.— Егулик бирон нарсамиз қолмади, ўқ-дорининг ҳам теги кўриниб қоляпти. Яхшиси, ҳалиги гапга кўниб қўя қолайлик!

— Қайси гапга?— Нусрат ҳайрон бўлиб Аҳмадга юзланди. Кейин бирдан тушуниб қолиб, юзлари ғазабдан кўкариб кетди.

— Нима?!

Нусратнинг ғазабдан ёнган кўзлари Аҳмадга қадалди.

— Нима дединг, аблаҳ, яна бир қайтар?!

Аҳмаднинг чеҳраси бирдан ўзгарди. Юзларига ясама кулги югуртириб:

— Оббо сен-э, синаб кўрай, деган эдим. Қойил, оғайни! Сен билан жанг қилган танг қолармиди,— деди тутила-тутила.

Нусрат тамомаи ҳолдан тойиб, инграб ётар эди.

— Аҳмад, сув-в-в...

— Сув қолмаган, Нусрат, ўзингни тут!

Нусрат охирги кучини тўплаб:

— Оёқни совуқ олипти шекилли,— деди-ю, жим бўлди.

Анчадан кейин Аҳмад қўрқа-писа унга ўгирилиб қаради. Нусрат темир ўриндиққа суяниб, яраланган қўлини ушлаганча беҳуш ётар эди.

Аҳмад унга яқинлашди. Бирпас ўйланиб тургач, қўрқув билан атрофга алаиғлади. Унинг борлигини минг хил

хаёл кемирар эди. Нусратга қаради. Нусрат ҳушдан кет-
гап эди.

— Энди бунинг тирик қолиши гумон, ўз жонимни сақ-
лашнинг иложини топишим керак,— дея пичирлади Аҳ-
мад.

Титроқ қўллари билан шоша-пиша Нусратнинг кўк-
рагидан орден ва медалларини олди. Сўнгра ташқарига
мўралади.

Нусратга яна бир ўгирилиб қаради. Кейин таваккал
қилиб башпа қопқоғини очди. Очди-ю, даҳшатли тўш са-
доси қулоқларини батанг келтириб юборди.

Аҳмад саросимага тушиб қолди. Аммо совет жангчи-
ларининг овозини эшитгач, ўзини дадил тутиб, танқдан
чиқди. Қўшнилариимиз уни қўлма-қўл кўтариб, пастга
олдилар. Икки офицер Нусратни олиб чиқди.

Ўрта бўйли, тўладан келган капитан команда
берди:

— Тезда дала госпиталига етказинглар!

— Эпитамаи, ўртоқ капитан!

— Сизни, ўртоқ жангчи, медсанбатга олиб боришад.

— Раҳмат, ўртоқ капитан!

Аҳмаджон минпатдорчилик билдиргач, шоша-пиша
сержантга эрганиб кетди.

Аҳмад, икки жангчи Нусратни замбилда олиб кети-
шаётганини кўриб турди.

— Ўлади, бари бир ўлади,— деб пичирлади у охириги
марта орқасига ўгирилиб қарар экан. Неча йиллик дўсти-
дан айрилаётганига қайғуришини ҳам, қувовишини ҳам
билмас, хаёл уни ганғитиб қўйган эди...

...Аҳмаджон жанг даҳшатларини эслаганда тамом
бадани асабдан қалтирай бошлади. У қуролдош дўсти
Нусратнинг бақувват иродаси олдида қалтирар, унга
рўпара бўлганда ўзини қандай тутишини ўйлар эди.
Зулфия кўз олдига келганда, баттар асабийланиб, кў-
зинга сизилиб келган ёшини тиёлмай қолди.

— Мен аблаҳ,— деб пичирлади у,— шунча гапдан
сўнг Нусратнинг жондан ортиқ севган қайлигига кўз
тиксамми? Шунчалар тубанликка тушган экан-
маим, а?

— О-ҳ-ҳҳ,— деди-ю, яна ўзини ёстиққа ташлади.

Урушдан қайтгач, Зулфиялар эгини турини буз-
гани, ниҳоят, уни ва ота-энасини алдаганини хотирлаб,
кўзларини ерга қадади. Хаёлида ўша ёз палласи жон-
ланди.

Зулфия дарвозадан кириши билан унинг орқасидан

Ўзини ҳовлига олди. Бирпас мўралаб, қиздан бошқа ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, чақирди:

— Зулфияxon, ҳў-ў, Зулфияxon!

Зулфия эшик томон қаради-ю, энсаси қотиб, тез юриб уйга кириб кетди.

Аҳмаджон ҳовлига кирди.

— Зулфияxon, бир минут вақтингизни берсангиз, илтимос.

Зулфия супа олдига келиб «хизмат» дегандай, истар-пестамас Аҳмаджонга қараб қолди.

— Биласизми, Зулфияxon, эҳтимол ҳали ҳам менинг энг яқин, жондан ортиқ кўрган дўстим Нусратни унутмагандирсиз. Ҳақиқатан ҳам унутадиган йиғит эмас эди. Хўш, бу бир томондан бўлса, иккинчидан, бу сизнинг энг олижаноблик белгингиз, садоқатингиз, муҳаббатингиз, севгингиз, меҳрингиз...

Зулфия бош чайқаб супага ўтириб олди.

— Хўш, яна нималарим?— деди кеноя билан.

Аҳмаджон унга ҳаёсизларча бир қаради-ю, япа ўша вазиятда туриб, сўзини давом эттирди:

— Нима десагиз ўша, аммо мен куйиб, адою тамом бўлдим, Зулфияxon! Шу билан ўн мартча қатнадим. Бугун хўн демасагиз, билмадим, нима бўлади.

— Хўш, нима бўлади?— илиб олди Зулфия.

— Ахир дадам ҳар кун кистаянтилар. Уйлан, деб ҳол-жонимга кўймаяптилар. Мен бўлсам... мана, сизнинг олдингизда. Ҳа, десагиз, эртагаёқ тўйини бошлайверамиз. Ахир Нусратни унутинг, афсуски, уни тирялтириб бўлмайдди. Нега энди менга ишонмайсиз!

— Чунки даҳрамонлар ўлмайди!

— Хўш, банарти, сиз айтганча бўлсин, гўридан тирялиб келади, деб фараз ҳам қилайлик. Лекин унча қизиқадиган ори ҳам йўқ эди-ку, ахир!

Зулфиянинг рағби оқарди. Аммо ўзини қўлга олиб, унинг саволига аччиқ киноя билан жавоб қайтарди.

— Баъзан гўзал машғуқанинг зоҳирани ўзинга номуносиб ошғи билан кўрганлар, сизга ўхшаб таажжубланишади. Лабларини буриб ҳам кетишади. Аммо улар ўша машғуқанинг олиғида кўра билган, ҳис этган олижанобликни пайқамай қоладилар.

Зулфия бирпас жим туриб, истеҳзо билан зимдан Аҳмадга кўз қирини ташлади. У боягидан ўзгара бошлаган, ерга қараб турар эди.

— Умр ҳам шунақа, Аҳмаджон ака! Уни баъзан севгига қиёс этгим келади. Умрнинг ҳам мазму-

ни узун-қисқалиги билан эмас, мундарижаси билан ўлчади.

Аҳмад ғиқ этмай турар, қизга қарашга ботинолмас эди.

— Нусратжонни ҳали «жонажон дўстим эди», дедингиз шекилли, — деб узиб олди Зулфия.

Аҳмаджон унинг сўзини тасдиқлаб, бош силкитди.

— Хўш, унда, наҳотки дўстингизнинг фазилатларидан беҳабар бўлсангиз? Ахир унинг бутун фикр-хаёли одамларга яхшилик қилишда эди-ку! Наинки, шунини ҳам сезмаган бўлсангиз?

Аҳмаджон ўзини қўлга олиб, хасга овоз билан:

— Мен сизга бир кўришда ошиқу беқарор бўлганим йўқ, Зулфияхон! Уша фронтга кетаётганда, сизни вокзалда кўрганимдан буён ишқингизда ёнаман, — деди.

— Ошиқона ашула! Дўстингизнинг юз-хотири-чи?

— Мен Нусрат ҳалок бўлгани учун...

— Йўқ, у ўлмади, қалбимда ҳамиша тирик қолади. Зулфия ортиқ чидай олмай, ҳўнграб уйга кириб кетди...

...Аҳмаджон япа хўрсинди. Сочларини бармоқлари билан тарай туриб:

— Мен аблаҳ жилла бўлмаса, қизнинг шунча гапидан кейин уни тинч қўймайманми? Отасига одам қўйдириб, алдаб нима қилар эдим? Бунчалик ўзимни ардоқламасам, балки бугун шу ҳолга тушмасмидим? Энди-чи? Қаёққа бораман? Театрдан ҳайдалдим. Арз қиламанми? Йўқ, бундай қилиш мумкин эмас. Масхараомуз ҳаётимни тасдиқлатиб олиш учун арз қиламанми? Хўп, борди-ю, арз этиб, япа бир бор тавба-тазарру қилиб ишга тикландим ҳам дейлик. Юзлаб томошабинлар-чи? Уларга қай кўз билан қарайман? Дўстига хиёнат қилган, маишат йўлида инсоний қиёфасини йўқотаётган Аҳмадни кўринглар, деб ўзимни кўз-кўз этгани саҳнага чиқаманми? Йўқ!

Аҳмаджон Фаёз аканинг сўзларини хотирлади:

— Театр — муқаддас даргоҳ... Саҳна — покиза одамлар, олижаноб қалбли кишилар ўрни. Саҳна — ҳаётимизнинг ёрқин кўзгуси. Унга тариқча доғ тушса, томошабиннинг ғашни келади. Бундай доғлардан саҳнамизни тозалаш, театримизни муқаддас қадамжойга айлаштириш учун сизни муҳокама қиламиз.

— Ҳа, тўғри айтасиз, Фаёз ака, — дея ўрнидан туриб, хонанинг уёғидан-буёғига юра бошлади Аҳмаджон, — жуда тўғри айтасиз! Бутун хатоларим, хиёнатларим учун бир йўла жавоб бериш фурсати етганини ўзим ҳам энди ашглаб турибман. Аммо кимнинг олдида жавоб берай?

Коллективнинг олдидами? Бунга минг карра розимап. Тиз чўкиб жавоб берсам ҳам оз! Лекин эпди кечикди. Куни кеча бунга бўйним ёр бермаган эди. Бугун ёлғиз виждоним олдида жавоб беришим керак! Менинг иродам бу айбномалар юкини кўтара оладими ёки яна... Йўқ, йўқ... яна орқага, мақсадсиз ҳаёт кечиришга қайтиш йўллари аввал мана шу қўллар билан беркитишга қодир бўлишим керак. Мен иродамни, кучимни, мардлигимни синая кўрай. Ана шундан сўнг коллективга бош эгиб бораман. Энди пешонам деворга тегди, шояд яна дўстларим жопимга ора кирса. Аммо аввал гуноҳларимни ювишим, доғларимни кетказишим керак. Ҳа, ҳа, ана шундан кейингина дўстларим ҳақида ўйлашим керак.

Аҳмаджон шошилиб катта хонага чиқди. Китоб жавонини очди. Қоғоз ва қалам олиб, ёзув столига бориб ўтирди.

«Ҳурматли Фаёз ака ва бутун коллективга! Мен беморлик тўшагида ётиб, кўп нарсаларни ўйладим. Ҳаётимнинг барча дамларини бир-бир хотирлаб, унга хаёлан разм солдим. Моғор ҳиди анқияпти. Мени театрдан бўшатишга қарор қилиб, жуда тўғри йўл тутдингизлар. Бу мени кўп нарсаларни ўйлаб кўришга мажбур этди. Шарм-ҳаё қолмаган экан менда. Бу эса ҳамиша ҳар қандай вазиятда мувозанатни тўғри сақлай билишга мезон эканлигига ишончим комил бўляпти. «Ҳаёни ҳаёсиздан ўрган», деган гап бор. Мен ҳам шунга амал қилмоқчиман. Ҳаёни ўзимдан ўрганмоқчи бўлдим. Шаҳарни тарк этдим. Гуноҳларимни юва олиш даражасига етсам, албатта қайтаман. Қаерга бораман? Нима иш қиламан? Шу соатда бу саволларга жавоб беришдан тамомила ожизман. Фақат шуни айта оламан. Мен саҳнага — муқаддас қадам-жойга, покиза, олижаноб одамлар ҳузурига қайтишга муносиб бўлиш учун гуноҳларимни ювишга, виждоним ҳукми чиқарган жазо муддатини ўташга кетяпман. Агар сизларни шундай деб аташимга рўхсат берсангизлар, хайр, азиз дўстларим!

Адсияган Аҳмад».

* * *

Ҳаётда ҳеч нарса турғун бўлиб қолмаганидай, театрда ҳам кўп нарсалар ўзгарди. Истеъдодли ёшлар келди. Аҳмаджон кетган дастлабки йил ҳар ким ҳар хил гап топиб келди. Кимдир уш Каспий нефтчилари орасида кўрғани-

ни айтди. Бировлар: «Орол балиқчилари билан ишлаётган экан», деб гап топиб келди. Аммо ҳеч ким Аҳмаджоннинг қайёққа кетганини аниқ билмади. Шундай қилиб, Аҳмаджонни унутиб ҳам юборишди. Орадан олти йил ўтди...

Баҳор фаслининг ажиб кунларидан бири эди. Наврўзи олам шодиёнаси одамлар оқимини ўзида сиғдиролмаётган Қўрғонқалъа кўчаларини янада серфайз этиб, табиат яшил либос кийгизган дала-қир томон етакламоқда. Бир кишигина одамлар тўдасидан ажралиб, театр афишаси олдида ҳайкалдай қотиб қолди. Унинг кўнғир жингалак сочларига оқ оралаган. Пешонасининг устидан кетган тасмадай оқ соч кумуш рангда товланарди. Ўйчан кўзлари афишадаги катта суратга қадалган. Лаблари беихтиёр шивирлади: «Республика халқ артисти Латофат Аминова концертти». Кеча бўлиб ўтибди. Ўша чирой, ўша жўзиба... Мени кечирармикан? У бир вақтлар ўзи яшаган ҳовли томон қаради. Хотини яккаю ягона ўглини олиб кетганини ўйлаб, боши эгилди. У узоқ турди. Ҳар замонда суратга кўз қирини ташлар ва яна ерга қараб, сукут сақлар эди. Ниҳоят, иккинчи афишага кўзи тушди.

«Бугун Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий туғилган куннинг етмиш йиллиги муносабати билан «Бой ила хизматчи», Тўрт пардали драма. Жамила — Латофат Аминова, Гофир — Эркин Алиев».

Аҳмаднинг лаблари беихтиёр шивирлади: «Гофир — Эркин Алиев».

У театрда ишлаган ёшларни бир-бир эслади. Йўқ, таъинмади. Демак, янгилардан.

Бирпас туриб, яна афишани ўқиди. Қадоқ қўлларига назар ташлади. Узоқ ўйлади. Ниҳоят: «Албатта келаман», деди-ю, одамлар оқимига қўшилиб, сайргоҳ томон кетди. Беш-ўн қадам босиб, қайрилиб яна афишага қаради. Хаёлини эълондаги сўзлар чулғаб олган эди...

Кечқурун спектакль бошланишидан анча олдин келиб, театр кассасидан билет олди. Соатига қаради. Спектакль бошланишига роса қирқ беш минут бор. Эшик олдидаги устунлар орасидан ўтиб, зина олдида туриб қолди. Тўғрида ёни билан турган аёлга кўзи тушиб, юраги жиз этди. Кўзларини катта очиб, ўша ёққа тикилиб қолди.

Латофат... Қирқ кокил қилиб ўрилган ўша тимқора сочлар елкасини тўлдириб турибди. Эғида ҳаворанг баҳори пальто, бошида пуштирапг дуррача, оёғида паст пошна қора амиркон туфли. Аҳмаджоннинг қўлларини қал-

тиради, Латофат гомон икки қадам ташлади. Тўхтади. Йўқ, журъат этолмади. Юраги ҳовлиқди. Ҳаяжонданми, қўрқувданми, аниқ ажрата олмади. Кўзи тиниб, бир зумгина ерга қаради. Чилаб туролмади. Яна тикилди. Ўша-ўша Латофат. Сира ўзгармабди. Типикиб, хиёл тўлишибди. У ёнидаги кампирга алланарсаларни кулиб гапираётибди. Орқароқда яна бир аёл турибди. Ёнида тоғача.

Кунни кеча Латофат қишлоққа бориб, онаси билан бувисини «Бой ила хизматчи» спектаклига таклиф этган эди. Бундан хабардор бўлган тоғача ҳам «бораман», деб туриб олди. Моҳина билан кампир бир пима дейишга пийманиб, биргалашиб шаҳарга келишган эди. Тоғача соатиға қараб олгач, «Кампир, кетдикми?» деб олдинга тушиб, пилдираб театр эшиги томон юрди. Унинг кетидан кампир билан Моҳина, орқада Латофат борар эди.

Аҳмаджон ўзини навага олди. Латофат ичкарига кириб кетгандан кейингина, касса олдиға келиб тўхтади. Ҳамон ҳаяжонда. Энди Латофатгина эмас, балки умуман, театрдагиларнинг биронтаси кўриб қолишидан ҳам чўчиди. Залға кирди. Ўрнашиб олгач, кўз қирини ташлаб, Латофат бошлаб кирган аёлларни қидира бошлади. Ўзидан олдинги қаторда ўтиришибди. Латофат онаси, бувиси ҳақида бир-икки гапирган эди. Аҳмаджон уларни тахмин қила олди. Аммо тоғачани танимади. Тоғача нимадандир безовталашиб, ерга қараб ўтирибди. Аёлларнинг ҳар замонда берадиган саволларига ҳам бош қимирлатиш билан жавоб бериб, яна хомун ерга боқарди. Тез-тез пешонасини ишқалар, ўнг қўли билан эса ён чўнтагини ушлаб кўяр эди. Тоғачанинг ёнида ўтирган кампир унга ортиқ эътибор бермай, болини келини томон буриб олди.

Саҳна томондан соз овозини эшитган Аҳмаджон бир қалқиди-ю, кўзларини ўша ёққа тикди. Монтер балкондаги прожекторларни кўздан кечиргач, пастга қараб ишора қилган эди, рампадаги кўк, қизил, сариқ чироқлар ёнди. Орадан бир-икки минут ўтгач, калта-калта уч марта қўнғироқ чалишиб, залдаги чироқлар ўчирилди. Одамлар говури босилди. Унда-мунда шивирлаган овозларгина эшитилар, ҳамма кўзлар саҳнага қадалган эди. Мана, зангори духоба нарда аста-секин икки ёққа очилиб, томошабин кўзи олдида дангиллама ҳовли памоён бўлди.

Бу Солиҳбойнинг ичкари ҳовлиси. Ҳовлининг саҳнига хилма-хил куллар экилган. Томоша залидан ўнг томонда катта кўча дарвозаси.

Пошшоймга кинна солаётган Раҳима холанинг овозидан сўнг залдагилар тамоман тинчишди. Энди ҳамманинг эътибори саҳнадаги воқеага қаратилган эди. Аҳмаджонгина чуқур хўрсиниб, асабдан қалтираётган қўлларини бир-бирига ишқалар эди. Тоғача «астафирулло», деб бир неча муддат саҳнага қарамай қўйди. Аммо Хонзода билан Мاستон диалоги бошлангани билан унинг диққати беихтиёр яна саҳнага қаратилди. Холматнинг сўзларидап кейин эса, у яна раижигандай «тавба», деди-ю, чақчайган кўзларини саҳнадан узиб, икки қўлини тиззасига урди. Сўнгра ~~ақли~~ чўнгиғини пайпаслаб қўйди. Энди тоғача қовоғини солиб олиб, саҳнага қарамасликка қарор қилди. Аммо Латофатнинг овозини эшитиб, бошини кўтарди-ю, ғазабдан аъзойи баданни қалтираб кетди. Асабини жиловлай олмади шекилли, Латофатнинг бувисини тирсағи билан туртиб: «Кампир, кўрсатган кароматингизга хўн қараб, тўйиб олинг, зор-у дунёнингизга асқатса», деди-ю, пешонасини ишқалай бошлади. Кампир ҳам бўш келмади, тоғачага деди:

— У дунёни санга бера қолдим, болам, манга шу дунёнинг ҳаловатлари ҳам етиб ортадиганга ўхшаб турибди.

Сўнгра келинига мурожаат қилиб: «Моҳи, кўз тегмасин, нозандай чиқипти-я!»— деб қўйди.

— Ҳа-я, қаранг, довдирамасдан гапирётганини кўринг. Ўзиям хўн ақли бор-да, бувиси,— деди Моҳина.

— Шошмай турларинг, ақлини жойинга келтириб қўйман ҳали,— деди тоғача қалтироқ овозда.

— Вой, тоғачади, нимага диққат бўляпсиз, қизим нўрлик бир яхши гапиряпти-ю!— деди Моҳина очиқкўнгиллик билан.

— Ҳа, шундоқми, яхши гапиряптими? Тавба қилдик, биз билмабмиз, онаси!— деди киноя билан тоғача.

— Ке, қўй, болам, жинлла бўлмаса, шу ерда тинч ўтир. Бунақа экап, нега келдинг?— кампир ўзини тўхтатолмади.

— Нимага келганимни ўзим биламан, кампир. Аммо лекигин сиз оғзингизга қараб гапиринг.

— Мап нима деяётганимни хўн биламан, ҳали ўйиндан чиқай, сангайм тушунтираман.

— Кўрамиз, ким кимга тушунтиришини.

— Ажаб бўпти кўрсанг, ҳозир тек ўтир!

Тоғача бир нима демоқчи бўлиб яна оғиз жуфтлаган эди, орқасида ўтирган томошабин уни туртиб: «Тинч

ўтиринлар, ўртоқлар», деб шивирлади. Тоғача кампир томонга бир ўқрайиб қаради-ю, нафасини ичига ютди...

Аҳмаджон саҳнада Гофирни кўрганда, тамоман ўзини йўқотаёзди. Ёш актёрнинг маҳорати дастлабки пардадаёқ уни мафтун этди. Гофир билан ўзини хаёлан солиштириб ҳам кўрди. Саҳнадаги Гофирнинг вазминлиги, босиқ овози уни ўйлантириб қўйди. Актёр бу билан Гофирга салобат, куч-қудрат бағишлаган эди. Унга ҳаваси келди. Айниқса, у Жамила билан рўпара келганда, юрагининг аллақаери жазиллаб, ўт ва тақдирлар эди. У антракт вақтларида ҳам ўрнидан қимир қилмай ўтирди. Тўғрироғи, ҳозирги ҳолати уни шунга мажбур этди. Забардаст бир қўл ёлкасидан босиб тургандай, ўрпилан қўзғалолмас, кўз олдида бутун зал жимирлаб, ҳеч нарса кўролмас эди.

Аҳмаджон энтикиб қўйди. Эҳтимол, шу топда у саҳна ортига ўтиб, бирга ишлаган дўстларини кўргиси келгандир. Аммо бунга журъат этолмай ўтирибди. «Уларга қай юз билан кўринсин! Нима десин?», «Мана, келдим», дейдими?

Аҳмаджоннинг боши эгилди. Унг қўл панжалари билан пешанасини босиб қўйди. Чироқ ўчган, нигоҳи саҳнага қадалди. Жамила ёниб монолог айтяпти...

Тоғача Жамила чекаётган азоб-уқубатларга ортиқ чидай олмади шекилли, шивирлаб: «Э, шўрликни эзиб қўйишди-ку!» — деб бутун вужуди билан саҳнага тикилиб қолди. Сўнгги пардадаги ҳолатдан кейин эса тоғача тамоман лол бўлиб қолди. У гоҳ ёнида ўтирган кампирга қараб қўяр, гоҳ Моҳинанинг жиққа ёнига тўлган кўзларини кўриб, энтикиб бош чайқар эди. У содир бўлаётган воқеаларнинг поёнига етолмай гангиб қолди. Жамила унинг диққатини шу қадар ўзига тортдики, саҳнадан кўз узса, унинг сўзларини эшитолмай қолишидан чўчиб, Латофатнинг овози қулоғига чалиниши билан унга тикилиб қолар эди. Тўртинчи пардадаги Жамиланинг: «Қуш эдим, қапотимни қайирдилар, гул эдим, булбулимдан айирдилар...» деган сўзлари билан бошланадиган монологи тоғачанинг юрак-бағрини эзди. У чуқур оҳ тортиб, бош чайқади. Қинидан суғуриб ён чўнтагига солиб қўйган пичоғини ёнидагиларга сездирмай, секин олиб, этиги қўнжидеги қинига солди. Сўнгра ўрнидан туриб: «Мен тап-қарида тураман, кампир», деди-ю, эшикка қараб юрди.

Тоғача кўчага чиққанда, боягина осмон юзини қоп-

лаб, жаладан пишона бериб турган булутлар аста-секин тарқалмоқда эди. У кўкка қараб жим қолди. Наҳотки сепъат унинг қалбини шу қадар остип-устип қилган бўлса! Йўқ, тоғача бунчалигини билмайди. Аммо Жамиланинг машаққатли ҳаёти унинг Латофат ҳақидаги ўйларини парчалаб ташлади. Латофатга нисбатан кўнглида сақлаб юрган кек билан Жамилага озор берадигандай бўлиб, хижолат чекиб, ерга қаради. Қулоғи остида Жамиланинг илтижо қилиб айтган сўзлари жаранглаб, Солиҳбойга нисбатан ичидан тўлқинланиб келган пафратини яширолмай, «Аблаҳ!» — деб ўнг кўлини силтаб ташлади. Сўнгра ичида: «Мен бўлсам, гуноҳсиз бир қиздап шубҳаланиб, пичоқ кўтариб келибман-а», деди-ю, орқасидан чиқиб чақираётган Моҳинанинг ҳам овозини эшитмай, чорбоққа кириб кетди.

Театрдан чиққан одамлар оқими аста-секин тарқалиб бўлгач, спектаклда банд бўлган актёрлар чиқишди. Латофат Моҳина билан бувиси олдига келиши билан:

— Бўйларингдан ўргилиб кетай, қизгинам,— дея аввал уни онаси бағрига босиб ўпди. Сўнгра бувиси кўз ёшларини тиёлмай миннатдорчилик билдирди.

Латофат унга:

— Вой-вой, бу нимася, хурсанд бўлиш ўрнига йиғлайсизми, бувижон?— деган эди, кампир:

— Айланиб кетай, қизгинам, кампирлар ўлгурда тил қайда, хурсанд бўлди, шунақа кўзидан дувиллаб ёш келаверади.

Латофат кулиб, бувисини бағрига босиб ўпди. Сўнгра:

— Қани, юра қолниглар, чорбоққа кириб бирпас айланайлик, кейин уйга кетармиз,— дея чорбоққа бошлади.

Бояги булутлардан асар ҳам қолмаган, осмон тўла юлдуз чарақламоқда. Улар ерга боқиб таъзим қилаётгандай милтиллаб ёғду сочар, аммо тўлин ой буни шисанд этмай, булут борлиққа нур таратар эди.

Латофат эндигина барг ёзган дарахтлар остидан юриб, чап томондаги йўлкага бурилди-ю, таққа тўхтади. Онасининг қўлтиғидан ушлаган эди, Моҳина ҳайрон бўлди:

— Нима қилди, нега қалтираяпсан?

— Ҳеч нарса.

Латофат шундай деди-ю, кўзлари ўзини дарахт панасига олган кишига қадалди. Лаблари беихтиёр пичирлади: «Наҳотки ўша бўлса!»

Латофат асабийлашди. Юзини буриб, кўзларини юмди.

Моҳина хола билан бувиси таажжублашиб, Латофат томон бир қадам ташлаган эдилар, Аҳмаджон уларнинг ёнгинасидан соядай ўтиб кетди.

Латофат Аҳмад кетган томонга нафрат билан қаради. У қоронғиликка шўнғиб кетар эди.

Латофат онаси билан бувисига йўл бериб, театр томон буриқганда, қулоғига мунгли музика садоси чалингандай бўлди. Ўша томонга қаради. Баҳор шабадасида тебраниб, шитирлаётган япроқларгина тун сукунатиши бузиб турар эди...